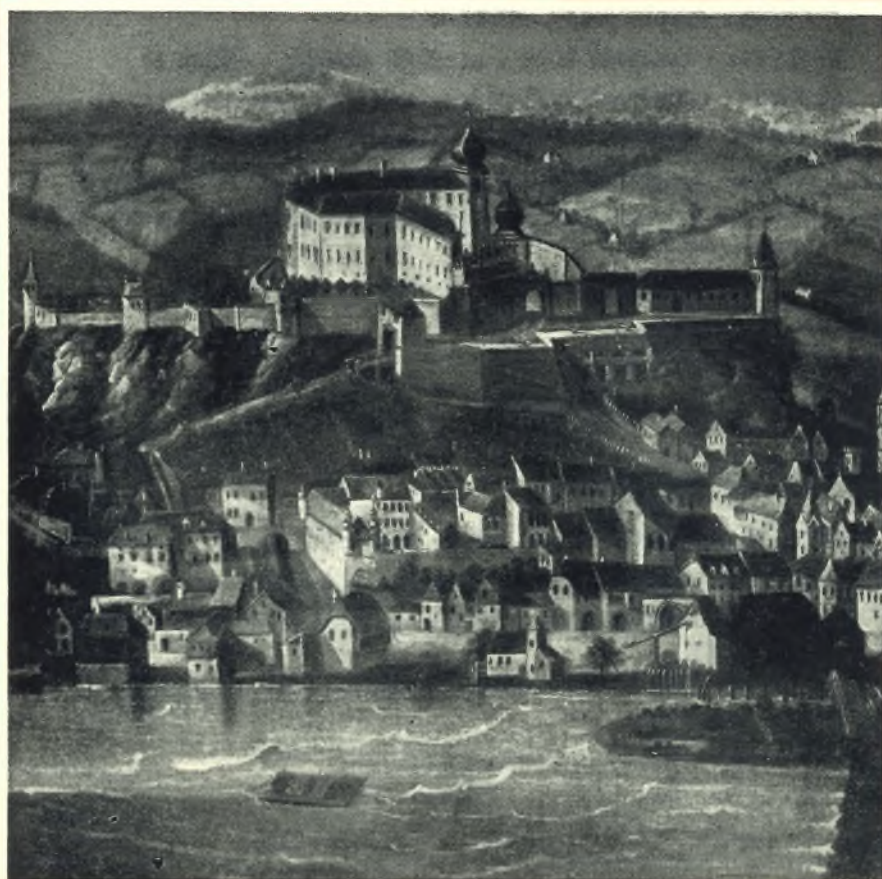

K R O N I K A

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO VI

2

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

VI. letnik Ljubljana 1958. 2. zvezek

Vsebina drugega zvezka:

- J. Curk: Ptujski grad — Stran 57
R. Ogrin: Dolenjski kmet v prejšnjih stoletjih — Stran 67
M. Pahor: Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru — Stran 73
E. Umek: Kuga na Štajerskem v letih 1679—1683 — Stran 80
I. Zelko: Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698 — Stran 85
M. Pivec-Stele: Konrad Stefan, kustos ljubljanske licealne knjižnice — Stran 93
D. Arko: Vprašanje amfiteatra v Emoni — Stran 96

MUZEJSKE NOVICE:

- L. Bolta: Mestni muzej v Celju — Stran 97

ZGODOVINSKO BRANJE:

- B. O.: IV. Kamniški zbornik 1958 — Stran 99
B. O.: Josip Wester, Novomeški spomini — Stran 100
B. O.: 90-letnica grafične organizacije na Slovenskem 1868—1958 — Stran 100
J. S.: Nace Šumi, Gregor Maček, ljubljanski baročni arhitekt — Stran 100
B. O.: Loški razgledi V — 1958 — Stran 101
J. Š.: Celjski zbornik 1958 — Stran 102
J. Š.: Gotische Fresken aus Slowenien — Stran 102

Na ovitku:

Ptuj z gradom okoli l. 1680—1700

Vinjete so delo prof. J. Plečnika

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino. Predstavnik Jože Sorn. Oprema inž. arh. B. Kobè. Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv). Tekoči račun pri Mestni hranilnici ljubljanski št. ⁶⁰⁰⁻¹¹ Letna naročnina 400 din, posamezna številka 150 din
606-1-3-75

PTUJSKI GRAD (STAVBNO-ZGODOVINSKA SKICA)

JOZE CURK

Tam, kjer se južni obronki Slovenskih goric in diluvialne prodnate terase najbolj približujejo Dravi, se je razvilo mesto Ptuj, katerega krona arhitektonsko izredno pomemben grajski kompleks, ki je zasedel konglomeratni grič nad mestom ter se preko obzidja neprisiljeno povezal z mestno veduto v zaokroženo, tipično srednjeveško naselitveno enoto. Grad kot zaključek mestne kompozicije, ki najde v njem svojo kulminacijo, je postal simbol obrambne organizacije mostišča ter fevdalno urejene srednjeveške družbe. Ker se je novoveški Ptuj razvijal iz srednjeveškega po kontinuiteti teritorialnih in političnih razmer, a se zaradi periferne lege od 18. stol. dalje ni več močnejše spreminjal, je ostal grad slej ko prej znamenje ptujskega mesta. Kot daleč vidna mestna krona je ptujski grad že od nekdaj zbujal pozornost potnikov, pa tudi zanimanje znanstvenikov, vendar se ni doslej še nihče razen prof. Fr. Baša v razpravi »Mali grad v Ptuj« (Zgodovinski časopis IV. 1950, p. 127—150) resneje pozanimal za njegovo gradbeno zgodovino.

Gotovo je naselitvena in utrdbena kontinuiteta grajskega griča prastara, saj je bilo treba od nekdaj varovati mostišče znane »Jantarske ceste«, ki je vodila tod mimo iz Srednjega Podonavja na Jadran. Izredno strateško lego komaj 45 m visokega grajskega griča so spoznali tudi Rimljani, ki so v njegovi zaščiti zgradili zidani most preko Drave, grič sam pa utrdili. V dobi preseljevanja narodov je Ptuj večkrat menjal gospodarje. Imeli so ga v lasti Zahodni Gotje, Huni, Vzhodni Gotje, Langobardi in končno Sloveni, kot to dokazujejo arheološke zgodnesrednjeveške predvsem staroslovenske najdbe na Hajdini in na grajskem platoju.

Kazno je, da se je Ptuj ohranil preko vseh naštetih viharjev v času preseljevanja narodov vsaj kot skromna naselbina, kajti okoli l. 850 se zopet omenja kot civitas ter ima most, trg in dve cerkvi. Leta 874 so dobili Ptuj salzburški nadškofje, ki so ga obdržali v svojih rokah malodane 700 let. Toda s posestjo v začetku niso imeli sreče, kajti v 10. in 11. stol. so te predele neusmiljeno ro-

pali nomadski Madžari, ki so uničili tudi Ptuj. Konkretna umetnostna zgodovina Ptuja se začenja šele s prenehanjem madžarskih navalov v Srednjo Evropo, to je z 12. stoletjem.

Okoli l. 1125 je salzburški nadškof Konrad I. obnovil »že oddavna v razvalinah ležeči grad Ptuj«, ki naj bi ščitil salzburške posesti v Podravju. Iz citirane izjave Konradovega življenjepisca moremo sklepati, da je ptujski grad obstajal že v 11. stol., grajska lega v okopu na vzpetini nas sili, da pomaknemo čas njegovega nastanka v 10. stol. Na kratko lahko rečemo, da se je iz slovenskega gradišča preko dvora kot razvojnega tipa zgodnjefevdalnih fortifikacijskih naprav polagoma razvil zidani ptujski grad s središčem na osrednji kopi ptujskograjskega griča. Ta razvoj dokazuje vrsta listin, ki neposredno omenjajo grad in njegove sestavine, in katere v naslednjem na kratko navajam:

Leta 1203 se omenja v Ptuj salzburški dvor;

leta 1230 se omenja Matildin dvor;

leta 1231 se omenjata castrum maius in minus;

leta 1235 se omenja grad viteza Hermana;

leta 1249 se omenja castrum minus;

ca. leta 1265 omenja kronist Otokar Štajerski v svoji rimani kroniki dva salzburška gradova v Ptuj;

18. 7. 1280 se v pogodbi med Friderikom Ptujskim in salzburškim nadškofom o medsebojnih fevdalnih odnosih omenjajo ptujski gradovi (Vesten) kot nedeljivi in dedni ter imajo v lasti s kastelanstvom tudi 12 posesti okoli ptujskograjske gorice z vrtovi za stražarje. Ptujski ministerial je moral ob vsakem obisku salzburškega nadškofa zapustiti grad in ga dati nadškofu na razpolago za prebivanje. Poleg tega je moral vzdrževati žitnico na gradu za salzburškega nadškofa.

Leta 1322 se omenja stanovanje ministerialov v gradu ter 12 hiš na grajskem hribu za posadko in poslugi.

Leta 1338 se omenja hiša na grajski gorici, ki jo je kupil Friderik iz Jablanja.

Leta 1428 zapusti Friderik Ptujski v nasledstveni pogodbi Janezu Schaumburškemu

hišo in grad Ptuj, posesti pod hišo in v ptujskem mestu.

Leta 1433 naštevata Hartnid in Friderik Ptujski salzburske fevde v Ptuj: grad, grajski stolp, hišo in vse, kar je na grajski gorici, ter 12 stražarskih posesti okoli nje.

Leta 1443 se omenja hiša na ptujskograjskem grebenu nad stopnicami (»na Kamnu« na vzhodnem grajskem platoju).

Leta 1487 omenja Santonino utrjeni in nezavzetni ptujski grad.

Po listinah sodeč, je moral biti ptujski grad med največjimi v deželi, saj vemo iz 13. stol., da je ptujski ministerial vodil v deželni brambi 200 svojih bojevnikov in da je zanj plačeval letno 200 mark deželne kastelnine. Poleg tega je na gradu po l. 1222 delovala nekaj časa babenbersko-salzburska kovnica denarja, kar tudi predpostavlja večjo stavbo.

Če poskušamo iz navedenih listin rekonstruirati srednjeveški razvoj ptujskega gradu, pridemo do naslednje slike.

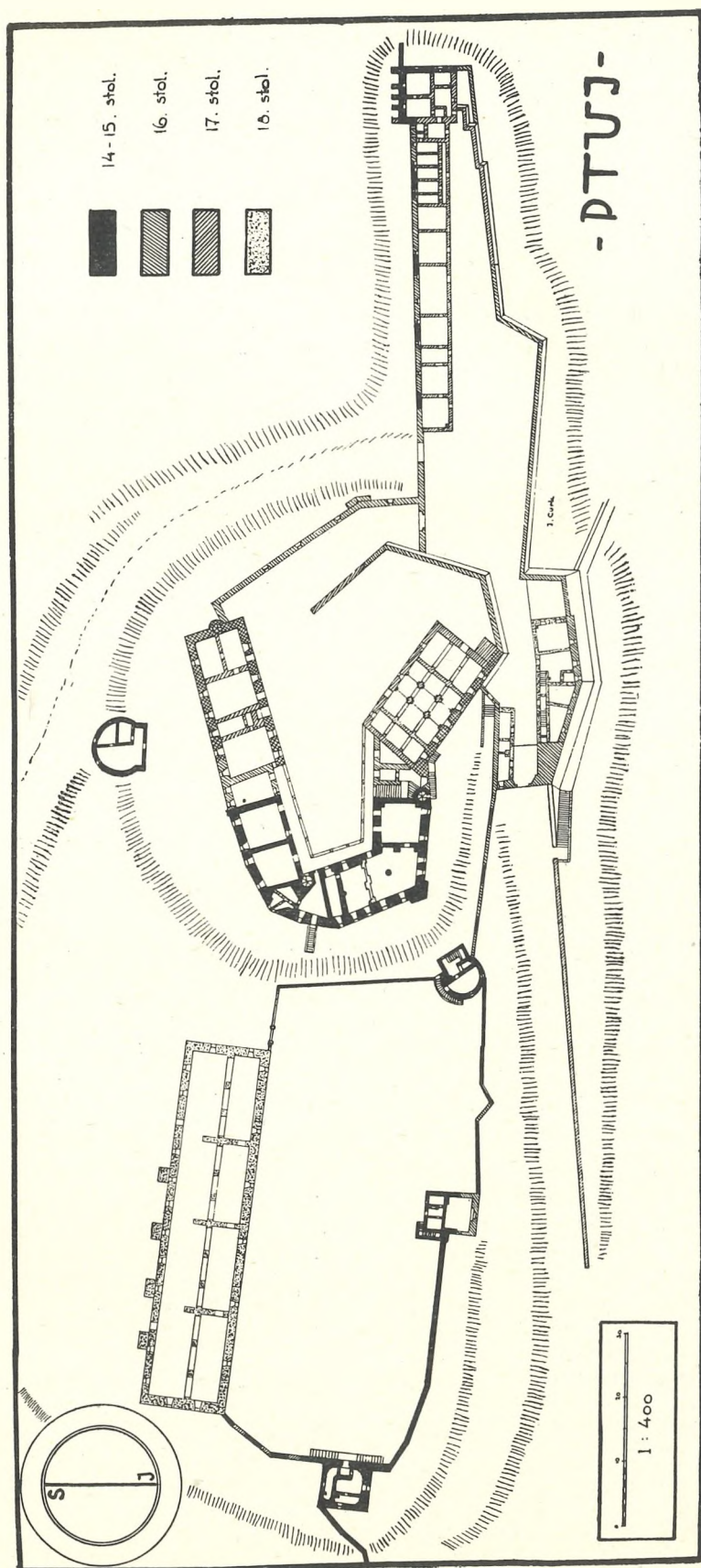
Ptujskograjska gorica je po svoji geografski legi in izobliki že od nekdaj vabila k izrabi v utrdbene namene. Njen greben namreč ščitijo proti jugu strma konglomeratna pobočja, proti severu pa peščene glinaste strmine plazovitega značaja, tako da je položnejši dostop nanj možen samo iz severozahodne strani. Tako izoblikovani greben je bilo mogoče že z manjšimi zemeljskimi deli spremeniti v terasasti plato, v katerega osrednjem, deloma skalovitem delu je z nasipanjem zraslo gradišče. Kdaj se je to zgodilo, se ne da reči. Antične najdbe v okopih in dejstvo, da ležijo v nivoju zahodnega platoja staroslovenski grobovi iz 10. do 11. stol., dajejo splošen časovni okvir, ki sovпада z dobo nastajanja zgodnjersrednjeveških zemeljskih utrdb, splošno imenovanih gradišča. Ali je ptujskograjsko gradišče predslovenskega ali slovenskega nastanka, bo morala odločiti arheološka lopata, gotovo pa je v njem treba iskati tudi starejšo kontinuiteto.

Arnulfova listina iz l. 890 in naslednje potrditve iz 10. in 11. stol. sicer govore o dvorih v Ptuj, izrecno pa ne omenjajo nobenega na grajski gorici. Vendar moramo vsaj za 11. stol. takega predvidevati. Njegova lokacija je po obrambni logiki terena možna samo v okopih osrednjega gradišča kot centralne in vse obvladajoče točke. Ker pa je pri nas 10. in 11. stol. še izrazita doba dvorov kot razvojnih tipov zgodnjefevdálnih fortifikacijskih naprav pred nastopom gradov, smemo tudi za Ptuj takega domnevati. Dvori so bili večinoma lesene, ali pa na pol zidane stavbe, obdane z okopi, jarki in palisadami, torej bolj produkti tesarskega

in zemeljskega stavbarstva kot zidarstva. Gradovi se pri nas pojavijo šele v 12. stol., ko je zidarstvo postalo splošni sestavni del fevdalne kulture in se je tesarsko in zemeljsko stavbarstvo omejilo le na podložnike in nastajajoče tržane.

Eden izmed madžarskih navalov je moral ta dvor uničiti. Kdaj se je to zgodilo, se ne bo dalo verjetno nikoli ugotoviti, terminus ante quem pa je začetek 12. stol. Za vlade nadškofa Konrada I. je bil med leti 1125 do 1131 »Bethowe antiquum extitit castrum, sed derutum multis temporibus, atque sicut hodie cernitur reedificatum est«. Doba 12. in 13. stol. je doba stolpastih gradov. Zidau večnadstropni stolp je istočasno utrdba, stanovanje, kapela in tudi ječa. Stolp je prva stopnja v razvoju fevdálnih gradov, ki še ne združujejo v sebi uprave, ampak služijo samo utrdbenim in stanovanjskim namenom. Kot tak je stolp tehnični razvojni člen med dvorom in zidanim gradom kot središčem fevdalne uprave. Stolpasti gradovi so nastajali na obrambno najbolj ugodnih mestih višinskih postojank. Ta geografska lega je njihova glavna značilnost. V Ptuj je bila lega gradu določena že s predhodnikom, uničenim dvorom, ki je moral stati v približni sredini ovalnega gradiškega okopa. Na njegovem mestu je postavil nadškof Konrad I. svoj stolpasti grad — castrum maius. Ta stolp se omenja l. 1555 kot »visoki« stolp, v katerem je bila nameščena grajska orožarna. Na skici ptujske trdnjave iz sredine 17. stol. je lepo vidna stolpova centralna lega. Stolp ni stal točno na mestu današnjega Leslieevega južnega trakta, temveč je bil pomaknjen nekoliko severneje, precej daleč v današnje dvorišče. Po skici sodeč, je bil velikih dimenzij, skoraj kvadratnega tlorista ter postavljen v približnem naklonu današnjega Leslieevega trakta. Po poročilu iz leta 1555 se more sklepati, da je bil vsaj štirietažen, sicer ga ne bi izrecno imenovali »visoki« stolp (glavni stolp!).

Kot sedež ministerialov, ki jih je na gradu umestil Konrad I. z nalogo, da branijo salzbursko Podravje in upravljajo mestno mitnino, carino in sejmarino, je moral ptujski grad obvladovati ptujsko mesto s prehodom čez Dravo in nastopati proti Madžarom v sistemu utrdb severno in južno od Drave. S pacifikacijo madžarske meje okoli l. 1200 in z razvojem denarnega gospodarstva v 13. stol. pa se je uprava salzburskih posesti utrdila in se skoncentrirala na mesto in grad Ptuj. S koncentracijo gospodarstva in uprave v Ptuj se je moral paralelno razvijati tudi njegov grad, ki je bil v tej dobi že sestavina upravnih, gospodarskih in stražnih stavb in

Skica starbnega razvoja Ptujkega gradu

kapele, ki so bile z obzidjem, okopi ali palisadami povezane v eno celoto.

V naraščanju upravno-gospodarskih funkcij ptujskega ministerialstva je treba iskati tudi razlog za nastanek drugega ptujskega gradu. Leta 1231 in 1249 se izrecno omenja *castrum minus* — manjši grad, l. 1235 »*castrum domini Hermani*«, okoli l. 1265 ga omenja kronist Otokar, ko govori o dveh ptujskih gradovih, in l. 1280 ga indirektno našteva listina, ko govori o ptujskih gradovih (*Vesten*). Brezdvomno gre pri vseh omembah za isto stavbo, zidani stolpasti grad, ki je najverjetneje stal v zahodnem delu mesta, približno tam, kjer stoji danes t. im. »Mali grad«, ter zapiral vhod v prvotno mestno jedro. V njem je stanoval ministerialov pomočnik — vazal, a v primeru nadškofovega obiska tudi sam ministerial. Grad je služil predvsem upravnim namenom pa tudi za obrambo mestnega jedra.

Poleg obeh stolpov je spadalo v sestav ptujskega gradu tudi 12 stražarskih posesti, ki so bile vse v neposredni zvezi z gradom ter razmeščene tako, da jih je bilo dvojce na vzhodnem, 10 pa okoli zahodnega platoja. Stražarnice so bile gotovo lesene, pozneje tudi zidane stavbe (take se omenjajo 1338 in 1443 kot hiše!), ki so služile za stanovanja stražarjev, poleg tega pa kot obrambna oporišča na robu obeh ravníc. Na ravnici sami so bili vrtovi, katerih obdelava gotovo ni poškodovala slovenskega pokopališča in katerih tradicija se je ohranila prav do 17. stol., ko se na zahodni ravnici omenja grajski vrt. Stražarska posestva so ležala na pobočjih in ob vzhodu grajske gorice.

Žitnica kot tradicionalna posebna pravica salzburških nadškofov, ki se izrecno omenja l. 1280, je morala stati v grajskem okopu v bližini glavnega stolpa. Za to govore poleg obrambnih momentov — saj je bila žitnica prehranjevalni garant grajske posadke — tudi drugi dokazi. Predvsem kaže sedanja žitnica enotno gradnjo, ki ni mogla nastati pred 18. stol. Njeni oporniki, ki vzbujajo videz starosti, so naknadno dodani iz tehničnih razlogov (zaradi tektonskega premikanja nasute terase pred žitnico so njeni oboki počili skoraj v vsej dolžini stavbe, zato jih je bilo treba stabilizirati!). Poleg tega žitnice ne kaže nobena slika pred sredino 18. stol. niti načrt in poročilo strokovne komisije iz sredine 17. stol., ki bi jo kot važen fortifikacijski element (po Bašu!) gotovo upoštevala.

Hišo (*Burghus*, *Burghaus*, *Haus*), ki se omenja l. 1428 in 1433, je treba lokalizirati v bližino glavnega stolpa, vsekakor pa v osrednji grajski okop. Nasledstvena pogod-

ba iz l. 1428 govori izrecno o hiši in posestvih pod njo, torej o upravni stavbi na zahodnem obronku osrednjega grajskega okopa in stražarskih vrtovih ter posestvih na zahodnem platoju in njegovih terasah pod njo. Baševo domnevo »hiše« na prostoru poznejše renesančne bastije pri Karlovih vratih (kamor se je naselila grajska uprava šele v 18. stol., torej brez zveze s kako srednjeveško tradicijo!) negira izoblika južnih pobočij grajske gorice in izrecna lokacija iz l. 1428.

Listina iz l. 1433 našteva poleg grajskega stolpa, hiše, vsega, kar je na grajski gorici in 12 stražarskih posesti okoli nje, tudi grad. Pod pojmom »grad« je mišljen stanovanjski del gradu (*palas* in *kemenate*), ki se je razvil s povečanimi potrebami življenjskega standarda poleg grajskega stolpa. Prav ta listina nam najbolj kaže sestavo srednjeveškega grajskega kompleksa kot produkta 300-letne stavbne zgodovine. Grad so sestavljali stolp, palas s klemenatami, hiša in žitnica na osrednji grajski kopi, kjer je bilo za vse našete grajske dele dovolj prostora, ter 12 stražarnic (deloma zidanih) z vrtovi okoli nje. Tako je zrastel ptujski grad kot sestav enega samega kompleksnega gradu z vzporednimi utrdbenimi, upravnimi in pomožnimi zgradbami v sistematsko trdnjavo.

Z razvojem mesta Ptuja v osrednjo trdnjavo na Dravskem polju (izgradnja dominikanskega samostana med l. 1230 do 1260, minoritskega samostana med l. 1250 do 1270 in mestnega obzidja okoli l. 1250) je njegov grad polagoma izgubljal na svoji obrambni samostojnosti. 14. stoletje kot doba zidarskega grajskega stavbarstva ga je povezovalo z mestno župnijsko cerkvijo na vzhodu in preko zahodnega stolpa z dominikanskim samostanom na zahodu v enotno utrdbeno linijo, ki je varovala mesto Ptuj pred napadi s severa in obenem obvladovala mokri nižinski svet ob Grajeni, katerega je že od sredine 13. stol. dalje branil tudi minoritski samostan. Današnji zahodni stolp kaže vse gradbene značilnosti predrenesančne dobe (z močno uporabo antičnih balvanov) ter je moral nastati kot zvezna utrdba med gradom in dominikanskim samostanom v času, ko sta onadva prevzela osrednji položaj ptujske mestne trdnjave; to pa je bilo v prvi polovici 14. stol. (v 17. stol. se omenja kot »stari stolp«). Mogoče je istočasno nastal tudi t. im. »smodniški stolp«, pravokotna utrdba, ki se na starih slikah Ptuja vzdiguje iz zahodnega grajskega pobočja ter je služila predvsem za obrambo severozahodnih mestnih vrat in za stražo nad položnejšim severozahodnim grajskim pobočjem. Z zgraditvijo zahodnega stolpa je nastala potreba, grad-

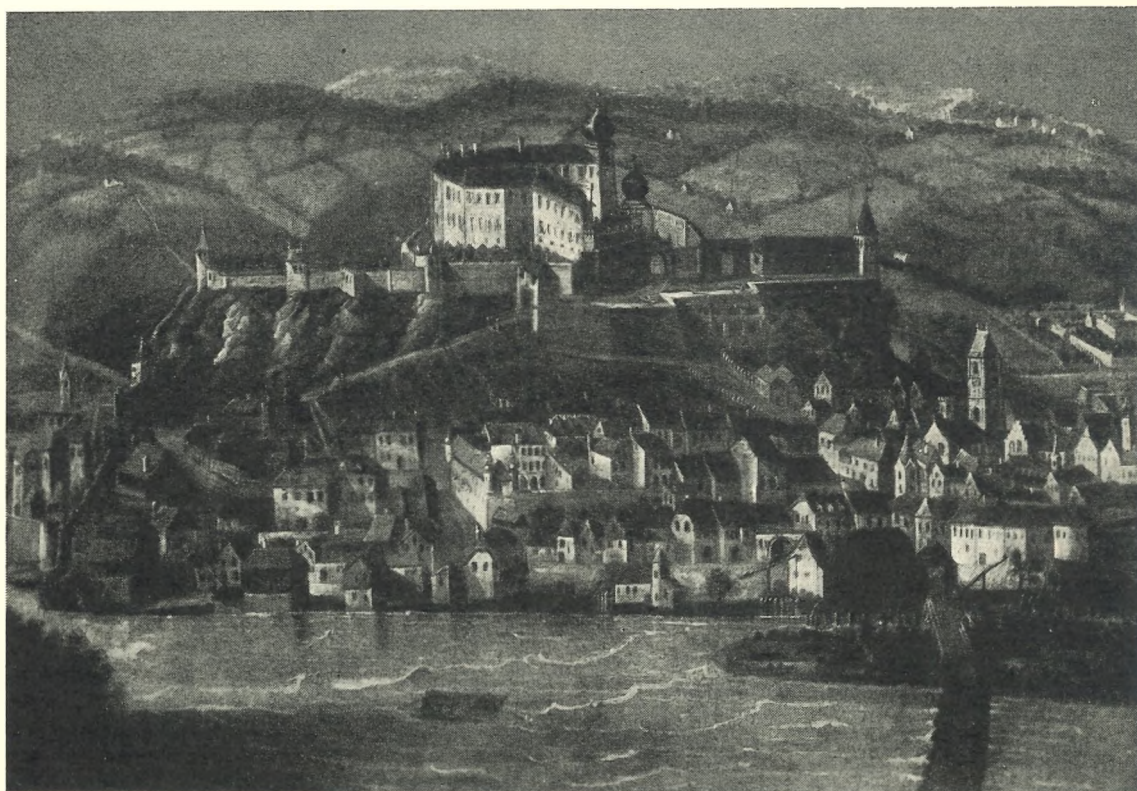
beno ga povezati z grajskim jedrom na osrednji kopi. Zato sta nastala oba zidna kraka vzdolž zahodnega platoja kot mlajša in gradbeno naprednejša naslednika okopov, palisad in deloma stražarnic. Njihova gradbena tehnika je še visokosrednjeveška, ker temelji na sistemu širokih osnov, iz katerih raste zid, ki se polagoma zožuje, dokler ne doseže vertikale. Medtem ko je severni krak ostal tudi kasneje brez stolpastih oporišč (poročilo komisije iz sredine 17. stol.), je bil južni krak opremljen z dvema stolpoma in eno ostrogo. Pravokotni stolp je v osnovi gotovo srednjeveški, a je bil kasneje povečan za ca. 2,5 m proti jugu. Brezdvomno je bilo to povečanje v zvezi z izgradnjo ostroge in delno prestavitvijo južnega zidu. Ostroga kaže pravilno gradnjo iz klesancev, ki se bistveno ločuje od poligonalne gradnje ostalega zidu, kaže pa sličnost z gradnjo notranje bastije. Tudi okrogli stolp je gotovo predrenesančnega izvora, ker pa spada že v obrambni sistem ožjega grajskega jedra, ga bom podrobneje obravnaval kasneje.

Vzhodno od grajskega jedra je tekel zid po severnem robu platoja brez posebnih utrdbenih oporišč do vzhodja grajske gorice, kjer je stal polkrožni »župniščni stolp«, ki je bil v 16. stol. opremljen z bastijo.

Pri obravnavi obrambne in stavbne organizacije grajskega jedra moramo najprej upoštevati njegove dohode. Iz južne, mestne strani sta vodili na grajsko gorico dve poti: prva po trasi sedanjega dostopa na grad in dalje skozi ašelon, druga pa v vijugah iz mesta na vzhodni plato. Na severu je bila speljana vozna cesta po položnem severozahodnem pobočju do roba starega okopa, nato ob njem dalje na zahodni plato in v grajsko jedro. Sedanja trasa te ceste je plod renesančne predelave gradu v 16. stol.

Kot sem že omenil, je predstavljalo grajsko jedro sestavo stolpa, gradu, hiše in žitnice, razmeščene v ovalnem okopu starega gradišča. Najstarejša dela gradu sta bila stolp (zgrajen ca. 1130) in žitnica (omenjena l. 1280), najmlajša pa grad in hiša, ki se omenjata šele l. 1428 in 1433. Pojma »gradu« kot stanovanjskega in »hiše« kot upravnega poslopja predpostavljata zidano gradnjo, ki je morala nastati v teku 14. ali pa celo šele na začetku 15. stol. Kaže, da je z osredotočenjem dejanske oblasti nad salzburškimi posestvi v rokah Ptujskih gospodov rasel tudi ptujski grad v sestav kompleksnega gradu z utrdbenimi in upravnimi poslopi.

Jedro sedanje dvonadstropne grajske podkve izvira iz tega časa. To jedro zajema juž-

Ptuj z gradom okoli l. 1680–1700

ni trakt do renesančnega stopnišča (sledovi ometa z beležem na podstrešju, vidna prizidava vzhodne trakte partije, okrogli stopniščni stolp na jugovzhodnem oglu, gotski oboki v pritličju), zahodni trakt s polžastimi stopnicami in sanitarijami ter severni trakt do konca tretje arkade (v kleti je za sedanjo zahodno steno in zasutim vmesnim prostorom ohranjena prvotna zunanja ometana grajska stena, do katere sega tudi italijanski severni obodni zid, na katerem stoji danes severni Leslijev trakt). Grajska podkva stoji, kot kaže, s severnim traktom na prirodni ravni, z zahodnim deloma na živi skali, deloma pa skupaj z južnim na samih okopih, katerim se tudi celotni koncept tločrtno prilagaja. Grajsko jedro je bilo, sodeč po zašiljenem portalu v prvem nadstropju zahodnega trakta, po obeh stopniščih (v jugovzhodnem zunanjem in severozahodnem notranjem oglu) in po ohranjenem ometu na podstrešju, že od začetka dvonadstropno ter se glavnega stolpa ni neposredno dotikalo. Verjetno je grajsko jedro v pozni gotiki doživelo ponovne predelave, za kar bi govorila oblika notranjega dvorišča, v katerega regularnosti se že kažejo daljni odmevi renesančnega duha.

Tako urejeno grajsko jedro je bilo treba tudi sodobneje utrditi. V ta namen so vdelali v obdajajoče okope obzidje, katerega južni (predelani) in zahodni krak sta še ohranjena, krožno izpeljana severni in vzhodni pa manjkata. Od tega utrdbenega sistema sta predvsem ohranjena oba okrogla stolpa, katerih južni stoji na stičišču južnega in zahodnega obzidja, severni, imenovan »zaporni stolp«, pa osamljen severno od gradu. Južni stolp lahko datiramo po ohranjeni konsoli v podobi z listjem obdane volovske glave, severni pa po obliki strelnih lin, splošno v 15. stol. Ko govori Santonino l. 1487 o dobro utrjenem in nezavzetnem ptujskem gradu, misli predvsem na te utrdbe. Povezavo utrjenega grajskega jedra z njegovo neposredno okolico sta v tej dobi tvorila zahodni portal s stopnicami in vrati v prečnem zidu z zahodnim platojem, in položno speljani ašeloni v jugovzhodnem delu gradu z južnim in vzhodnim platojem.

V skicirani obliki je grad doživel novi vek. Razburljivi dogodki madžarske okupacije (1478—1490) in deželno knežjega intermezza (1490—1511) so bili že pozabljeni, ko se je pojavila nova nevarnost, ki je usodno posegla v preoblikovanje ptujskega gradu — turške vojne. Turki se mesta sicer niso nikoli lotili, niti l. 1532 ne, vendar je vrednost Ptuja za mejno obrambo postala tako očitna, da je kralj Ferdinand poskušal Ptuj na vsak način

dobiti v svoje roke, a mu je za to vedno manjkalo denarja. Kljub temu je porabil del dohodkov, ki jih je dajala dežela, za utrjevanje Ptuja. Pod vodstvom družine dell'Allio so v deceniju po l. 1549 modernizirali predvsem zastarele mestne utrdbe, čeprav točno ne vemo, kaj se je delalo. Za leto 1556 zvemo slučajno, da je polir Antonio de Piva dal podreti nek star stolp (mestni ali grajski?).

Kralj Ferdinand je končno vendarle dobil toliko denarja — posodili so mu ga vitezi de Gera —, da je lahko na Jurjevo l. 1555 kupil mesto in grad Ptuj skupaj z gosposčino od salzburških nadškofov. 15. maja tega leta je salzburški oskrbnik Adlger Nösslinger izpraznil grad in prepeljal ves njegov inventar v Leibniz. Ptuj je postal dokončno deželno knežja lastnina, grad in gosposčino pa je Ferdinand zastavil de Gerom, s pogojem letnega prispevka za utrjevanje ptujske trdnjave.

Odločneje so se lotili utrditvenih del na obmejnih trdnjavah šele z nastopom vlade nadvojvode Karla (1564—1590). Glavno besedo so imeli Italijani, posebno deželna gradbena mojstra Francisco Teobaldi in Salust Peruzzi. Od slednjega nam je ohranjeno poročilo iz aprila 1570 o potrebah po utrditvi mest Graza, Fürstenfelda, Radgone in Ptuja. Po tem poročilu naj bi on gradil t. im. Nova vrata pri dominikanskem samostanu v Ptuj, vendar se je kameralna uprava temu upirala.

Utrditvena dela na gradu so se začela takoj po nastopu vlade nadvojvode Karla l. 1565 in so zajela predvsem grajsko jedro ter južni in vzhodni plato. Te novogradnje so bistveno spremenile lice srednjeveškega gradu ter mu dale podobo, ki jo je v glavnem ohranil do danes. Južna raven je bila z močnim opečnim eskarpnim zidom spremenjena v bastijo, ki je s svojimi topovi z lahkoto obvladovala celotno mesto pod seboj. Vhod nanjo je vodil po sedanji trasi, preko dviznega mostu in skozi Karlova vrata, ki so še danes opremljena z originalnimi vratnicami in okrašena z nadvojvodovim grbom. Strelna lina ob portalu je branila sovražniku dostop do vrat, stražarjevo stanovanje nad njim pa omogočalo stalno kontrolo nad grajsko varnostjo. Na bastiji ni bilo sicer nobenih stavb, kar dokazujejo skica in razne slike iz 17. stol. V tem času je bil obnovljen tudi zid od okroglega stolpa do notranje bastije, o čemer priča skrbna opečna gradnja in močan okrogel zidec, ki je splošen indicij za vsa italijanska poznorenesančna dela pri nas. Tudi vzhodni plato je v tem času dobil svoje severno in južno obzidje, ki sta spodaj eskarpnega, zgoraj parapetnega značaja. Severni zid, opremljen z okroglim zidcem, je

naslednik srednjeveškega obzidja. Na vzhodu je brez stolpastega oporišča pravokotno objel vzhodno ravnico ter se zaključil pri mestnem opazovalnem in požarnem stolpu sv. Pankracija (nasledniku ene od stražarnic). Tudi južni zid ni tekel vzdolž vsega vzhodnega grebena, marveč se končal tam, kjer še danes neha okrogli zidec, in je tako puščal prost dostop po že omenjeni poti iz mesta k opazovalnemu stolpu na jugovzhodnem hrbtu grajskega griča. Ker je stražni stolp imel zvon, s katerim je stražar opozarjal meščane na grozečo nevarnost, je bil opremljen s posebnim stolpičem. Ostalih stavb na tem platoju še ni bilo.

Največje predelave je doživelo grajsko jedro. Srednjeveško obodno zidovje je bilo na severu nadomeščeno z zidom, ki je povezal severni krak zahodnega platoja z zaključkom severnega trakta. Od tu dalje je teklo obzidje tako, da je pustilo severni stolp ob strani, se preko severovzhodnega stolpiča uvalo vzdolž vzhodnega okopa, ga eskarpasto oblikovalo ter z dvojno vrsto strelnic učinkovito branilo dovozno cesto na vzhodni plato. Zid spremlja okrogli zidec, ki teče tudi okoli že omenjenega stražnega stolpa, na katerega je Lesliejeva obnova okoli l. 1670 postavila sedanji oktogonalni kapelin stolpič, ter se zaključuje pri severnih vratih. Kot kažejo sledovi renesančnega, iz klesancev zgrajenega zidu v jugovzhodnem kotu severne grajske kleti in kot to nakazuje tudi skica iz sredine 17. stol., je bil na mestu današnje kleti globok cvinger, ki ga je na zahodu zaključeval severni grajski trakt.

Močne predelave je doživel tudi južni del grajskega jedra. Od južnega grajskega krila je bila v smeri današnjega Lesliejevega grajskega trakta eskarpasto speljana notranja bastija (klesanec, opeka, rimske in gotške spolijske), ki je s svojim trikotnim čelom segala globoko v južni in vzhodni plato ter v svoji notranjosti skrivala kazemate, ki so bile vkopane v gradiški okop ter na vrhu pokrite s prsteno plastjo. Srednjeveški ašelon je bil opremljen z novim portalom, za katerega je izdelal načrte že imenovani Salust Peruzzi l. 1570. Elegantne oblike in lepo profilirani dorski kapiteli pilastrov izdajajo pomembnega umetnika. Vrata so tedaj gotovo nosila nadvojvodov grb, ki je bil odstranjen, ko je deželni knez dokončno izgubil oblast nad ptujskim gradom. Zalom bastijinega, z zidcem okrašenega zidu nekoliko pred sedanjim vhodom v kazemate, ki ga nakazuje tudi skica iz sredine 17. stol., dokazuje, da se je od tu eskarpni zid nadaljeval v severozahodni smeri do severovzhodnega ogla glavnega stolpa in tako zaključeval ostrogasto

notranjo bastijo. Med stolpom in severnim cvingerjem je obstajal sorazmerno ozek prehod na notranje dvorišče, ki pa verjetno ni bil posebej utrjen.

Tudi notranje dvorišče je moralo ob koncu te stavbne periode doživeti precejšnje predelave. Predvsem je bilo med južnim grajskim traktom in poševno stoječim glavnim stolpom vdelano renesančno stopnišče, potem vsi trije trakti povezani z dvonadstropnimi hodniki, ki so imeli spodaj slopast arkadast, v nadstropjih pa stebriščen galerijski značaj in končno je bil severni trakt (v razmerju z južnim!) povečan proti vzhodu za dvoje nadaljnjih prostorov.

V prvi polovici 17. stol. je grad naglo menjaval gospodarje: deželnim knezom so l. 1622 sledili Eggenbergi, tem l. 1634 Tannhauseni, ki so ga l. 1642 darovali zagrebškemu jezuitom; ti so ga pa l. 1656 prodali bogatemu cesarskemu generalu Škotu Walterju Leslieju, katerega nasledniki so ga obdržali do l. 1802. Ker je vojaška komisija zaradi naraščajoče turške nevarnosti ravno v tem času (l. 1657) prepotovala vse obmejne trdnjave, je zanimivo vedeti, kaj je ugotovila glede Ptuja. Iz njenega poročila vidimo, da jo je posebno skrbela severna stran zahodne grajske planote, ki je bila najmanj utrjena (o žitnici ni govora!), zato predlaga izgradnjo ostroge na ogroženem mestu med starim (zahodnim) stolpom in grajskimi vratci. Z izgradnjo ostroge bi bil grad dodobra zavarovan, obenem pa zaščiteno tudi mesto v smeri Novih vrat in dominikanske bastije na eni in grajski breg v smeri stare porušene ulivalnice proti vzhodu na drugi strani, istočasno pa pod učinkom topov tudi nasprotni breg (Panorama), od koder bi mogel sovražnik sicer obstreljevati grad. Še važnejša kot poročilo je za nas skica utrdbenih objektov, ki skoraj v celoti ustreza stanju iz l. 1858, ki ga je posnel F. Raisp in ga objavil v svoji znani knjigi »Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgehung«.

Skice iz l. 1657 mi ni treba posebej opisovati, ker je tedanje stanje gradu razvidno že iz mojih dosedanjih izvajanj. Opozoril bi edino na nekatere njene, doslej napačno tolmačene detajle. Predvsem so močno potegnjene črte grafični izrazi za obrambno pomembne zidove, tanko potegnjene pa za obrambno manj ali celo nepomembne. Tako je treba gledati tudi na skico grajskega jedra. Narisana podkev ne predstavlja grajskih traktov samih, ampak le njihove arkadne hodnike, na katerih južnem koncu je stari stolp z eskarpnim zidom, ki sega do ašelona; na severnem pa se nadaljuje že omenjeni cvinger do severovzhodnega roba obodnega

zidovja. Zaporni stolp je popolnoma osamel, iz severozahodnega boka grajskega jedra izstopata dve pravokotni ostrogi, za katerih obstoj ni več dokazov, razen mogoče nastavka zidu na zaključku starega gotskega trakta. Severni zid zahodnega platoja, imenovanega »grajski vrt«, se nadaljuje v ravni liniji do grajskega jedra ter oklepa s krajšim paralelnim zidom stopnice, ki vodijo skozi prečni zid na zahodni plato. Sicer v zahodnem in osrednjem delu gradu ni večjih sprememb. Precej drugačna pa je stvar na vzhodnem platoju. Tu se južni zid končuje tam, kjer pripelje pot iz mesta na plato, severni pa v pravokotni kljuki objame vzhodni zaključek platoja ter se končuje ob stolpu, ki ga skica imenuje »Stražni stolp«. To je že omenjeni mestni opazovalni stolp sv. Pankracija, ki je bil opremljen z zvonom in stražarnico.

V takem stanju je prevzel grad general Walter Leslie, ki se je takoj lotil njegove prezidave. Že naslednje leto (1657) je opremil Peruzzijev portal z atiko, flankirano od dveh potlačenih volut, na katerih stojita ognjeni kroglji (vojaški milieu). Atiko krasi Lesliejev grb (3 okrogle zaponke) ter napis in letnica 1657. Leta 1664 je prišel Walter Leslie v hud konflikt s ptujskimi meščani, ker jim je osporaval njihov opazovalni stolp na jugovzhodnem hrbtu grajskega griča. Tega leta je namreč zgradil današnji vzhodni stolp in ker je naslednje leto potegnil južno obzidje do njega, je s tem meščanom zaprl dostop do njihovega stolpa. Deželni knez je nastali spor poravnal v tem smislu, da je moral grof postaviti novo stražarnico z zvonovim stolpičem na mestu starega stolpa. Leta 1669 je isti grof prezidal tudi zahodni stolp, ga opremil z dvojnimi zunanji stopnicami ter okrasil z železno zastavico, v katero sta vrezana Lesliejev grb in letnica 1669. Istočasno je obnovil tudi severozahodno obzidje (njegov grb!) ter popravil severni portal, nad katerega je namestil svoj grb. Največje delo, katerega so izvedli v času od ca. 1660 do ca. 1680 na gradu, pa je prizidava obeh vzhodnih grajskih traktov. Kaže, da je starejši med njima severni trakt, katerega so zgradili na italijanskih zidovih severnega cvingerja tako, da je cvinger postal njegova (deloma nadstropna) klet, katero so s posebnim prehodom zvezali s starejšimi kazematami. Pri tem so novi trakt, ker se ni mogel razviti proti vzhodu, podaljšali za en arkadni lok proti zahodu. V njegovo nadstropje so namestili veliko viteško dvorano (predelano konec 18. stol.) s kapelo, ki so jo prenesli sem iz zahodnega grajskega trakta. Okrogel italijanski stolp so ob tej priliki oktogonalno nadzidali ter ga spremenili v kapelin stolpič,

zaključen s krepko čebulasto streho. Nekaj kasneje je začel nastajati južni trakt. Najprej so podrli stari »visoki« stolp ter na poševni renesančni eskarpi zgradili sedanji trakt, v katerega pritličju so drvarnice in pralnica, v nadstropjih pa reprezentančni prostori grajske uprave. Letnica 1697 na notranjem portalu tega trakta je gotovo datum za nastanek portala, ne pa trakta samega, ki ga kaže že Vischerjev bakrorez iz l. 1681. Oba trakta sta opremljena z bogato uokvirjenimi okni, okrašenimi z leslejevskimi grbi, severni pa tudi s sončno uro, katere letnica ni več čitljiva. Istočasno z obema traktoma je nastala tudi baročna stražarnica ob kape linem stolpiču ter gospodarsko poslopje (že v sedanji obliki in velikosti) na vzhodnem platoju. Takrat so dobile tudi kazemate svoj sedanji vhod, notranja bastija pa balustradno ograjo, ki je danes ni več.

Ker se s Vischerjevima bakrorezima iz l. 1681 začenja dovolj gosta vrsta podob ptujskega mesta in gradu, da moremo z njimi zasledovati njegov nadaljnji stavbni razvoj, se jih bomo v nadaljnjih izvajanjih kritično poslužili.

1. Georg Mathei Vischer: »Topographia Ducatus Stiriae«, Graz 1681. Oba bakroreza sta delo Vischer-Trosta. Prvi kaže pogled na celotno mesto, drugi samo na grad. Oba pogleda sta vzeta z juga. Sta precej nekritična in v detajlih neenotna. Grajska enceinte kaže približno sedanjo podobo, le da je na vzhodnem platoju še ohranjena mestna stražarnica z zvonovim stolpičem, na južnem še ni za Karlovimi vrati nobenih stavb (viden zid je le priključek južnega obzidja na notranjo bastijo), grajsko jedro kaže že sedanjo podobo, na zahodnem platoju pa je poleg samovoljno oblikovanih stolpov omeniti samo »smodniški stolp« na zahodnem obronku, občuten višinski skok v južnem obzidju ter ostreje majhne, po videzu sodeč, lesene stavbe poleg pravokotnega stolpa. Karlova vrata imajo še dvizni most, zahodni dovoz spremlja obzidje z vhodnim portalom na vznožju hriba, vzhodno pot pa leseni latasti plot.

2. Slika o. pl. iz ca. 1700. Hrani jo ptujski Mestni muzej. Avtor ni znan. Kaže južni pogled na mesto in grad z lahne ptičje perspektive. Slika je mnogo verodostojnejša od Vischerjevih bakrorezov. Grajsko jedro kaže sedanjo podobo, na vzhodnem platoju ni več mestne stražarnice, pod njegovo južno obzidje je prislonjena lesena stavba, stoječa na stebrih. Južna bastija je še brez stavb, le Karlova vrata so zamenjala dvizni most s fiksnim lesenim. Zahodni dovoz je brez obzidja, vzhodno pot spremlja latasti plot. Posebno lepo je viden zahodni plato z obzidjem

in stolpi (k pravokotnemu stolpu je prislonjena majhna stavba, od katere je vidna le streha) ter bočno obzidje s »smodniškim stolpom«. V zahodnem prečnem zidu so vidna vrata, ki so vodila iz gradu na zahodno ravan. O žitnici še ni nobenega sledu.

3. Skica iz popotne knjige neznanega Šlezijca (hranjena v arhivu Gornje Avstrije) iz l. 1713. Skica kaže južni pogled na mesto in grad in je zelo površna. Grajsko jedro je nerazčlenjeno, pod njim vidna Karlova vrata s prislonjenim triosnim poslopjem. Na vzhodnem platoju stoji 4-osna stražarnica s strešnim stolpičem in nekoliko dalje proti vzhodu stolp z zelo visoko streho. Na zahodnem platoju kaže zid s stolpom razpotegnjeno linijo, ki vodi do dominikanskega samostana.

4. Risba iz l. 1730 (po kopiji v Povodnovi zapuščini). Južni pogled. Zelo površno delo, iz katerega se da bore malo razbrati. Razločno je le grajsko jedro, vzhodno od njega na mestu obeh portalov strešasta stavba, dalje gospodarsko poslopje, stolp in na koncu visok, ozek stolpič s piramidasto streho. Na zahodu so vidni vsi trije stolpi ter že omenjeni zidni višinski skok. Karlova vrata so brez prizidka, dovoz k njim brez obzidja.

5. Slika o. pl. Ex voto 22. januarja 1766. Hrani jo ptujski Mestni muzej. Grajsko jedro je nespremenjeno, vzhodni plato z obema portaloma, hlevi in stolpom, zahodni z okroglim in zahodnim stolpom, od katerega teče

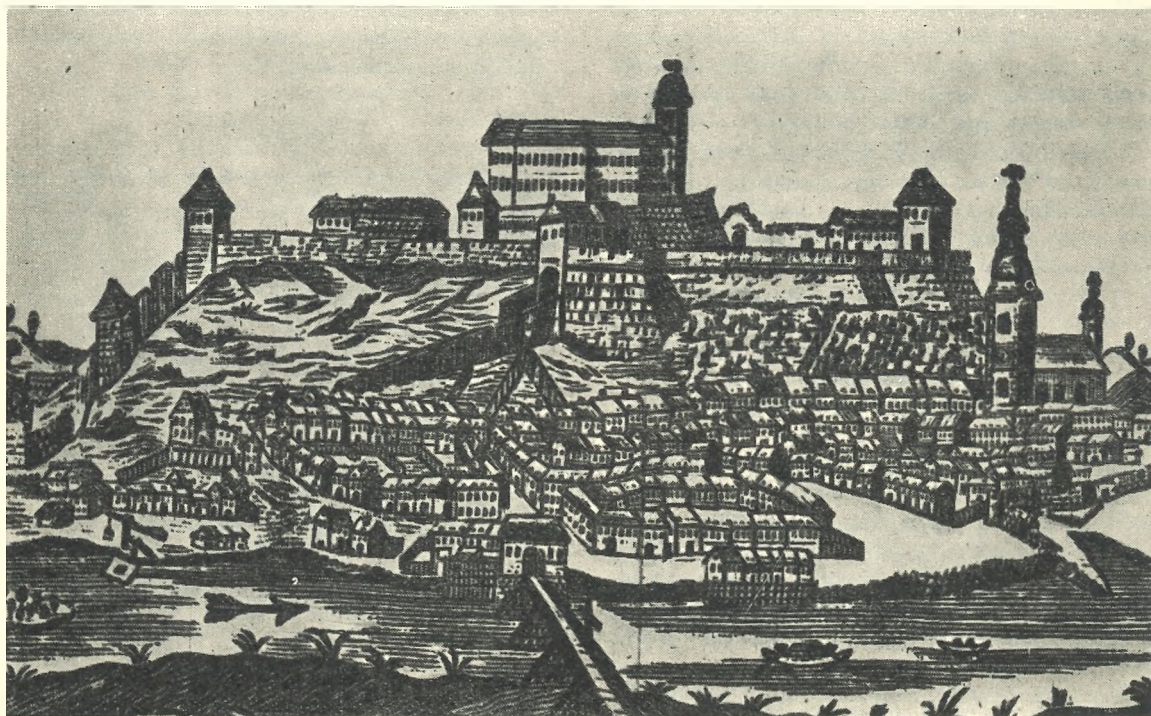
mного predolg razkrušen zid mimo porušenega »smodniškega stolpa« do dominikanskega samostana. Zadaj prvič vidimo ogromno stavbo žitnice. Karlova vrata so dobila triosen prizidek in fiksen most, do katerega vodijo zahodni dovoz z obzidjem in vzhodna pot, ki je bila l. 1701 (kot to dokazuje kamen z letnico in Lesliejevim grbom) stopničasto dodelana.

6. Risba v Deželnem arhivu v Grazu. Ima napis: Leopold Schickelgruber fecit Pettau die 21ter hornung 1792. Pogled z juga. Grajsko jedro kaže sedanjo obliko, le da ima še baročno balustrado na notranji bastiji. Vzhodni plato je nespremenjen, Karlova vrata so dobila že vse prizidke (6-osne), pred njimi je zidan most in dvojni dostop. Na zahodu stojita dva oglata stolpa ter rekonstruiran mestni zid z okroglim »smodniškim stolpom«. Zadaj je vidna žitnica.

7. Lesorez iz Schützove ptujske tiskarne. Čas nastanka: 1794. Je v glavnem enak prejšnji sliki, pred Karlovimi vrati je še viden kamenit most.

8. Mestni načrt iz l. 1824. V glavnem kaže sedanje stanje, le da sta žitnica in grajsko jedro še povezana z obodnim zidom, sodni stolp in severni grajski trakt pa s pritlično stavbo, ki so jo podrli šele na začetku našega stoletja.

9. Litografija: Ptuj, avtor: Runk, čas nastanka: ca. 1820. Grad ima že sedanjo ob-

Ptujski grad konec 18. stoletja (s pomočniškega potnega lista)

liko, zadaj je vidna mogočna streha žitnice, južni dostop ni upodobljen.

10. Tuš-risba, avtor: M. Steinbach, čas nastanka: 1832. Hrani jo Deželni arhiv v Grazu. Grad kaže sedanjo podobo.

Iz redosleda naštetih podob lahko zasledujemo posamezne faze gradbenega razvoja ptujskega gradu v 18. in 19. stol.

Grajsko jedro samo se bistveno ni spreminjalo. Pritlična stavba, ki je povezala sodni stolp s severnim grajskim traktom, je bila nepomemben prizidek, ki je služil pomožnim gospodarskim namenom, zato je bil z majhnimi vratici povezan s kletjo. Odstranili so ga na začetku 20. stol.

Tudi vzhodni plato je ostal v glavnem nespremenjen. Problematičen ostane edino čas odstranitve mestne stražarnice z njenim strešnim stolpičem. Vse kaže, da se je to izvršilo okoli l. 1715.

Zahodni plato fungira na vseh slikah kot vrt, v katerega vodi zahodni grajski portal preko stopnic in vrat v prečnem zidu. Na oljni sliki iz ca. 1700 je že odpadel južni od obeh paralelnih stopniščnih zidov, medtem ko je severni kot obodni zid ostal še preko leta 1824. Ob pravokotnem južnem stolpu se pri Vischerju (1681) in na oljni sliki iz ca. 1700 pojavlja manjše, verjetno leseno poslopje, ki kmalu izgine. Po slikah sodeč (ona iz l. 1766), je bila ogromna žitnica ob severnem robu zahodnega platoja zgrajena kot prva na svojem mestu šele v drugi četrtini 18. stol. Ob tej priliki je nastala tudi sedanja velika terasa pred njo kot manevrirni prostor za voznike. Verjetno je bila žitnica popreje v stavbah na vzhodnem platoju, še pred tem pa v samem grajskem jedru.

Večje spremembe je doživljala tudi južna bastija. Prvotna dvoosna Karlova vrata so dobila pred l. 1713 severni, proti sredini 18. stol. prvi južni (3-osni) in v zadnji tretjini istega stoletja drugi južni (3-osni) prizidek. Ti prostori so bili namenjeni grajski upravi, ki se je, kot vidimo iz gradbenega razvoja, stalno večala (trgovina z žitom!) ter polagoma zasedla skoraj vso južno bastijo.

Kaže, da so jarke pred obema grajskima vhodoma zasuli šele v začetku 19. stol. Od južnih dohodov je moral zahodni dobiti že konec 17. stol. svoj parapetni zid, vzhodni pa l. 1701 svoj stopniščni dohod.

Z letom 1683 je grad kot trdnjava odigral svojo vlogo in v teku 18. stol. (čas fiziokratizma!) dobil drugačen pomen; postal je gospodarsko in upravno (razvoj gosposčin) središče veleposestniško urejene gosposčine (izgradnja ogromne žitnice, novih upravnih in gospodarskih poslopij, izgradnja velike pristave na severnem vznožju grajskega

griča). Ker je grof Walter Leslie, ki se je poročil z neko Dietrichstein, določil te za potomce svojega rodu, so Lesliejem l. 1802 sledili knezi Dietrichsteini v posesti gradu. Ker pa je bila hčerka zadnjega kneza Terezija vdova po Herbersteinu, je l. 1858 pridobila gosposčino in grad Ptuj za svojo rodbino. Terezija je popravila vsa poslopja, vendar gradu bistveno ni spreminjala. Iz njenega časa so naslikani aliančni grbi (Dietrichstein-Herberstein) po hodnikih grajskega jedra. Zadnji fevdalec, ki je popravil grad, je bil grof Johann Jožef Herberstein. Kot pravi napis na notranji atični strani Peruzzijevega portala, se je to zgodilo l. 1912. Grad je tudi notranje opremil. Leta 1945 so Herbersteini izgubili grad in posestvo Ptuj, ki sta postala nacionalna lastnina. Tega leta je bila v gradu urejena kulturno-historična zbirka ptujskega Mestnega muzeja, ki v glavnem ohranja Herbersteinovo stanovanjsko ureditev kot edini ohranjen primer poznofevdalne življenjske ureditve pri nas.

Z vstopom v najnovejšo dobo zaključujem stavbno zgodovino ptujskega gradu. Kot vidimo, je bila zelo pestra. Začela se je v eri Ilirov, se preko antike in dobe preseljevanja narodov razvila v gradiško postojanko starih Slovencev, rastla iz zgodnjefevdalnega dvora preko visokosrednjeveškega stolpastega gradu v poznogotski grajski kompleks, doživela metamorfozo kasnorenesančne trdnjave in visokobaročne rezidence, se v 18. stol. prelevila v središče fiziokratsko urejene gosposčine in končno v gospodarsko postojanko odmrlega fevdalizma.

LITERATURA

- Ferdinand Raisp: Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung. Graz 1858, okt. 308 str.; — Ferdinand Raisp: Das Schloss Ober Pettau und seine Besitzer. Der Aufmerksame 1856., št. 2, 6, 10; — Damisch Edvard: Museum zu Ober Pettau. MhVSt VI — 1855., p. 247; — Zahn Josef: Zur Geschichte von Pettau in der Zeit der Gegenreformation. MLVSt XXXII — 1884, p. 3—32; — Seehann Moritz: Das Marmorportal im Schlosse zu Oberpettau. MCKD IV. p. 24 — Zur Geschichte der Befestigung von Graz, Fürstenfeld und Pettau 1570. StGschBl. za 1883, p. 69—78; — Beckh-Widmannstetter: Ober Pettau. MCKD NF XVII za 1894, p. 78—79; — Gaupmann Rudolf: Pettau. MCKD NF XVII za 1894, p. 126; — Kos Franc: Doneski za krajevne kronike (Ptuj). CZN VIII, XV, XVI; — Hans Wutschnig: Steirische Städte und Märkte im Reisebilderbuch eines Schlesiens (1710—1714). BIFHmtdk 1941, p. 13—24. Pirchegger Hans: Schloss Ober Pettau v Hausmannov »Südsteiermark«, Graz 1924, p. 370—374; — Pirchegger Hans: Pettau als Grenzfeste v Festzeitung XII. Gaurturnfestes des Südösterreichischen Turngaues. Pettau 1906; — Pirchegger Hans: Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter. 34. in 35. Jahresbericht des K. F. J. Gymnasiums Pettau 1902/03, p. 1—22, 1903/04, p. 9—35; — Pirchegger Hans: Archivalische Beiträge zur Geschichte Pettaus und des Pettauer Feldes. 37. Jahresbericht des K. F. J. Gymnasiums Pettau 1905/06, p. 1—22; — Baš Franjo: Historično-geografski razvoj Ptuja. CZN XXVIII za l. 1933; — Josef Felsner: Pettau, 1895; — Baš Franjo: Mali grad v Ptuj. Zgodovinski časopis IV. 1950, p. 127—150; — Bibliografijo Ptuja do l. 1933 je zbral Franjo Baš in jo objavil v Ptuj posvečeni številki CZN, letnik XXVIII, za leto 1935. — Splošnih del in onih o gradovih ne navajam posebej, n. pr. Pipper, Zahn, Kos, Schuchardt, Baravalle-Knapp, Pirchegger, Dapsch, Pinder itd.

DOLENJSKI KMET V PREJŠNJIH STOLETJIH

RAFAEL OGRIN

*»Graščaki so ravno tako branili svojo
staro pravico kot kmetje svojo novo.«*
Ivan Cankar v Obiskih Izidorja Cankarja

Avguštinski samostan pred Špitalskimi vrati v Ljubljani, danes frančiškanski samostan, je imel v Radečah blizu Zidanega mosta svoje imenje, ki je bilo sestavljeno iz dveh glavnih delov.

Prvega so avguštinci kupili l. 1672 od rodbine Ramschüssel za 1900 fl. Obsegal je prvotno kakih 10 kmetij v vasi Vrhovo, ki leži ob cesti Radeče—Krško, 4 km od Radeč.

Drugi glavni del so avguštinci dobili l. 1715 od rodbine Scherrenburg kot pobožno ustanovo. Obsegal je pristavo v Breški vasi pri Hotemežu, pol ure hoda od Radeč ter osemnajst in pol podložnih kmetij, ki so bile raztresene po vasicah Breška vas, Spodnje Jelovo, Zahrib in Boriče. Zadnji trije zaselki ležijo po hribih med Savo in dolino Sopot, ki se pri Radečah izteka v Savo. Večinoma so to samotne kmetije, oddaljene približno eno uro do dveh ur od pristave, kamor so podložniki morali hoditi na tlako.

Po raznih zamenjavah, nakupih in darilih je avguštinsko imenje Radeče imelo l. 1756 v Vrhovem petnajst kmetov, v Breški vasi sedem, v Spodnjem Jelovem tri, v Zahribu in Boričah enajst kmetov, v Dobovici, ki leži v občini Dole pri Litiji, 15 km od Radeč, pa dva kmeta, skupno 38 podložnih kmetov.

Poleg teh podložnih kmetov so imeli avguštinci še svoje vinograde na Trški gori pri Krškem, so bili gorski gospodje šestih vinskih goric v bližini Radeč s kakimi 48 sogorniki in so pobirali žitno in vinsko desetino od lastnih in tujih podložnikov v vaseh okrog Jelove gore in pod Kumom, kjer so imeli kakih 30 desetincev in 72 sogornikov.

Posestvo je upravljal pater iz Ljubljane, ki je stanoval v Radečah v samostanski hiši.

Leta 1771 so dali avguštinci radeško imenje v najem za 380 fl. Po razpustu avguštinskega samostana l. 1784 je prišlo imenje v last verskega sklada. Po smrti najemnika l. 1815 je prevzela imenje uprava državnih posestev. Ta ga je l. 1827 prodala za 12.105 fl Antonu Anžaku. Za njim je prevzel imenje l. 1838 njegov zet Anton Julij Barbo.

Pri pristavi v Breški vasi in na Trški gori pri Krškem je bilo po franciscejskem katastru l. 1825 118 oralov ali 67 in pol hektarja zemlje, od tega 44 oralov njiv, travnikov in vinogradov, ki so jih obdelovali podložniki.

Po istem viru so imeli podložni kmetje okrog 1000 oralov ali 575 hektarjev zemlje. Od teh je bilo 249 oralov obdelovalne zemlje.

Vsak podložnik je imel tri do osem oralov črne zemlje, kjer je prideloval razno žito, bob in fižol, zelje in repo, konopljo in lan. Koruze in krompirja pred 200 leti še niso pridelovali. Le avguštinci so poskušali gojiti koruzo. Ob rektifikaciji so prijavili kot pridelek pet osmin mernika koruze.

Podložniki so imeli tudi svoje travnike in pašnike. Bavili so se z živinorejo in perutninarstvom. Na vsem imenju je imel ob rektifikaciji konja le župan Funda v Vrhovem. Vsak podložnik pa je imel par vprežnih volov, večinoma tudi eno kravo in prašiča. Pitati prašičev niso mogli, ker niso poznali ne koruze ne krompirja. Podložniki v Spodnjem Jelovem in Zahribu so redili tudi ovce in koze. Poleti se je živina pasla po pašnikih, pozimi pa jim je večkrat primanjkovalo krme, zato kmetje tudi niso mogli rediti več živine.

Živina je bila slabe pasme. Računski uradnik in knjigovodski adjunkt Franc Čadež je v svojem poročilu na deželnega glavarja in odbornike l. 1754 poročal, da mora plemič, ki hoče imeti dobrega konja ali vprežnega vola, kupiti tega na Štajerskem ali Koroškem. Poleg njegovega poročila je ohranjen še nek koncept, po katerem so kranjske krave majhne pasme, slabo hranjene in zato slabe mlekarice. »Živina naše dežele«, nadaljuje nepodpisani uradnik, »se da tako malo primerjati z živino sosednjih dežel kot cviček s tokajcem«.

V Zahribu so imeli kmetje po travnikih in pašnikih zasajeno sadno drevje. Sadje so sušili in imeli za dopolnilo pri prehrani.

Vsak podložnik je imel svoj kos gozda, kjer je dobival potrebno kurivo. Hribovski kmetje, ki so imeli velike gozdove, lesa niso mogli prodajati, ker ni bilo voznih cest. Še svoje kurivo so morali znositi na hrbtu iz gozda domov. Tako so poročali avguštinci.

Kmetje v Vrhovem, Breški vasi, Spodnjem Jelovem in Dobovici so imeli svoje vinograde. Ti niso bili veliki. V šestih vinskih goricah pod gorsko palico avguštincev je bilo 92 vinogradov, kjer se je pridelalo 652 veder vina, torej povprečno v enem vinogradu po sedem veder. Od teh je bilo treba oddati okrog pol vedra kot gornino, pol vedra pa kot desetino. Ostanek, približno 240 l, je imel lastnik komaj za lastno porabo in ga je le v sili prodal.

Na hribovitem ozemlju imenja pridelki še danes komaj krijejo domače potrebe. Pred 200 leti pa je bilo kmetijstvo tukaj še na zelo nizki stopnji.

Najboljša orna zemlja je bila v Breški vasi in v Vrhovem. Ob rektifikaciji so izdali uradno razpredelnico o donosu zemlje v posameznih vaseh imenja in sicer za vsako vrsto žita posebej. Povprečno je dal mernik posetve tri do štiri mernike, le v Vrhovem sta dajala ječmen in oves šestkratni pridelek.

V jožefinskem katastru so se ohranili zemljiški listi treh avguštinskih kmetij v Spodnjem Jelovem. Po teh se je pridelalo na njivah te vasi največ po 12 mernikov pšenice ali rži, in po 15 mernikov ječmena ali ovsa na oral. Ker je hektar 1,74-krat večji od orala, se je pridelalo pšenice ali rži po 21 mernikov, ječmena ali ovsa pa po 26 mernikov na hektar.

Jožefinski kataster računa z dunajsko mero, po kateri je držal mernik 30,75 l, hektoliter pšenice pa tehta približno 75 kg. Vsebina mernika v litrih, pomnožena z litrsko težo žita in s številom mernikov, ki so se pridelali na hektar, da hektarski donos. Tako se je pridelalo na hektar kakih 4,8 centa pšenice, torej le polovico tega, kar šteje danes za slab pridelek.

Ako je teža rži 64 kg na hektoliter, se je pridelalo te vrste žita kake 4 cente na hektar, torej niti polovica tega ne, kar je bilo pred vojno povprečen pridelek v Sloveniji. Če računamo na isti način pridelek ječmena in ovsa ter vzamemo kot hektolitrsko težo ječmena 75 kg, ovsa pa 42 kg, so pridelali kmetje v Spodnjem Jelovem 6 q ječmena in 3,4 q ovsa na hektar, medtem ko je danes povprečni pridelek ječmena 9,7 q slab pridelek ovsa pa 5 q na hektar.

Vzrok slabega pridelka je bilo nezadostno gnojenje, zlasti pa dejstvo, da se je na njivah vrstilo žito za žitom. Po ohranjenih zemljiških listih so n. pr. sejali na neki njivi prvo leto rž, nato dve leti oves, ali prvo leto pšenico, drugo leto ječmen, tretje leto pa oves, oziroma tudi vsako leto oves.

Po pojasnilu avguštincev k rektifikacijski napovedi niso v Vrhovem in Breški vasi puščali njiv v prahi. V Zahribu in Spodnjem Jelovem pa so po žetvi ovsa pustili strnišče nepreorano. Spomladi so take njive prvokrat preorali. Nato so nekatere teh njiv sredi maja vnovič preorali in posejali s prosom; druge njive pa so preorali sredi julija in posejali z ajdo. Če se je kako leto posejalo manj ovsa, je tudi manj njiv ostalo v prahi. V Vrhovem in Breški vasi so sejali strniščno, v drugih vaseh pa prašno ajdo.

Ob rektifikaciji so sprva hoteli popraviti tudi dajatve podložnikov. Zato so morali zemljiški gospodje napovedati tudi podložniško posest in pridelek. Po teh napovedih se da ugotoviti, kaj in koliko so podložniki

pridelovali. Pridelek žita pa se lahko približno ugotovi tudi po prijavljeni desetini. Ta se je tedaj ugotovila po šestletnem povprečju. Ako se prijavljena desetina vsakega pridelka pomnoži z deset, dobimo povprečni pridelek tistih žitnih vrst, od katerih se je dajala desetina in sicer od pšenice, rži, ječmena, ovsa in ajde.

Popolnoma znane pa so podložniške dajatve. Te so se delile na najemnino za zemljišče, tlako in desetino. Poleg tega je zemljiški gospod pobiral še deželni in državni davek.

Najemnina za zemljišče se je dajala v denarju in v naravi. V naravi so dajali najemninsko žito in male dajatve.

Tlaka je bila odmerjena ali neodmerjena. Pri odmerjeni tlaki je bilo določeno, n. pr. koliko njiv je treba v nekem času preorati ali požeti. Pri neodmerjeni tlaki pa je bilo določeno le, koliko dni na leto ali na teden mora podložnik priti na tlako. Nadalje je bila tlaka lahko ročna ali vprežna.

Najemnina in tlaka sta bili nerazdružljivo vezani na posestvo. Ne tako desetina, ki jo je dajal podložni kmet. Prvotno je bila desetina cerkvena, pozneje pa je prešla v najrazličnejše roke. Darovala se je ali prodajala ne glede na to, kdo je lastnik podložnih kmetij.

Kako zapletene so bile tedanje gospodarske razmere, kaže tudi avguštinsko imenje. Samostan sam je dajal desetino od svoje pristave glavnemu župniku v Laškem, katerega mu so dajali desetino tudi kmetje v Breški vasi. Pristava je bila tako imenovana rustikalna pristava, ker je nastala po l. 1618 iz štirih celih kmetij.

Kmetje v Vrhovem so dajali desetino samostanu v Jurjevem (Jurkloštru), podložniki v Dobovici pa gospodstvu Svibno. Avguštinci sami so pobirali desetino od svojih in tujih podložnikov v vaseh Spodnje in Zgornje Jelovo, Zahrib in Boriče ter še od nekaterih drugih vasi pod Kumom.

Žitna desetina se je dajala od pridelanega žita v snopih ali zrnih (t. im. desetina v vrečah). Za druge pridelke, od katerih se ni dajala desetina, je dajala cela kmetija pol mernika, polkmetija pa četrt mernika ajde. To desetino so imenovali starič. Tako je zapisal avguštinski upravnik v svojo knjigo kot navodilo za svoje naslednike.

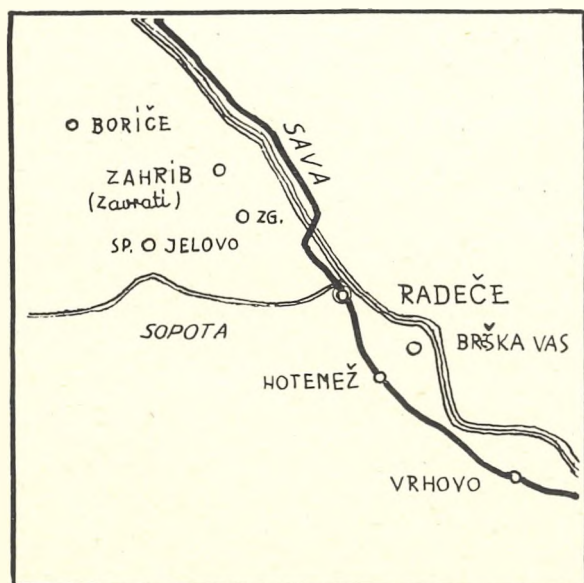
Od prirastka pri živini so dajali mladiško desetino n. pr. jagnjeta, piške i. dr. Cela kmetija je dajala po eno jagnje in eno piško, polovična kmetija pa polovico. K tej dajatvi je spadalo tudi predivo in sicer je dajala cela kmetija po 10 povesem, polkmetija zopet polovico.

Od vinogradov se je dajala gornina in desetina. Gornino je prejemal gorski gospod in je bila dogovorjena in stalna ne glede na letino. Desetina pa se je ravnala po letnem pridelku. Avguštinci so dobivali gornino od šestih vinskih gor, ki so bile pod njih gorsko palico. Na Trški gori so imeli avguštinci tri orale lastnih vinogradov in tri orale, ki so spadali pod gospostvo Šrajbarjev turn. Od prvih niso dajali gornine, od drugih pa je dobival gornino Šrajbarjev turn.

Kakor žitno si je tudi vinsko desetino lahko vsakdo pridobil. Tako so avguštinci kupili l. 1676 vinsko desetino pod Jelovo goro in Kumom. Sami so dajali od svojih lastnih vinogradov na Trški gori tretjino desetine župniku v Krškem, dve tretjini pa sta bili njihovi. Od vinogradov pod gorsko palico Šrajbarjevega turna je dobival dve tretjini desetine Šrajbarjev turn sam, eno tretjino pa krški župnik. Od šestih vinskih gor, ki so bile pod gorsko palico avguštincev, je od največje gorice dobival desetino Jurklošter, od treh manjših glavni župnik v Laškem, od dveh najmanjših pa avguštinci sami.

Kot najemnino v denarju so plačevali podložniki letno 59 fl 30 kr. Kot najemnino v naravi pa so dajali pšenico, rž in oves. Ta dajatev je bila zelo neenako razdeljena. Od 38 kmetov jo je dajalo le 14. Skupno so dajali 15 mernikov pšenice, 15 mernikov rži in 109 mernikov ovsa. Kmetje v Zahribu so dajali za svoje gozde še 2 in $\frac{3}{16}$ mernika pšenice kot gozdnino.

Tudi malih dajatev niso dajali vsi kmetje. 25 kmetov je dalo letno 14 kopunov, 15 pišk, 219 jajc in 115 povsem (25 $\frac{1}{2}$ funta) prediva.

Posest ljubljanskih avguštincev pri Radečah

Kot žitno desetino so avguštinci prejemali povprečno, kakršna je pač bila letina, 21 mernikov pšenice, 19 mernikov rži, 35 mernikov ajde in 6 mernikov ječmena, 38 mernikov ovsa in 5 mernikov boba in to od svojih in tujih podložnikov v vaseh pod Jelovo goro in Kumom. Isti podložniki so dajali samostanu tudi 12 mernikov ajde kot starič ter mladiško desetino in sicer letno 22 jagnjet, 22 pišk in 220 povsem prediva.

Gornine so prejemali avguštinci 72 veder vina ne glede na letino, vinske desetine pa približno 85 veder, kakršna je pač bila letina.

Poleg naštetih dajatev so podložniki morali dajati še bero duhovščini. Podložniki v Vrhovem, Breški vasi, Spodnjem Jelovem in Zahribu so jo dajali župniku, kaplanu in cerkovniku v Radečah, kmeta v Dobovici pa kaplanu in cerkovniku v Svibnem. Dajali so mernik ali pol mernika pšenice, štiri ali dva hleba sira in četrt ali osmino funta prediva.

Najtežje breme podložnikov je bila tlaka. Avgušinski kmetje so opravljali le ročno tlako. Kadar je bila potrebna vprežna tlaka, t. j. ob setvi, košnji in žetvi, ob spravljanju žitne in vinske desetine, so avguštinci sami dostavljali svojo živino, pluge, brane in vozove.

Ročna tlaka je bila določena na leto ali na teden. Pet kmetov je moralo opravljati 120 dni letne tlake brez hrane, 27 kmetov pa je moralo delati 107 dni na teden. Ti so dobivali hrano. Pet kmetov je plačevalo tlako v denarju, med njimi oba kmeta iz Dobovice, ki zaradi oddaljenosti sploh nista mogla hoditi na tlako. Le en kmet je bil brez tlake in to župan v Vrhovem.

Skupno so morali kmetje opraviti na leto 5564 dni tedenske in 120 dni letne tlake, skupaj torej 5684 dni.

Pri tlaki je bila razlika med Ramschüsslovim in Scherrenburgovim delom. Ohranjen je urbar iz l. 1575, ko so bili podložniki drugega dela iz vasi Breška vas, Spodnje Jelovo, Zahrib in Boriče še pod zastavnim posestvom Radeče. Tedaj so imeli vsi, zemljaki in polzemljaki, le po tri dni tlake na teden. To se je ohranilo tudi pod avguštinci. Izjema sta bila dva poldruga zemljaka iz Zahriba, ki sta imela šest dni tlake na teden. Podložniki prvega dela v Vrhovem pa so imeli večinoma šestdnevno tlako na teden. Avguštinci so jim znižali tlako na pet dni in jim dali soboto prosto.

Imenje je imelo dnevno več kot 20 delavcev na razpolago. Vendar niso bili vedno vsi obvezanci na tlaki. Avguštinci sami so tlako ob rektifikaciji takole pojasnili:

»Samostan uporablja vso tlako najmanj sedem tednov na leto in sicer ob setvi, košnji

in žetvi. Ta čas prehranjuje delavce tudi ob nedeljah in praznikih kakor tudi ob slabem vremenu dvakrat na dan. Vsak obrok je sestavljen iz dveh jedi, za kar se porabi vsa pridelana ajda in še nekaj drugega žita.»

V jeseni so vozili desetino in pridelke v shrambe in kleti. Pozimi so morali pripravljati drva. Avguštinci so uporabljali podložnike tudi za pota v ljubljanski samostan, kamor so upravniki pošiljali perutnino in majhne živali. Nekaj kmetov iz Vrhovega je bilo določenih za obdelavo vinogradov na Trški gori, kamor so jih prevažali po Savi.

K tlaki je spadalo tudi predenje prediva, ki ga je dobival zemljiški gospod od podložnikov ali pa ga je sam pridelal.

Pozimi so morali kmetje iz Vrhovega in Breške vasi napresti 198 funtov preje. Kdor ni hotel presti, je moral plačati za vsak funt dolžne preje po 3 krajcarje. Zemljak je moral spresti 12 funtov preje, kar se mu je štelo kot 16 dni tlake.

Tlako so lajšali prazniki in nedelje. Do l. 1754 je bilo poleg nedelj še 36 praznikov. Ker pa so se gospostva vedno pritoževala, da prazniki odtegujejo kmeta od dela, se je to leto znižalo število praznikov na 15. Če je bil v tednu kak zapovedan praznik, je podložnik, ki je imel 4 dni tlake, po novem patentu o tlaki tlačanal le 3 dni. V delovni čas se je štela tudi pot od doma na pristavo in nazaj.

Ob rektifikaciji so med gosposke dohodke prišteli tudi tlako in jo tako obdavčili. Letno ročno tlako brez hrane so zaračunali po 3 kr na dan, tedensko tlako pa so ocenili takole: Kot enoto so vzeli šestdnevno tlako na teden. Ta je veljala kot tlaka cele kmetije. Petdnevno tlako so šteli za tlako pet šestin kmetije, štiridnevno za tlako štirih šestin kmetije itd. Število računskih kmetij so izračunali tako, da so število dni na teden delili s šest, torej 107 dni da $17\frac{5}{6}$ kmetije. Od vsake kmetije so zaračunali tlako po 10 fl na leto. Ker pa so avguštinci dajali svojo živino in orodje, se jim je zaračunala le ročna tlaka s hrano po 5 fl 6 kr, torej $17\frac{5}{6}$ krat 5 fl 6 kr,

skupaj 90 fl 57 kr. Ta vsota se je prištela dohodkom avguštinskega imenja in tako obdavčila.

Vse dajatve, ki so jih prejeli avguštinci od svojega imenja, so bile ob rektifikaciji ocenjene na kosmatih 1008 fl in sicer kmečke dajatve na 490 fl 8 kr, donos pristave pa na 518 fl 35 kr.

V kalkulacijski tabeli so znižali vrednost kmečkih dajatev za približno 16 % na 412 fl 44 kr. Od tako znižane vrednosti so odbili še eno petino (20 %), od ostanka pa določili eno petino (20 %) kot davek, torej 66 fl 2 kr.

Donos rustikalne pristave so znižali za okroglo 50 % na 266 fl 4 kr, nato odbili še dve petini (40 %) in od ostanka določili eno četrtno (25 %) kot davek, t. j. 39 fl 53 kr. Skupaj je imenje plačevalo po rektifikaciji 105 fl 55 kr davka.

Davčni vijak je bil torej do zemljiških gospodov zelo obziren.

Tako gospod! Kako pa podložni kmet?

Med največjimi kmeti avguštinskega imenja je bil poldrugi zemljak Martin Zupan v Zahribu. Njegova kmetija je bila ocenjena na 3 fl 37 kr, kar se dobi, če se od njegovega deželnega davka 9 fl 52 kr odšteje poldruga doklada in nova doklada (1 fl 45 kr in $52\frac{1}{2}$ kr), ostanek pa razdeli z dve. Imel je 7 oralov orne zemlje, 14 oralov travnikov in pašnikov, od katerih je bilo nekaj zasajenih s sadnim drevjem, 5 oralov je bilo poraščanih z grmovjem in šibjem. Njegovo posestvo je merilo skupaj 26 oralov. Poleg teh je bil s petimi drugimi kmeti solastnik 185 oralov gozda. Redil je 4 vole, 2 kravi, 8 ovac, 3 koze in 2 plemenski svinji.

Njegov pridelek žita je izračunan po desetkratni desetini, donos zemlje je vzet iz že omenjene uradne razpredelnice. Vsi podatki so v mernikih po 16 žitnih bokalov.

Stolpci 4 do 7 obsegajo podložnikove dajatve, stolpec 8 pa potrebno seme za novo posetev. Potrebno seme je izračunano tako, da se je pridelek (desetkratna desetina) delil z donosom (v 2. stolpcu). Donos pove, koliko mernikov da en mernik posetve.

Vrsta žita	Donos		Pridelek		Desetina		Najem. žito		Starič		Bera		Seme 3 : 2		Dajatve 4 do 8		Ostanek 3 manj 9	
1	2		3		4		5		6		7		8		9		10	
	mer	bok	mer	bok	mer	bok	mer	bok	mer	bok	mer	bok	mer	bok	mer	bok	mer	bok
pšenica	3		20		2		2	1			1		6	11	11	12	8	4
rž	4		30		3		3						7	8	13	8	16	8
ječmen	3		1	14		3							10		13		1	1
ajda	3	8	35		3	8			8				10		14		21	
oves	4	8	25		2	8	20						5	8	28		—3	
proso	12		1	8									2		2		1	6
Skupaj	—		113	6	11	3	25	1	8	1			30	7	68	3	45	3

Dajatve in seme, seštete v 9. stolpcu, so nato odštete od pridelka (v 3. stolpcu), nakar nam 10. stolpec pove, koliko žita je ostalo podložniku za lastno uporabo.

Po kmečkem računu ima zemljak 1 mernik namletega mešanega žita za približno pet dni. Ostanek 45 mernikov je zadostoval torej kvečjemu za sedem in pol meseca, t. j. najdlje do srede februarja naslednjega leta. Tako je dobesedno res, kar je zapisal že omenjeni Franc Čadež v svojem poročilu: »Mnogo podložnikov je v vsej deželi, katerim okrog pusta primanjkuje kruha, za veliko noč pa ga sploh nimajo.« Isti primerja v poročilu tudi kranjskega in štajerskega podložnika in pravi, da »prvi komaj toliko pridelka, kot drugi poseje«.

Če se je tako godilo poldrugemu zemljaku, se lahko izračuna, kako se je godilo manjšim kmetom. Živeti so morali od močnika in žgancev, če je bilo kaj moke, nadalje od mleka, zolja in repe ter suhega sadja. Ob slabi letini pa je nastalo tako pomanjkanje, da so ljudje umirali od lakote, kot to omenja Čadež za l. 1751.

Sledi naj ocenitev vseh pridelkov in dajtev istega kmeta. Priderek žita je določen po desetini, drugi pridelki po napovedih ob rektifikaciji. Cene so iste kot pri cenzitvi pridelkov na pristavi, po vzorcu katere je sestavljena tudi ta ocenitev.

	fl	kr	fl	kr
1. Posevek. Po odbitku semenskega žita je ostalo od 20 mernikov pšenice še 13 5/16 mernikov po 1 fl 12 kr	15	58		
od 30 mernikov rži še 22 1/2 mer. po 45 kr	16	52		
od 1 7/8 mernikov ječmena 1 2/8 mernika po 36 kr		45		
od 35 mernikov ajde 25 mernikov po 34 kr	14	10		
od 25 mernikov ovsa 19 1/2 mer. po 20 kr	6	30		
od 1 1/2 mernika prosa 1 3/8 mer. po 36 kr		49		
od 2 1/4 mernika boba 1 3/4 mernika po 1 fl	1	45		
nadalje je pridelal 24 funtov prediva po 5 kr		2		
in 1 voz deielje (2 1/2 starih centov) po 2 fl	2		60	49
2. Vrt. Donos je bil enak 3/4 mernika rži po 45 kr		34		34
3. Traoniki. 3 1/2 voza sena in otave po 1 fl	3	30	3	30
4. Gozd. 10 voz drva po 9 kr	1	30		
2 voza plotovine po 6 kr		12	1	42
5. Donos pašnikov. 4 voli in 2 kravi po 45 kr	4	30		
8 ovac in 3 koze po 45 kr	2	45	7	15
6. Donos živine. 33 funtov masla po 12 kr	6	36		
2 teleti po 1 fl 42 kr	3	24		
15 prašičkov, 6 jagnjet in 3 kozlički po 15 kr		6		16
Skupaj	89	50	89	50

Njegove dajatve so bile:	fl	kr	fl	kr
1. Najemniško žito in gozdnina: 2 1/16 mernika pšenice po 1 fl 12 kr	2	29		
3 merniki rži po 45 kr	2	15		
20 mernikov ovsa po 20 kr	6	40	11	24
2. Male dajatve. 6 jajc po 1/4 kr		2		
2 1/64 funta (15 povezem) prediva po 5 kr	10			12
3. Tlaka od cele kmetije	5	6	5	6
4. Desetina. 2 mernika pšenice po 1 fl 12 kr	2	24		
3 merniki rži po 45 kr	2	15		
3 bokali ječmena, mernik po 36 kr		7		
3 bokali boba, mernik po 1 fl		11		
4 merniki ajde po 34 kr	2	16		
2 1/2 mernika ovsa po 20 kr	50	8	3	
5. Mladiška desetina. 1 11/32 funta (10 povezem) prediva po 5 kr		7		
1 jagnje po 15 kr		15		
1 piška po 3 kr		3		25
6. Bera. 1 mernik pšenice po 1 fl 12 kr	1	12		
1/4 funta prediva po 5 kr		2		
4 hlebi sira po 2 kr		8	1	22
7. V denarju. Najemnina zemljiškemu gospodu	2	28		
robotnina namesto tlake za pol grunta	4			
deželni davek	9	52		
vojna kontribucija	9		25	20
Vse dajatve skupaj	51	52	51	52
ali več kot 57 % kosmatega donosa kmetije.				

Od pridelka mu je ostalo 38 fl vrednosti ali nekaj več kot 42 %.

Najbolj trda je bilo za denar. Podložni kmet je zelo težko zbral potrebni denar za najemnino in davke. Edino živinoreja in perutninarstvo sta ga reševali. S prodajo telet, jagnjet, kozličkov in perutnine je zbral nekaj denarja. Navadno pa je te živali oddajal naravnost upravniku namesto denarja. Sploh so avguštinci za davke prejeli več blaga kot denarja, kar priča še ohranjena avguštinska knjiga prejemkov in izdatkov.

Večina kmetov se je borila z največjimi težavami. L. 1750 je bilo le 8 kmetov brez zaostanka. Ostali so dolgovali samostanu na davkih in najemnini več kot 2200 fl. Nekateri kmetje so bili dolžni tudi preko 200 fl.

Tako so podložniki vlekli težko breme do groba. Nekateri pa so obupali in zapustili svojo kmetijo in se izselili. Tudi avguštinci so imeli ob rektifikaciji nekaj zapuščenih kmetij, ki so bile oddane v najem ali pa spremenjene v travnike. Na vsem Dolenjskem je bilo l. 1770 menda nad 400 zapuščenih kmetij.

Neznosno stanje kmeta je bilo znano tudi na dvoru. Marija Terezija in Jožef II. sta se zavedala, da sloni vse na kmečkih ramah. Zato sta želela izboljšati podložnikovo stanje vsaj za toliko, da bi lahko plačeval svoje obveznosti.

Rektifikacija davčne osnove pod Marijo Terezijo pa je glede podložnikov propadla zaradi odpora deželnih stanov in praznih državnih blagajn. Vendar je imela tudi rektifikacija neko dobro stran za kmeta. Vse kmečke dajatve so se prvič popisale in so odslej veljale le, če so bile zapisane in obdavčene. Zemljiški gospod ni smel odslej nalagati podložniku drugih dolžnosti kot tistih, ki so bile prijavljene.

Po rektifikaciji je hotela cesarica urediti še tlako. Na Nižjem Avstrijskem jo je uredila l. 1772. Na isti način jo je hotela urediti tudi na Štajerskem. Štajerski stanovi pa so to šteli za neopravičeno vmešavanje v stare stanovske pravice in so zadevo zavlačevali. L. 1778 pa je cesarica brez soglašanja stanov izdala patent o tlaki, s katerim je določila kot največjo tlako tri dni na teden. Ta uredba je veljala tudi za Koroško.

Na Kranjskem je uredil tlako šele cesar Jožef II. l. 1782. Po prvi začasni ureditvi l. 1781 so bili tudi na Kranjskem določeni trije dnevi kot največja tlaka na teden. Stanovi pa so dosegli, da se je v patentu povečala tlaka na štiri dni. Tako so štajerski in koroški zemljaki tlačnili po tri dni, kranjski pa štiri dni na teden.

Slednjič je hotel cesar Jožef II. urediti tudi davke in jih pravično razdeliti med zemljiško gospodo in podložnike. L. 1785 je odredil, da se zmeri vsa zemlja in napravi kataster. To delo je bilo l. 1789 končano, nato je izdal davčni patent, po katerem naj bi zemljiški gospod plačeval od vsakih 100 fl kosmatega dohodka 12 fl 13 $\frac{1}{3}$ kr zemljiškega davka.

Podložniku naj bi ostalo vsaj 70 % kosmatega dohodka. Od drugih 30 % naj bi dobival deželni knez 12 fl 13 $\frac{1}{3}$ kr, zemljiški gospod pa 17 fl 46 $\frac{2}{3}$ kr.

Imenje, ki bi imelo 1000 fl kosmatega dohodka, bi plačevalo 122 fl zemljiškega davka (dosedaj 105 fl); kmet s kosmatim dohodkom 90 fl pa bi plačeval 11 fl (dosedaj 18 fl 52 kr) davka, zemljiški gosposki pa 16 fl (dosedaj 31 fl 38 kr). Skupno bi plačeval v denarju 27 fl, torej 1 fl 40 kr več, kot je dosedaj plačeval v denarju, vse druge dajatve, tudi tlaka, pa bi odpadle.

Po vsej državi se je dvignil med zemljiško gospodo val ogorčenja. Vsi deželni stanovi so protestirali, na Ogrskem so katastre sežigali pod vestlicami ali pa jih metali v vodo.

Novi patent je veljal od 1. novembra 1789 dalje. 20. februarja naslednjega leta pa je cesar Jožef II. umrl. Njegov naslednik in brat Leopold II. je že 20. maja 1790 razveljavil davčni patent.

Med mnogimi ob razveljavljenju naštetimi vzroki je bil glavni pač ta, da cesar »ne more dopustiti, da bi se podložniki okoristili na račun svoje gosposke.«

Zastonj sta si prizadevala mati in sin, da bi izboljšala stanje podložnikov. V boju za svoje »stare« pravice so zmagali zemljiški gospodje.

*

Pod najemnikom se je stanje podložnikov avguštskega imenja zelo poslabšalo.

Novomeški okrožni urad je l. 1783 na podlagi novega patenta o tlaki uredil tlako na avguštskem imenju tako, da je naložil tlačanom poleg ročne še vprežno tlako, ki je dosedaj niso opravljali.

Najemniku pa to še ni bilo dovolj. Ob rektifikaciji so bile vse kmetije razen treh v Vrhovem zakupne. Med l. 1795 in 1801 so se vse druge kmetije prevedle v kupne. To priložnost je porabil najemnik, da je v kupnih pismih predpisal vsem zemljakom tlako po štiri dni, čeprav so nekateri dosedaj opravljali manjšo tlako. Tako je dosegel najemnik staro število tlake 107 dni na teden. L. 1802 je najemnik ujel kmete, da so mu menda podpisali pogodbo o nadomestitvi po njem določene tlake z denarjem. Tako naj bi kmetje priznali novo ureditev tlake in se z njo strinjali. Kmetje so pozneje to pogodbo odločno zanikali in trdili, da jo je najemnik ponaredil.

Nadalje je najemnik zahteval, da so morali podložniki tlačniti po več dni na teden na račun bodoče tlake in ni odračunaval zapovedanih praznikov, kakor je to določal patent.

Cesar Jožef II. torej še na tako majhnem imenju, kakor je bilo avguštsko imenje Radeče, ni dosegel svojih dobrih namenov. Bržkone je podpirala najemnika uprava državnih posestev. Ko so najemnikovi dediči oddali l. 1815 posestvo upravi, so prosili, da se jim čimprej poravnajo stroški, ki so jih imeli z obrambo tlake.

Slednjič ni najemnik zadnja leta več dajal tlačanom hrane in je začel sekati les v podložniških gozdih. Te gozde je v kupnih pismih ob prevedbi kmetij v kupne kmetije označil kot posest imenja, v katerih pa imajo podložniki opravico sekati drva.

Šele l. 1804 in 1805 so se podložniki zaradi teh krivic pritožili na okrožni urad Novo mesto in zahtevali odškodnino. Okrožni urad je l. 1805 odločil, da najemnik ne sme zahtevati vprežne tlake in da nima pravice sekati v podložniških gozdih. Po prijavi ob rektifikaciji niso avgustinci nikdar zahtevali od podložnikov vprežne tlake in so sami do-

stavljali svojo živino, pluge, brane in vozove. Nadalje so imeli po isti napovedi le nekaj gozda nad pristavo, vsi drugi gozdovi pa so bili razdeljeni med podložnike, od koder so slednji dobivali drva za svoje potrebe. Zahtevo po odškodnini pa je okrožni urad zavrnil. Proti tej odločbi sta se obe stranki pritožili. Pritožbi pa sta obležali do l. 1815, torej 10 let.

To leto je bilo po smrti najemnika imenje predano upravi državnih posestev. Okrožni urad Novo mesto je to leto popravil tlako po cesarskem patentu, gubernij pa je rešil pritožbi tako, da je razveljavil razsodbo okrožnega urada iz l. 1805 in vnovič zavrnil zahtevo po odškodnini. Sedaj so se kmetje pritožili na Dunaj. Šele na pritisk Dunaja je uprava drž. posestev priznala prvotno razsodbo okrožnega urada in priznala kmetom pravico do odškodnine. Pravda se je vlekla

do leta 1823 in so spisi slednjič tehtali 8 funtov ali 4 in pol kg.

Tako so slednjič tudi avguštinski kmetje zmagali v boju za svoje »nove« pravice.

VIRI

Imenjska knjiga VI 1662—1756, fol. 53; — Glavna knjiga dež. deske na Kranjskem VII R; — Rektificirani domikalni akti 9 N Avg. imenje Radeče, 168 N gospostvo Radeče (urbar iz l. 1575); — Napovedi k rektifikaciji 74. knjiga, Dolenjsko št. 9; — Kalkulacijske tabele IV. knjiga, Dolenjsko št. 9; — Graščinski arhivi. Sam A. VII Imenje Radeče; — 1. Zaostanki. 2. Knjiga prejemkov in izdatkov; — Stanovski arhiv fasc. 320. Rektifikacija 1747—1750. Poročilo Fr. Cadeža; — Jožefinski kataster. Občina Njivice (Jelovo); — Franciscejski kataster št. 349 N Vrhovo, št. 96 N Hotemež (Breška vas), št. 337 N Krško, št. 201 N Podkraj (Zahrib, Boriče), št. 172 N Njivice (Spod. Jelovo), št. 153 N Dole (Dobovica); — Zemljiška odveza fasc. 11/91; — Patenti iz l. 1782 (patent o tlaki), 1785, 1789 in 1790; — Gubernijski akti: 1815 št. 1354; 1816 št. 1646; 1817/18 fasc. 15 št. 6; 1821/22 fasc. 15 št. 4; 1823/24 fasc. 15 št. 5 — vse v Državnem arhivu Slovenije; — Anton Mell, *Anfänge der Bauernbefreiung. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Steiermark Bd V. 1. Heft. Graz 1901*; — Prof. ing. Sadar, *Naše žito. Ljubljana 1949*; — Prof. dr. Joh. B. v. Weiss, *Weltgeschichte 4 Aufl. XIII/706. Graz 1899*.

NASTANEK APELACIJSKEGA SODIŠČA V KOPRU

MIROSLAV PAHOR

Vzpodbudo za pričujočo razpravo mi dajeja dva momenta: Najprej srečna najdba zbirke zakonov in dukalov, ki jih je zbral in okoli leta 1757 v posebni tiskani knjigi izdal koprski potestat Lorenzo Paruta. Knjiga ima naslov: *Leggi statutarie per il buon governo dell'Istria* in sem imel že priložnost omeniti jo drugje.¹ Knjigo je avtor razdelil na štiri dele: prva dva vsebujeta zakone, dukale ter zakonska pisma, ki zadevajo ustanovitev in utrditev prizivnega sodišča v Kopru. Tretja knjiga vsebuje zakone in dukale, ki zadevajo javna tržišča, občinske urade, šole, banke itd. Važni so predvsem dukali in zakoni gospodarske vsebine. Četrta knjiga pa vsebuje zakone in dukale, ki sestavljajo neke vrste civilni in kriminalni zakonik; ta velja za vso Istro. Ker vsebuje knjiga zakone in določila od sredine XV. do sredine XVIII. stoletja, predstavlja gradivo, ki nam nazorno kaže rast in pomembnost koprskega občinskega urada, še bolj pa osebe koprskega potestata, važen vir za istrsko zgodovino. Nimam namena, da bi prikazal vsebino celotne knjige, ker me tu zanimata samo prva dva dela. Vendar moram takoj poudariti, da so Benetke od XV. posebno pa od XVI. stoletja dalje posvečale Kopru veliko pozornost. Drugi nagib za ta prikaz mi je dala E. Smoletova razprava o koprskem obzidju, Mudi-nih vratih in Levjem gradu,² v kateri je avtor brez posebnega namena delno osvetlil

med drugim tudi težki gospodarski položaj mesta Kopra od začetka XV. stol. dalje. Iz razprave je namreč dokaj jasno razvidno, s kakšno težavo se je mesto borilo za to, da je zbralo zadovoljive vsote denarja, s katerim je lahko obnavljalo rušee se dele zidov in vrat, Levjega gradu in drugih utrd. Nekajkrat se je moralo to zgoditi celo s pomočjo državnih financ, kot n. pr. v prvi polovici XVI. stol., dalje v letih 1608, 1620 itd. Celo v letih vojne z Avstrijo, ko so nadvojvodove armade pritiskale na mejah in je bila nevarnost velika, ni bilo denarja, da bi se moglo mesto ponovno zavarovati. Poročila koprskih oblastnikov vedno češče govore o tem, da je treba obstoječe utrdbe temeljito popraviti. A rezultat vseh poročil je le krpanje, ki se ponavlja vsako toliko časa, ki pa vprašanja utrdb ne reši. Iz celotne razprave se razvidi kakor rdeča nit dejstvo, da primanjkuje denarja in da so mestne finance v veliki zagati.

Če sedaj primerjamo oba momenta, ugotovimo naslednje: V dobi, ko so mestne finance na tleh, ko mesto kaže jasne znake gospodarskega zloma, ga skušajo Benetke dvigniti s tem, da mu dajo nek zunanji in notranji sijaj, po katerem naj bi pridobilo na moči, ugledu in morda tudi na gospodarstvu. Eden izmed ukrepov, s katerimi je benetški senat skušal doseči ta cilj, je bila prav gotovo ustanovitev apelacijskega sodišča. Toda preden bi prešli k predmetu, naj z nekaj besedami opišem obstoječe stanje v be-

neški Istri. V prvih stoletjih svoje oblasti na naših tleh Benetke niso poznale nikakega pokrajinskega centralizma, marveč razdrobljen sistem lokalnih občin, tako rekoč mestnih držav, kot so jih drugo za drugo dobile pod svojo oblast. Benetke so vezale te občine na centralno oblast z oblastniki, ki so jih tja pošiljale. Vendar so bila vsa mesta v svoji notranjosti skoraj popolnoma avtonomna, z lastno lokalno oblastjo in upravo, z lastnim nižjim in višjim sodstvom. Bila so skoraj države v državi, zato ni čudno, če jih je vlada skušala prikleniti nase z vidnimi in nevidnimi vezmi. Pri tem sistemu je utrpelo največ moralne in tudi gmotne škode mesto Koper, ki se je v dobi vladavine oglejskih patriarhov dvignilo nad druga mesta in ki so mu patriarhi skušali dati naziv in položaj istrske prestolnice »Caput Histriae« ali »Capodistria«. Omembe vredno je, da v prvih stoletjih svoje vladavine Benetke to ime nekako ignorirajo in vztrajno uporabljajo stari naziv »Justinopolis« ali »civitas nostra Justinopolis«. Prav zaradi te degradacije veliki upor 1348 in kazni, ki mu sledijo.^{2a} V obdobju pa, ki ga obravnava Smole v svoji razpravi in ki ga obravnava tudi pričujoča, je naziv »Capodistria« predvsem v italijanskih, delno pa tudi v latinskih spisih vsakdanji pojav. Zakaj tako? Benetke se vračajo k oglejski zamisli, da bi delno osredotočile sodstvo in upravo v enem centru in zato se jim zdi najprimernejši Koper. To pa iz dveh razlogov: Prvič zaradi bližine nadvojvodove meje, ker bi lahko predstavljal protiutež avstrijskemu Trstu, drugič pa tudi zaradi tradicije, na katero je bil vsak Koprčan vedno ponosen. Ni moj namen, da bi sledil vsemu temu razvoju. Ker pa so začele Benetke s sodstvom, pri katerem je bilo najlažje ukloniti krajevni partikularizem in osebno prizadetost posameznih občinskih oblastnikov, se hočem omejiti le na sodstvo in še to le na nastanek koprškega apelacijskega sodišča, kot nam ga predstavlja Parutova knjiga.

Istrsko sodstvo je bilo urejeno po statutih posameznih mest in komun. Benetke so ob okupaciji dovolile le možnost priziva. Prizivno ali apelacijsko sodišče je bilo v Benetkah enkrat pod kontrolo enega, drugič drugega državnega sveta. V času pa, ko beneška vlada razmišlja, da bi vrnila propadajočemu Kopru nekdanji politični sijaj, se pojavi na prvem mestu zamisel, da bi uredili v Kopru prizivno sodišče za vso Istro, kar skuša državna oblast doseči že v XV. stol. seveda bolj s pičlim uspehom.

Prvi dokument o tem predmetu je z dne 20. oktobra 1448. Beneški senat razpravlja

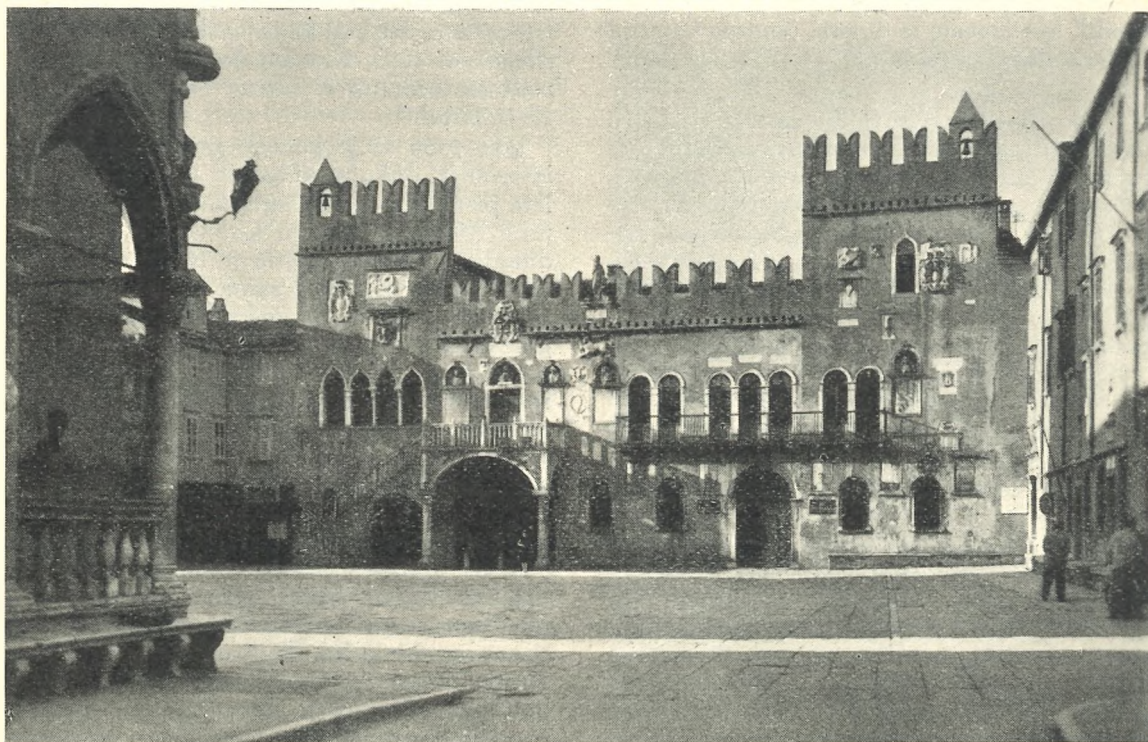
na svoji seji o vprašanju koprškega potestata in kapitana. Rezultat tega razpravljanja je sklep, da se naj v Kopru ustanovi prizivno sodišče za vso Istro, ki mu bo načeloval potestat sam. To sodišče bo reševalo vse pritožbe proti sodbam in razsodbam lokalnih sodnikov in potestatov. V istem sklepu je tudi rečeno, da koprski potestat ne sme pod nobenim pogojem dovoliti, da bi mu to oblast kdo vzel iz rok. Ne smemo pa misliti, da je bilo ta sklep tako lahko izvesti, kot si je to predstavljal beneški senat. Razlog za to pa moramo iskati predvsem v upornosti drugih istrskih mest in občin, ki vidijo v Kopru srečnega tekmeca, ki se bo daleč dvignil nad njimi. Zato je morala beneška vlada z vrsto zakonov in sklepov najprej zlomiti odpor drugih istrskih občin in jih pripraviti do tega, da so priznale sodno nadoblast Kopra nad seboj.

Po drugi strani je bilo treba zlomiti odpor še drugih istrskih potestatov, ki so v koprskem oblastniku gledali sebi enakega. Kot bomo videli kasneje, je bilo marsikje teže zlomiti voljo potestata kot pa voljo občinskega velikega sveta. Lorenzo Paruta, ki je v omenjeni knjigi zbral zakone in sklepe beneškega senata o tej zadevi, na žalost ni sledil ali ni mogel slediti celotnemu razvoju, morda zaradi tega, ker so se viri izgubili, morda pa tudi zato, ker se mu ni zdelo važno omenjati tiste občine in mesta, ki so se uklonila brez posebnega pritiska kot n. pr. občina Grožnjan, ki morda ni dobila takega sklepa v roke. Iz tega je razvidno, da sklep beneškega senata o ustanovitvi prizivnega sodišča za Istro v Kopru ni imel uspeha, ker je po eni strani zadel na odpor občin in mest, po drugi strani pa na odpor samih beneških oblastnikov v posameznih občinah. Svojega sklepa pa beneški senat ni preklical. Koprškega potestata je vedno smatral za prizivnega sodnika in mu je to funkcijo tudi dal. Ker pa občine niso hotele o tem nič slišati, si prizadeva senat ukloniti jih drugo za drugo, najprej šibkejše potem močnejše, najprej notranje, nato obalne, z vrsto zakonov in dukalov ter zakonskih pisem, ki jih je Paruta delno zbral v svoji knjigi. Temu procesu Paruta dokaj dobro sledi in zato bomo podali ves potek, kakor ga prikazujejo dokumenti, zbrani v omenjeni knjigi.

7. januarja 1457 je potrebno, da senat opomni občino Oprtalj s pisanim sklepom, da se mora sodno podrediti potestatu in kapitanu v Kopru, »na čemer izrecno vztrajamo«, kakor pravi pismo in da mora njegove ukaze »poslušati, kar izrecno ukazujemo«. Občina Oprtalj se je temu ukazu verjetno hitro uklonila, ker ni več primera, da bi jo

moral senat opominjati, pač pa jo ta večkrat stavlja za vzor drugim občinam, kar bomo tudi še videli.³ Občini Oprtalj je sledila občina Buzet, ki je bila uklonjena s podobnim pismom; tega pa je v imenu senata pisal dož Cristoforo Moro. Datirano je 1. septembra 1470. To pismo je milejše vsebine. Določa, da gredo pritožbe na civilne in kriminalne pravde pred koprskega potestata, ki ima pravico odločati o njih.⁴ Veliko težje je bilo z Bujami. Močni oljarski in vinogradniški kraj se ni hotel podrediti Kopru, ker je verjetno smatral, da so njegove dajatve centralni vladi in dohodki enakovredni, če se upošteva manjši obseg občinskega ozemlja in manjše število prebivalstva. Tako je bilo potrebno, da je dož Nicolo Marcello opomnil 17. aprila 1474 bujskega potestata, da se mora sodno podrediti koprskemu. Iz dukala izvemo tudi, da se je bujska občina pritožila proti sklepu senata, a dož je pritožbo zavrnil z opravičilom, da tako hoče Svet naprošenih (consilium rogatorum) beneške republike.⁵ Dukal doža Nicola Marcella pa ni pomagal. 25. avgusta 1483 je bilo potrebno, da je dož Giovanni Mocenigo pisal bujskemu potestatu, da mora poslati vse pritožbe na njegove sodbe in rzsodbe v Koper, ker je koprski potestat vrhovni avditor, sindik, korektor in sodnik za občino Buje. V istem dukalu gre tudi za konkretno pritožbo nekega An-

dreja de Cergna, ki se ne strinja s sodbo bujskega lokalnega sodišča. »To pritožbo je treba kot vse druge poslati v Koper, da rzsodi tamošnji potestat.« Tako se glasi dukal, ki nadaljuje: »In za naprej mora bujski potestat ubogati našo voljo brez pridržka in priznati svojo napako.« Če govori Giovanni Mocenigo o napaki, misli prav gotovo na to, da se je bujski potestat uprl volji beneškega senata, da bi se sodno podredil Kopru.⁶ S tem pa zadeva z Bujami še ni bila končana. Že 13. marca 1485 sledi nov opomin, v katerem mora Giovanni Mocenigo spomniti bujskega potestata na pisma iz leta 1430, 1431 in druga doževska pisma, ki so jih dobili predhodniki sedanjega bujskega potestata. V teh pismih je svet desetorice ukazal v najodločnejši obliki, da se morajo bujski oblastniki podrediti Kopru in da mu mora pokazati uradne knjige in vse, kar bo zahteval, da bi lahko opravljal svojo uradno dolžnost in svojo službo. V stavkih, ki slede, je omenjen tudi ukor tedanjemu potestatu v Bujah zaradi neposlušnosti.⁷ To je edini dokument, ki se sklicuje na tovrstna pisma iz leta 1430 in 1431 ali sploh pisma izpred leta 1448. Možno je, da so Benetke na prizivno sodišče mislile že prej, vendar se mi zdi verjetneje, da se dož poziva na pooblastila, s katerimi je koprski potestat smel tu in tam pregledati poslovanje te ali one občine. To pa ni bila

Sodna palača v Kopru, nekdanj bivališče in urad koprskega oblastnika in apelacijskega sodišča

izključno njegova pravica, ker je nekaj takih pooblastil dobil tudi kapetan v Rašporu, potestat v Labinu in v Piranu.

Dukalu iz leta 1485 sledi navidezen mir, ki traja skoraj sto let. V tem času so morale Buje prenašati dvojno pojezdo iz Kopra in Rašporja skupno z vsemi bremenami in dajatvami, ki so bile s tem v zvezi. Ni čudno tedaj, če se je občina Buje večkrat pritožila s pripombo, da teh bremen ne zmore. Ko pa se je leta 1578 zaradi dvojne pojezde pritožila tudi občina *Podgrad* (Docastelli), je senat sklenil stvari odpomoči in po senatnem sklepu je dož Nicolò Da Ponte ukinil obvezni letni obisk (*visita di pasinatico*) kapitana v Rašporu za občino Buje. Namesto tega je ostal obvezni obisk koprskega potestata, toda samo vsaka tri leta. Tako je bil zlomljen odpor občine Buje.⁸

Z uklonitvijo Buj se je končno pokazalo, da je imel prizivni sodnik v Kopru svoj globlji smisel tudi v tem, da je v revnih občinah odstranil velik del stroškov, ki jih je vsak posameznik utrpel na ladji in v Benetkah, ko je v prejšnjih dobah bil prisiljen voziti se v Benetke pred apelacijsko sodišče. Bližina Kopra je to prednost še povečala, ker so za občine Oprtalj, Grožnjan in Buje prevozne stroške zmanjšali na minimum, kolikor so bili sploh potrebni. Tako se zgodi, da leta 1538 zaprosi občina Vižinada, naj bi jo senat izvzel iz sodnega sistema občine Novi Grad in jo priključil Kopru. Senat je prošnji ugodil, kar izvemo iz dukala Andrea Grittija 7. decembra istega leta.⁹

Odslej se dogaja, da stavlja senat občine Oprtalj, Buje in Grožnjan za vzgled vsem tistim občinam, ki še ne priznavajo koprskega potestata za svojega prizivnega sodnika. Nekajkrat se to primeri Novemu Gradu. Leta 1539 je veliki svet občine Novi Grad poslal svoje odposlance v Benetke z naročilom, da bi od senata izposlovali sklep, da se novograjska občina sodno podredi koprskemu potestatu. Zakon 29. februarja 1539, ki reši omenjeno prošnjo, poudarja, da se naj to zgodi kakor za občine Grožnjan, Oprtalj in Buje zaradi tega, »da bi zadovoljili in rešili naše zveste podložnike, razen v tistih zadevah, ki spadajo direktno pred državne sodnike«. ¹⁰ Vse pa kaže, da se v Novem Gradu zoperstavljajo sklepom senata sami beneški uradniki in potestati verjetno zato, ker bi s tem izgubili del svoje oblasti in, kar je najvažnejše, del svojih dohodkov. Dukal Francesca Donata z dne 2. maja 1547 namreč zahteva od novograjskega potestata, naj pošlje v Koper vse pritožbe Novega Grada in Brtonigle in naj jih nikakor ne zadržuje več, ker jih more rešiti le koprski potestat.

Istočasno pooblašča oblastnika v Kopru, da uvede pojezde v občini Novi Grad, »da bi mogel kontrolirati in izvrševati, kar mu je naročeno«. ¹¹

O Novem Gradu sta še dve pismi z dne 29. oktobra in 4. decembra 1553, ki pa nimata zakonske vsebine. Pač pa ima zakonsko vsebino dukal Francesca Veniera z dne 31. junija 1554, ki ukazuje koprskemu potestatu, da sprejme iz Novega Grada nekaj pritožb in ukroti oblastnika v tem mestu zaradi nepokornosti do centralne oblasti. ¹²

Medtem se je obrnila na senat tudi občina Bale v južni Istri s prošnjo, da bi bila sodno podrejena potestatu v Kopru. Dukal Francesca Donata iz leta 1551 sporoča koprskemu potestatu sklep senata, ki določa, da spada občina Bale pod njegovo sodno oblast in da je on kompetenten reševati vse pritožbe proti sodbam lokalnih sodnikov tako v civilnih kot v kazenskih pravnih. Senat zopet poudarja, naj se to zgodi kakor za občine Oprtalj, Buje in Grožnjan. ¹³

Ko so šibkejšie obalne občine uvidele prednosti prizivnega sodišča v Kopru, so se same podale. Delno smo to videli že na primeru Novega Grada. Iz dukala 21. decembra 1574 izvemo, da je sredi septembra istega leta zaprosil veliki svet občine Umag od senata, naj sklene, da bo odslej spadala umaška občina pod prizivnega sodnika v Kopru. Senat je prošnji kaj hitro ugodil, saj omenja dukal, da je bil ta sklep izglasovan že 20. oktobra istega leta. Dukal, ki je naslovljen na koprskega potestata Giovannija Veniera, omenja med že rešenimi občinami na prvem mestu Novi Grad. ¹⁴

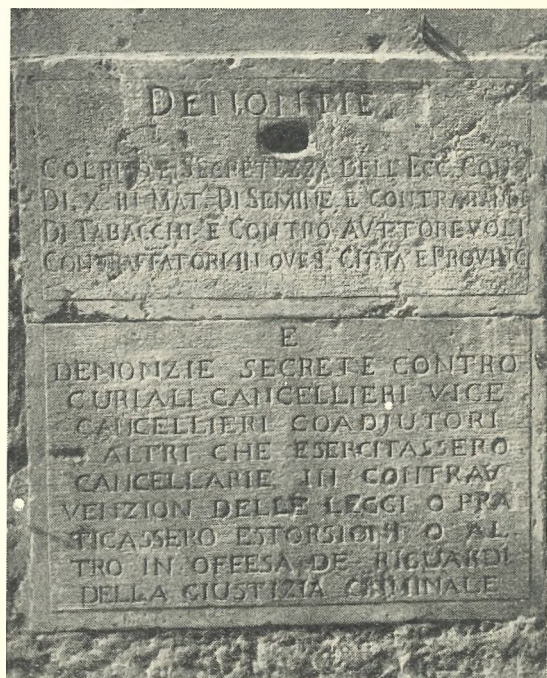
Leta 1580 se je končno podala Izola, kar izvemo iz dukala, ki ga je 12. julija istega leta pisal Nicolò da Ponte koprskemu oblastniku Nicolaju Donatu. Kot v vseh podobnih duktalih za obalna mesta je tu govora o tem, da se je občina Izola sama obrnila na senat s prošnjo, da bi jo podredili sodni oblasti potestata v Kopru. Senat poudarja, naj se prošnja ugodno reši predvsem iz razloga, »da se zvestim podanikom našega mesta Izole prihrani neugodna vožnja po morju, veliki stroški, ki so s tem v zvezi, in izguba časa, kar vse obremenjuje že tako revne prebivalce mesta«. Pred koprskega oblastnika naj gredo vse pritožbe civilne in kriminalne pravde predvsem proti sodbam, ki predvidevajo za kazni visoke globe, telesne kazni (med temi v prvi vrsti sekanje udov), izgone, kazni na galeje itd. Tudi o vseh javnih razglasih in posebnih aktih sme soditi koprski potestat. ¹⁵ Šele ko so Benetke zlomile odpor manjših notranjih občin in ko so se zaradi praktičnosti in znižanja stroškov podale prve

manjše obalne občine, je mogel beneški senat misliti ponovno na stalno ureditev koprskega ali bolje istrskega sodnega aparata v Kopru. Mogel je misliti na ureditev apelacijskega sodišča, kateremu se bodo brez pridržka podredila vsa istrska mesta. Senat se verjetno zaveda, da bo težko to dosegel, zato čaka primerne prilike, da bi dokončno posegel v istrske sodne zadeve. Priložnost je prišla, ko se je na senat obrnila občina Poreč s prošnjo, da bi jo kot ostala mesta sodno podredili potestatu v Kopru. To je bila poleg Pule, Pirana in Rovinja ena najbogatejših istrskih občin, kar je bilo senatu dovolj, da je na svojem zboru 5. avgusta 1584 sprejel naslednje sklepe: »Za naprej naj velja pravilo, da bo veliki svet republike vsako leto izvolil dva naša plemiča, ki bosta imela naslov svetnika v Kopru. Prvi naj bo izvoljen takoj, drugi naj bo kooptiran iz sedanjih kamerlengov ali grajskih oskrbnikov v Istri. Medtem pa naj sedanji kamerleng v Istri nadomestuje še neizvoljenega svetnika. Oba svetnika sestavljata s koprskim potestatom in kapitanom svet prizivnih sodnikov za vse civilne in kriminalne sodbe vseh sodnikov in oblastnikov v Istri brez izjeme. Kolikor bi pa prišlo med njimi do nesoglasja, naj se obrnejo na naš svet dvanajstotice. Njihov urad naj se imenuje apelacijsko sodišče. V vseh civilnih in kriminalnih pravih imajo pravico potrditi ali zavrniti sodbo pristojnega sodnika ali oblastnika, razen v tistih majhnih zadevah, ki spadajo izključno pred lokalno sodišče, ali tistih, ki spadajo direktno pred centralno sodišče beneške vlade. Oba svetnika imata tudi dolžnosti kamerlenga ali grajskega oskrbnika in sicer tako, da se menjata vsake štiri mesece, ali si čas razdelita, kot jima bo bolj primerno. Oba imata tudi iste dolžnosti kot sedanji kamerlengi. Istočasno jim določamo tudi plačo 45 ducatov na mesec in tiste dohodke, ki jih je imel do sedaj kamerleng ali grajski oskrbnik. Plačo in ostale dohodke pa dobiva iz fonda sodnih glob.«¹⁶

Ko je senat razpravljal o plačah sodnih svetnikov, se zdi, da je imel neke pomisleke. Bal se je, da fond sodnih glob ne bo zadostoval za obe mesečni plači. Po eni strani ga sicer pomirja dejstvo, da bo odslej število glob mnogo večje, ker se bo reševalo v Kopru veliko več prepиров in pravih, kot jih je mogel reševati sam potestat kot prizivni sodnik prej omenjenih občin. Toda na to se senat ne ozira preveč: da bo obsegel zadostno vsoto, obdavči vse tiste advokate, ki bodo pravde dobili, za 4 solde na vsak duka njihovi dohodkov. Tudi to se senatu še ni zdelo dovolj in je zato določil, da mora sodna pisarna

iz svojih dohodkov odplačevati 15 ducatov mesečno v fond plač obeh sodnikov. Končno določi tudi, če vse to ne bi zadostovalo, naj ostanek krije občina iz svojih dohodkov.¹⁷

S tem odlokom je beneški senat ukinitelj funkcijo prizivnega sodnika in ustanovil apelacijsko sodišče pod predsedstvom koprskega oblastnika. To sodišče sestavljata poleg njega še dva beneška plemiča, od katerih izhaja eden iz vrst velikega sveta republike, drugi pa iz vrst plačanih uradnikov, ki v Istri ali bolje v Kopru opravljajo eno najvažnejših funkcij kamerlenga ali grajskega oskrbnika, s čimer rajši razumemo odgovornega kapitana na Levjem gradu ali na Muselli. Da si morata službo kamerlenga izmenoma deliti na štiri mesece ali njima primernejši čas, je popolnoma razumljivo, kajti v drugačnem primeru bi dohodki enega presegli dohodke drugega, kar pa senat ni hotel dovoliti. Kakšne dohodke je imel koprski potestat kot predsednik apelacijskega sodišča, pa nam dokumenti, ki jih objavlja Paruta, ne povedo. Štirinajst dni nato, t. j. 19. avgusta 1584, je senat na svoji seji zakon o ustanovitvi apelacijskega sodišča v Kopru dopolnil za primer, če bi se kateri od sodnikov zapletel v kakršnokoli sorodstveno zvezo z enim ali drugim občinskim sodnikom ali potestatom. Ker v takem primeru sodnik ni smel prisostvovati sodbi, bi bilo logično pričakovati, da bo senat uredbo dopolnil na ta

Kamnita skrinjica za ovadbe v podvozu sodne palače v Kopru iz 17. in 18. stoletja

način, da bo imenoval namestnika, s katerim bi zamenjal na omenjeni način izpadlega sodnika. Tega pa senat ni storil. Pač pa določa omenjeni dokument vsem potestatam in sodnikom istrskih mest in komun, da naj smatrajo sodbo, ki jo bosta izrekla dva preostala sodnika, za popolnoma veljavno in pravomočno prav tako, kot če bi jo izrekli vsi trije. Kolikor bi pa ta dva prišla v spor, naj prepustita razsodbo svetu dvanajstorice beneške republike.¹⁸

Naslednji važen korak je napravil dož Antonio Prioli v dukalu z dne 1. decembra 1618, ko je na neko poročilo koprskega potestata o slabem ravnanju s podložniki v rovinjski in izolanski občini, pri čemer nosita največ krivde oba oblastnika, izdal naslednji ukaz koprskemu potestatu: »S senatom vam naročamo, da polno uporabljate oblast, ki vam je dana, da napravite vse, da bi pomagali tistim podložnikom, da bi jih zadovoljili in potolažili v vseh možnih stvareh. V vsakem primeru večjih terjatev, ki bi jih zahtevali oblastniki posameznih občin, morate začeti proti njim proces in ga kasneje prepustiti nam ali pisati načelnikom sveta desetorice, ki bodo proti njim postopali, kot se jim bo zdelo najbolj primerno. Za sedaj ste naredili prav, da ste začeli proces proti rovinjskemu oblastniku itd.«¹⁹ S tem dukalom je dobil koprski potestat kot vrhovni istrski sodnik sodno oblast tudi nad osebami ostalih občinskih oblastnikov v pokrajini, čeprav so beneški plemiči kot on sam. Dasi so mu po rodu enaki, se mu morajo brezpogojno podrediti. Da je bilo to zelo težko vsaj za nekatera mesta kot n. pr. Piran in Pulo, nam bo kmalu razumljivo.

Kako so stvari potekale po obeh zakonih iz leta 1584 in po dukalu iz leta 1618, najboljše pove poročilo koprskega potestata Marca Valiera z dne 12. februarja 1625, v katerem najprej poda kratke notice o dogodkih pred zakonom, detajlnejše pa poročila o dogodkih po zakonu. Iz poročila je razvidno, da so se sklepom apelacijskega sodišča upirale leta 1589 občine Motovun, Grožnjan in Rašpor. Leta 1594 se je zopet upiral kapitan v Rašporu, ki ni hotel poslati pritožb v Koper. Hujši je bil upor občine Piran leta 1607, kamor je moral koprski potestat poslati svojega glasnika (trobentača), da bi javno zagrozil s kaznijo, ki bi sledila takemu upiranju. Leta 1617 se upre župan v Labinu in sicer zaradi tega, ker mu je apelacijsko sodišče črtalo razsodbo o izgonu nekega meščana z imenom Žvan Poldrugi. 1618 se upreta občini Rovinj na jugu in Izola na severu. Ističasno zaznamuje poročilo nov upor občine Piran. Stvar je šla tako daleč, da je morala

beneška vlada poslati grozilna pisma vsem občinskim oblastnikom. Vendar se Piran upira tudi naslednje leto. Leta 1624 se pa odločno upre oblastnik v Vodnjanu zato, ker mu je apelacijsko sodišče črtalo vrsto obsodb. Črtanja ni priznal in je šel tako daleč, da je izzval jezo senata proti sebi in je bil sam obsojen na izgon iz občine Vodnjan. Med vsemi temi upiranjmi je najvažnejše tisto, ki so ga začela povezano mesta Motovun, Piran in Milje s kapitanom v Rašporu na čelu. Kdaj se je to zgodilo, v poročilu ni povedano, vsekakor pa pred letom 1589, ker je ta akcija imenovana na prvem mestu. Združene občine pišejo senatu dolgo pismo, »katero — kot pravi poročilo — se mora še hraniti nekje v javnih arhivih«. To pravi, da Benetke niso ustanovile neke javne magistrature, ki bi zamenjala prizivnega sodnika za Buje, Oprtalj in Grožnjan, temveč neke vrste monarhijo, ki živi in deluje pod avtoriteto beneškega senata. Prav zaradi tega, ker je senat na to skupno pismo štirih istrskih mest odgovoril negativno, se pojavljajo vsi kasnejši upori. Paruta ni sledil vsem dokumentom, ki o tem govorijo, predvsem je izpustil skoraj vse dukale, ki so jih razni doži pisali upornim mestom in oblastnikom. Vendar nam je kljub izpustitvi podal nekaj dokumentov, ki govore celo o tem, da je poročilo iz leta 1625 površno, ker nam ne pove vsega. Tako nam n. pr. podaja duka, ki govori, da se je kapitan v Rašporu uprl tudi leta 1607, a piranski oblastnik in občina v letu 1607,²⁰ in 1623.²¹ To pa ni preprečilo senatu njegovega dela. Vsa ta *upiranja* ga niso namreč niti najmanj plašila in zato je šel še dalje. Koprskemu apelacijskemu sodišču ni priključil samo Istre, temveč tudi beneški Kvarner, kar potrjuje duka, ki ga je pisal dož Pasquale Cicogna 15. avgusta 1589. Kljub doževemu zatrdilu, da se to godi zaradi zmanjšanja stroškov, da ne bi bili tamkajšnji podložniki s svojimi pritožbami prisiljeni iti v Benetke, temu ne moremo verjeti, ker morska pot od Cresa do Kopra ni nič manjša kot od Cresa do Benetk.²²

Po poročilu iz leta 1625 gre ves ta razvoj še bolj dosledno pot. Zdi se, da je dobil koprski oblastnik stvarno možnost denarno kaznovati vse neposlušne potestate, kajti odslej nam nudi Parutova knjiga predvsem dokumente o tem, kako, kdaj in kakšno globoko so morali plačati mestni oblastniki, ki niso priznavali sklepov in razsodb apelacijskega sodišča v Kopru. Tako je bil kaznovan izolanski oblastnik Cattarin Ferro z denarno globo 500 dukatov.²³ Dokument, ki ga je izdal koprski potestat Lorenzo Avanzago, je datiran v Kopru 26. marca 1630.

Na isto kazen je bil obsojen Luigi Lombardo, grof in kapitan na otoku Cresu, ker se je zoperstavil črtanju obsodbe na izgon nekaterih creskih in osorskih plemičev. Obsodbo je črtal koprski oblastnik Pietro Cappello. Podpisala sta jo tudi svétnika Giacomo Balbi in Pietro Baseggio. Dokument je datiran v Kopru 13. julija 1633.²⁴ Istočasno je bil podpisan tudi plačilni nalog, ki grozi s še strožjimi kaznimi.²⁵ Podobna kazen je zadela tudi bujskega potestata Gabrijela Lipomana 18. septembra 1632, ker ni hotel preklicati sodbe o izgonu Turizana Tomilcasa, kot je zahtevalo apelacijsko sodišče. Dokument sta podpisala v Kopru Pietro Cappello, potestat, in Francesco Barbaro, sodni svetnik.²⁶

Odslej skoraj ni več slišati o kakem večjem uporu občine ali oblastnika. Le občina Motovun se upira leta 1634, da bi poslala nekaj pritožb v Koper, pa se je takoj uklonila z dukalom, ki ga je izdal 21. marca dož Francesco Ericcio. Med ostalimi se je pritožil neki Mihael Hrvatin.²⁷ Isti Francesco Ericcio je leta 1637 uklonil puljskega grofa.²⁸ Preostala je še jurisdikcija kapitana iz Rašporja, ki je bil svoj čas nadrejeni organ nekaterim mestnim oblastnikom in so ga Benetke večkrat pozvale za razsodnika v mejnih in obmejnih vprašanjih ter sporih med posameznimi mesti. To je bila čast, katere se je težko odrekel. A končno ga je dož Francesco Ericcio uklonil z dukalom 21. julija 1640.²⁹ Zadnje mesto beneške Istre, ki ni priznalo apelacijskega sodišča v Kopru, je bil Labin, ki se upira še leta 1647. Z ostrim dukalom ga je uklonil dož Francesco Molino 1. marca 1647. To je tudi zadnji znan spis o tej zadevi, ki se sklicuje na zakon iz leta 1584.³⁰

Ko so bila istrska mesta uklonjena, je bilo treba končno misliti na to, da bo sodišče v redu opravljalo svoje delo po vsej provinci. Zato uvede dož Francesco Ericcio z dukalom 25. maja 1641 obvezno vizito koprškega oblastnika po vsej Istri, da bi s tem še zmanjšal stroške svojim podložnikom za vožnjo v Koper in da bi poslušal njihove pritožbe na mestu samem.³¹ To se je kaj kmalu izkazalo kot nepraktično, ker so te vizite ali pojezde prakticirali vsak po svoje tako oblastnik kot oba njegov sodna svetnika. Zato je dož Francesco Molino leta 1645 prepovedal posebne pojezde sodnim svetnikom in odredil, da smejo obiskati provinco samo takrat, ko primer to izrecno zahteva.³² To se je verjetno zgodilo na pritožbo ene izmed občin, ki so zaradi takih pojezd bile preveč obremenjene.

Po dukalu iz leta 1645 in to po uklonitvi občine Labin ni več uporov lokalnih oblastnikov. Beneški senat je še leta 1668 z zakonom uredil vprašanje manjših pravn, kar pa

ne spada v okvir pričujoče razprave. Koprsko apelacijsko sodišče se je afirmiralo in nemoteno delovalo. Potrebno bi še bilo analizirati reforme, ki jih je v istrsko sodstvo uvedel potestat Lorenzo Paruta l. 1756 in 1757. Mislim pa, da so toliko pomembne, da zahtevajo poseben študij, kar bo ob priliki tudi storjeno. Tako so Benetke po dolgotrajni in vztrajni borbi in neprestanem prizadevanju dosegle svoj namen. Skupaj z apelacijskim sodiščem pa so gradile v koprskem oblastnem uradu še več: Koper polagoma prevzema kontrolo nad vsem političnim in gospodarskim življenjem Istre.

Bližina avstrijske meje naravnost terja od beneške vlade, da daje Kopru kljub počasnemu gospodarskemu propadu in prav zaradi tega nek političen sijaj. Prav zaradi tega ne verjamemo vsem zatrdilom senata in doža o njihovih dobrih namenih, »da bi zmanjšali stroške svojim zvestim podložnikom«, kakor jih imenujejo. Še več, vsiljuje se nam trditev, da se vse to gradi tako vztrajno in potrpežljivo prav zaradi tega, ker stoji Koper na tako kritični točki v bližini avstrijske meje. Iz upora leta 1348 in iz genovsko-beneške vojne 1380. leta so Benetke odnesle dober nauk. Zaradi tega so hotele Koper zoperstaviti Trstu, za katerega so že tedaj vedele, da jim bo postal nevaren konkurent. Vendar ostane dejstvo, da so v Kopru ustvarile apelacijsko sodišče in da je to sodišče odigralo, kljub morda negativnim namenom, svojo pozitivno vlogo, kar se bo izkazalo najbolj v drugi polovici XVIII. stoletja po reformah Lorenza Parute.*

VIRI IN LITERATURA

1. Kronika III. 1957. Statuti Kopra, Pirana in Isole ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih; — 2. E. Smole: Koprsko obzidje, Levji grad in Mudina vrata. Kronika I. 1957; — 2. a Istrski zgodovinski zbornik. Leto I. 1955, koprski upor leta 1348; — 3. Leggi statutarie per il buon governo dell'Istria, delle Comunità, Fontici, Monti di pietà ed altri luochi pii, ed Offizii della medesima... Raccolte e stampate sotto il reggimento de... Lorenzo Paruta podestà e Capitano di Capodistria. Knjiga I. Autorità del podestà e Capitano di Capodistria str. 15–16; — 4. Istotam str. 17; — 5. Istotam str. 18; — 6. Istotam str. 19; — 7. Istotam str. 20; — 8. Istotam str. 31; — 9. Istotam str. 21; — 10. Istotam str. 22–23; — 11. Istotam str. 23–24; — 12. Istotam str. 29; — 13. Istotam str. 25; — 14. Istotam str. 30; — 15. Istotam str. 33–34; — 16. Istotam: Knjiga II. Istituzione del magistrato di Capodistria Facoltà, Regolazione dello stesso, e casi seguiti in manutenzione dell'Autorità del medesimo str. 12–13; — 17. Istotam, knjiga II. str. 14; — 18. Istotam, knjiga II. str. 15; — 19. Istotam, knjiga II. str. 19; — 20. Istotam, knjiga II. str. 18; — 21. Istotam, knjiga II. str. 21–22; — 22. Istotam, knjiga str. 16; — 23. Istotam, knjiga II. str. 50–51; — 24. Istotam, knjiga II. str. 53; — 25. Istotam, knjiga II. str. 54; — 26. Istotam, knjiga II. str. 55–56; — 27. Istotam, knjiga II. str. 57–58; — 28. Istotam, knjiga II. str. 63; — 29. Istotam, knjiga II. str. 65; — 30. Istotam, knjiga II. str. 69; — 31. Istotam, knjiga II. str. 66; — 32. Istotam, knjiga II. str. 67.

(*) Iskreno se zahvaljujem tovarišici I. Tr. za njeno velikodušno pomoč pri nastanku te razprave.

KUGA NA ŠTAJERSKEM V LETIH 1679—1683

EMA UMEK

Sedemnajsto stoletje je doba velikih kužnih epidemij, ki so zajele vse slovenske dežele v več valovih. Na Štajerskem je razsajala kuga v letih 1600—1603, 1608, 1614—1617, 1623—1625, 1641, 1644—1647 in 1672 ter pustila za seboj velika razdejanja.¹ Najhuje pa je bilo v letih 1679—1683, ko je gospodarila kuga po vsej deželi.

L. 1678 je izbruhnila kuga na Sedmograškem, Ogrskem in Slovaškem ter se širila naglo proti zahodu. Januarja 1679 je že zajela Dunaj in okolico in tu gospodarila vse leto. Na Štajerskem in Kranjskem so vesti o kugi povzročile velik preplah, ki ga je še povečalo sporočilo, da bodo v deželi nastanili vojake regimenta grofa Rabatta. Ti so bili dotlej na okuženem področju. Deželni stanovi obeh dežel so odklonili nastanitev vojakov. Tako je moral regiment najprej prestat karanteno pri Radgoni, preden je prešel na Kranjsko in Štajersko.²

V letu 1679 so nastala na slovenskem Štajerskem tri kužna žarišča: Celje s celjskim okrožjem, mariborska okolica in predel med Radgono in Cmurekom.

V Celje so zanesli kugo trije študentje, ki so se vračali iz Gradca v Gorico. 27. avgusta so prišli do Celja; ker zaradi suma okužbe niso smeli v mesto, so se nastanili pri kovaču Luki Drešniku v predmestju na Bregu blizu kapucinskega samostana. Tu je eden izmed študentov umrl že 29. avgusta sumljive smrti. Mestni padar ni ugotovil pri njem značilnih kužnih znakov. Ti se niso pokazali niti pri šestih ljudeh iz bližnje hiše na Bregu, ki so kmalu nato umrli v teku štirih dni. Mestni padar je označil njihovo bolezen za ogrsko mrzlico. A zaradi previdnosti so to hišo zaprli.³ Pravi kužni znaki so se pokazali šele pri štirih umrlih otrocih celjskega meščana in špitalskega mojstra Sibenitschki, ki so se okužili v stiku z otroki iz hiše na Bregu. Hišo so takoj zaprli. Vest o pojavu kuge je v mestu povzročila velik preplah. Meščani so bežali iz mesta v okolico, v vinograde in gradove. Da se ne bi širila kuga po mestu, je dal mestni sodnik zapreti še hiše mizarja, ključavničarja, duhovnika in mestnega padarja, ki so bili v stiku z umrlimi otroki. Pred mestna vrata so postavili stražo, ki je preprečevala prehod iz mesta ali v mesto.⁴ Kljub temu so še našli Celjani izhod iz mesta, da so trgovali in nakupovali sol v Laškem in Trbovljah in s tem prinašali kugo dalje.⁵ Graška vlada je imenovala 6. novembra 1679 posebnega kužnega komisarja Karla Sigis-

munda grofa pl. Gaisrukha, da bi nadzoroval ukrepe za preprečenje kuge.⁶

Kuga se je v Celju naglo širila. Pobirala je predvsem otroke, mladino in ljudi srednjih let.⁷ Posebno mnogo žrtev je zahtevala med ljudmi na Bregu in pod gradom. Svoj višek je dosegla epidemija v mesecu novembru. 14. novembra je bilo okuženih že 20 hiš, in sicer hiše: špitalskega mojstra Sibenitschki, kramarja Merve, Jurija Lembscherja, mesarja Vida, mestnega sekretarja, kovača Papsta, Prescholerjeve vdove, Schmeidlerja, Tomaža Maurerja, Hutterja pri gornjih mestnih vratih, tesarja Grimca, Luke na Bregu, Pischotka, Predca, sla Zenzla, Urbana pl. Urbanija, uslužbenca mestnega sveta Abrahama, kaplanija pri župnišču in še dve drugi hiši. Kot sumljive so bile označene hiše pl. Gablkovna, mestnega sodnika Jurija Khnispengerja, kovača Stadtlerja, Robide in lekarnarja Philomella.⁸ Konec novembra sta bila na novo okužena hiša mesarja Poscherla in kapucinski samostan.⁹ Od začetka kuge 19. septembra do 13. decembra, ko je začela epidemija pojemati, je umrlo v mestu brez Brega in pod gradom 65 ljudi: iz hiše špitalskega mojstra Sibenitschki deset, mestnega sekretarja osem, Prescholerjeve vdove pet, kovača Stadtlerja šest, mesarja Vida tri, Schmeidlerja dve, kramarja Jurija Lembscher dve, Urbana pl. Urbanija dve, kramarja Merve dve, uslužbenca mestnega sveta Abrahama dve, sla Zenzla šest, tesarja Grimca dve, brivca tri, usnjara »auf der Schitt« dve, mesarja Poscherla ena, Nessline ena, kaplanije sv. Martina ena in iz špitala tri osebe.¹⁰ Decembra je kuga popustila. V začetku januarja je bilo okuženih še 18 hiš z devetimi bolniki. Za okužene so bile označene konec januarja 1680 še hiše: mesarja Tomaža Poscherla, Abrahama Grafa, kovača Hansa Stadtlerja, Jožefa Bratca, Roka Molinarija, mizarja Hansa Fekla, tkalca Matije Orešnika, Simona Rosmana, Gašperja Ledererja, brivca Ivana Feigla in Jakoba Wollfartha. V teh hišah sta bila le še dva kužna bolnika.¹¹ V času od 13. decembra 1679 do februarja 1680 je umrlo v Celju še pet ljudi.¹² Februarja so prestali Celjani karanteno, a mesto je bilo zaprto še do 16. marca. Vse okužene hiše so očistili, sežgali slamo in posteljnino. Begunci iz mesta so se vračali na domove in tu prestali karanteno.¹³

Begunci iz mesta, trgovci s soljo in berači so prenesli kugo iz Celja po okolici. V hišo Martina Gajška na cesti med Celjem in

Št. Jurjem jo je zanesla neka ženska meseca oktobra iz okužene hiše na Bregu.¹⁴ 14. novembra je okužila vas Podlog stara žena z oblekami okuženih iz Celja. Novembra se je kuga bliskovito razširila, zajela je vasi Trnovlje, Dobravo, Pristavo, Dobrišo vas, Tremerje, Košnico, Pirešico, Blagovno, Rečico nad Laškim, Trnovo, Lopato pri Dobravi, Spodnji Podlog, Št. Janž pri Pirešici, Babno in Laško.¹⁵ Višji kužni komisar Karel Sigismund grof pl. Gaisrukha je sklical na posvet gospode deželskih sodišč in mestnih pomerij k podložniku Malegaju v Št. Peter, da bi razpravljali o ukrepih proti kugi. Postavili so Karla Andrijana za kužnega podkomisarja za predel od Savinje do Vranskega. Sklenili so, da bodo zastražili okužene kraje. Celjanom, ki so še vedno hodili iz mesta, so to prepovedali.¹⁶ Kuga je najhuje divjala v Košnici, Tremerjih, Rečici in Laškem. Še decembra 1679 je bilo v Laškem okuženih deset hiš. V Tremerjih in na Bregu so bile okužene vse hiše razen šestih. Kuga je tu trajala do srede januarja 1680.¹⁷ Iz Tremerij je zanesla kugo v začetku februarja v vas Turje neka ženska, ki je šla v Tremerje po dediščino. Ponovni pojav kuge v Turjah je povzročil velik preplah. Vas so zastražili.¹⁸ Toda kuga se ni več širila.

Iz Celja je zanesla kugo v šoštanjko in velenjsko okolico beračica z dvema otrokoma. Kuga je razsajala v Šoštanju in okolici, na Ravnah, v Velenju, pri Št. Janžu na Vinski gori, nad Topolščico, pri Sv. Duhu, Forsteneku, Št. Janžu pri Pirošici in Zabrdi. Kužna epidemija je bila tu šibkejša in je prenehala konec decembra 1679.¹⁹ Le 20. januarja 1680 je še umrl v Slovenjem Gradcu neki popotni kmet s sumljivimi znaki, zato so hišo zaprli.²⁰

Pregled kužne epidemije v celjski, šoštanjski in velenjski okolici nam kaže naslednja tabela, kolikor so znani podatki.²¹

	Umrli	Okužene hiše	Čas
Podlog	5	4	
Pristava skupno s pod gradom	27	7	IX.—14. XI. 1679
Babno	7	2	IX.—14. XI. 1679
Dobrava	6		IX.—14. XI. 1679
Dobriša vas		1	IX.—14. XI. 1679
Turje	7	3	II. 1680
Šoštanj	5	4	IX.—14. XI. 1679
Velenje	9		IX.—14. XI. 1679
Sv. Duh	11		IX.—14. XI. 1679
Forstenek		4	IX.—14. XI. 1679
Št. Janž pri Pirošici in Zabrdi		4	IX.—14. XI. 1679
pri Gajsku	6	1	X. 1679

Celje okoli leta 1680 (po Vischerju)

Kranjski deželni stanovi so poverili ob prvih vesteh o kugi v Celju Juriju Henriku Heinricherju pl. Grienthallu, prejemniku stanovske mitnine na Vranskem, nalogo, da obvešča stanove o širjenju epidemije. Postavili so višjega kužnega komisarja Johanna Antona barona Lewenburga, ki je nadziral deželno mejo in dajal navodila kužnim podkomisarjem. Ti so bili postavljeni v Sevnici, Rajhenburgu, Brežicah, Loki, Radečah, Litiji, Motniku, Trojanah, Črnilcu in Gornjem gradu. Z deželnim patentom 17. oktobra 1679 so zaprli kranjski stanovi deželno mejo in ukazali zmanjšati število brodov na Savi. Prepovedali so vstop v deželo vsem ne glede na stan in fedo iz Celja ali drugih okuženih krajev. Ukinili so trgovino s Štajersko, razen trgovine s soljo. Tovorniki iz Kranjske niso smeli več zamenjavati sol za žito. Trgovino s soljo so dovolili le pri Vranskem in pri zastraženih brodovih na Savi.²² Trgovanje ob brodovih na Savi so stanovi začasno celoprepovedali, da so se dogovorili o načinu prodaje z zemljiškimi gospodi. Zaradi zmanjšanja trgovine s soljo je cvetelo tihotapstvo. Tovorniki so podkupovali kužne straže, da so jih pustile preko meje,²³ štajerski podložniki pa so se nameravali upreti in vdreti na kranjska tla po sol.²⁴ 6. novembra 1679 so dovolili kranjski deželni stanovi prevoz soli na Štajersko še pri Radečah in Sevnici. V Radečah je prevzemal sol Andrej Danijel baron Mordax, v Sevnici pa Ernest Engelbrecht Fabianitsch, ki jo je vskladiščil v svoji hiši nasproti sevniskega broda.

Vzrok izredne vestnosti pri zapori deželne meje nasproti okuženi Štajerski je bil poleg bojazni pred okužbo tudi strah kranjskih deželnih stanov, da bi sicer zaprli deželne meje Goriška, Trst in Reka proti Kranjski, kar bi ohromilo trgovino s soljo, železom in platnom.²⁵ Zato so stanovi odbili vse prošnje štajerskega kužnega komisarja Karla Sig-munda grofa pl. Gaisrukha, da bi tovorili kranjski tovarniki sol od Vranskega dalje do broda čez Savinjo nad Št. Petrom ali k podložniku Malegaju v Št. Peter, Rečico in Mozirje.²⁶ Ko se je novembra širila kuga, so prenesli trgovino s soljo z Vranskega na Trojanane, dovolili pa so tovarnikom prehod do Gornjega gradu. Sol so tovorili na Trojanane

kranjski tovarniki v ponedeljkih in petkih, prevzeli so jo pooblaščenci štajerskega kužnega komisarja, ki so jo ob drugih dneh dali štajerskim tovarnikom.²⁷ Prepoved tovorjenja soli na Vransko je vzbudila med podložniki mnogo protestov. Izjavljali so, da se bodo uprli in vdrli na Kranjsko, saj jih je že dovolj prizadela prepoved o zamenjavi žita za sol. Poleg tega se je cena soli še dvigala zaradi prekupčevanja upraviteljev gospostev in meščanov Žalca in Vojnika.²⁸ Kranjski deželni stanovi so morali popustiti, zlasti ker je zahtevala 16. decembra tudi notranjeavstrijska vlada, da kranjski tovarniki znova dovažajo sol do Vranskega.²⁹ A ko so pripeljali v Slovenske Konjice 30 q kamene soli, se je položaj spremenil. Morska sol na Vranskem ni šla več v promet in nastala je nevarnost, da vderejo kranjski tovarniki s soljo preko meje in jo gredo prodajat v okužene kraje. Morali so pomnožiti straže na deželni meji.³⁰ Ko je januarja prenehala kuga v celjskem okrožju, so znova dovolili trgovanje z žitom in soljo na Vranskem, v Radečah, Sevnici in med Rajhenburgom in Brežicami, a le pod nadzorstvom komisarjev in straž. Komisarji so tudi nadzorovali Savo in prevažanje vina po njej.³¹ Februarja pa so tovarniki smeli iti tudi preko Vranskega.³² Deželno mejo so odprli stanovi šele 12. aprila 1680. Le stanovski mitničarji so še pregledovali fede in nadzorovali prevoz blaga, za katerega so menili, da prenaša bolezen: volno, volovske kože in predivo. Dežela pa je zaprosila notranjeavstrijsko vlado in dvorno komoro, da bi posredovali, če bi zaprle Goriška, Reka in Trst meje proti Kranjski.³³

Komaj mesec dni so bile odprte deželne meje, ko so prišle vesti o novem širjenju kuge na Štajerskem. Že jeseni 1679 se je pojavila kuga v Slovenskih goricah v več krajih: Šambertu, Velki, Sladki gori, Sv. Jakobu in pri graščini Stanov.³⁴ Maja 1680 je bila okužena radgonska okolica, Ptuj z okolico, Haloze in Dravsko polje. V radgonski

okolici so bile okužene vasi Žepovci, Apače in Lašbah. Kuga je bila lažje oblike in je v omenjenih vaseh umrlo le 16 ljudi, drugi oboleli pa so ozdraveli.³⁵

Kranjski deželni stanovi so nameravali zapreti deželno mejo, ker jim pa tega notranjeavstrijska vlada ni dovolila, so zastražili deželne meje z mušketicirji, nastanjenimi v deželi. Imenovali so ponovno za kužnega komisarja Johanna Antona barona Lewenburga s podkomisarji Jurijem Ehrenreichom Heinricherjem, Hansem Ludvikom pl. Hohenwartom, Jurijem Sigismundom pl. Aichelburgom, Wolfom Engelbrehtom baronom Gallom, Sebastijanom Draxlmayerjem, Hansem Jurijem Aparnikom, Francem Kürchbergerjem in Johannom Benaglio, ki so nadzorovali deželne meje. Prehod v deželo so dovolili le tistim, ki so imeli fedo potrjeno v zdravih krajih. Fede so izdajala zemljiška gospostva, mestni župani ali mestni sodniki, v Ljubljani pa provisores sanitatis. Prepovedali so potovanja v sumljive kraje. Kužne straže so postavili ob meji na Črnilcu, pri Čemšeniku, Trojanah, Motniku, Sv. Jakobu, brodu pri Litiji, Zagorju, Zidanem mostu, Radečah, Kompolju, Sevnici, Krškem, Jesenicah, Čatežu in Tariški vasi.³⁶ Fede so trgovci zlahka dobili in se niso mnogo ozirali na nevarnost okužb.³⁷ Na ptujsko proščenje je prišlo polno kramarjev in kmečkih trgovcev iz Kranjske kljub kugi. Radeški podložniki barona Mordaxa pa so s svojimi čolni prepeljali ljudi brez fede preko Save. Zato so morali kranjski deželni stanovi poostriti nadzor nad Savo. Podložnikom so ukazali izročiti čolne stražam in prepovedali pod smrtno kaznijo prevažati ljudi iz Štajerske preko Save.³⁸ Junija so nadzor na deželnih mejah še poostрили, ker se je kuga širila v Mariboru in Gradcu. Prepovedali so prehod preko meje vsem sumljivim ljudem, posebno pa še študentom iz Gradca, tovarnikom, romarjem in beračem. Apaltni voli, ki jih je gnal apaltator Luka di Lelio v Benetke, so morali prestati karanteno na Trojanah. Njihove vrvi so sežgali, najeli druge gonjače, vole pa gnali skozi tekočo vodo, da ne bi zanesli kuge.³⁹ Kranjski deželni stanovi niso upoštevali niti fed, ki sta jih izdala notranjeavstrijska vlada in magistrat v Gradcu, ker so se bali, da bodo zaprli Trst, Reka in Goriška meje proti Kranjski. Kajti ljubljanskemu trgovcu Blažu Snedicu so sežgali na Reki ves tovor klobukov kljub ljubljanski fedi. Mnogo trgovcev s platnom Rečani niso spustili niti v mesto. Ker je zahtevala notranjeavstrijska vlada, da kranjski stanovi upoštevajo graške fede, so o tem razpravljali 6. julija 1680 na deželnem zboru.

Maribor s pristanom v 18. stoletju (po pomočniškem potnem listu)

Prosili so, da ne bi izdajali fed v Gradcu, dokler ne bo kuga prenehala, kajti Benečani, Goriška, Gradiška in primorska mesta so izjavila, da bodo zaprla svoje prehode proti Kranjski, če bodo tu upoštevali kranjske fede. S tem bi se zmanjšala trgovina in z njo tudi deželne mitnine, ki so bile za deželo bolj donosne na ozemlju med Ljubljano in Primorjem kot med njo in Štajersko.⁴⁰

Julija 1680 je vdrla kuga iz Ptuja, kjer je morila, na vse obširno področje Slovenskih goric in preko Drave. Znova so kranjski stanovi poostriili nadzor na deželnih mejah posebno pri Gornjem gradu, kjer so prehajali preko meje tihotapci. Ukinili so vsa proščenja ob deželni meji, kamor so prihajali s Štajerskega. Kljub kužnim stražam je prišlo na sejem v Zagorju 29. junija okoli 100 ljudi iz Štajerske. Kranjski stanovi so zahtevali, da so postavila štajerska obmejna deželska sodišča in mesto Celje straže, ki so pridržale ljudi iz Gradca in Slovenskih goric v karanteni. To je bil pogoj, da so ostale deželne meje odprte za prehod s fedo in da so dovolili tovoriti sol na Štajersko.⁴¹

Avgusta je prišla kuga že do Nove vasi pri Slovenski Bistrici, kamor so jo zanesli iz Leskovca. Okuženi so bili kraji Breg pri Ptuj, Radgona, Negova, Sv. Trojica, Sv. Duh, Poljčane in Studenice. Najhuje je divjala kuga v Mariboru, saj je zbolelo samo v Gosposki ulici preko 100 oseb.⁴²

Posledica je bila omejitev trgovine s soljo. Tovorniki so smeli tovoriti sol le do Vranskega in to v ponedeljkih. Ob sredah pa so prihajali po sol na Vransko štajerski tovarniki.⁴³ Kljub tem ukrepom so zaprli Goriška, Reka in Trst prehode proti Kranjski, trgovina z njimi je prenehala. Zato so v začetku l. 1681 kranjski stanovi odlašali, da bi odprli prehode proti Štajerski brez fede, čeprav je tu kuga pozimi prenehala, da ne bi zapora obmorskih krajev še trajala.⁴⁴ Šele na mnoge ukaze notranjeavstrijske vlade so odprli 18. aprila 1681 deželne meje⁴⁵ in zaprosili, da bi tudi Goriška, Reka in Trst odprli svoje. Ti pa so to odklonili vse dotlej, dokler bodo držali zaprto mejo Benečani. Zato so se kranjski deželni stanovi obrnili na Franca Ulriha grofa Thurna-Valsassina, cesarskega poslanika v Benetkah, in ga prosili za posredovanje. 1. junija 1681 so Benetke odprle prehode.⁴⁶

Junija 1681 so deželni stanovi na Kranjskem dobili nove vesti o širjenju kuge na Štajerskem pri Radgoni, v Novi vasi pri Radgoni, Trnovcih pri Ormožu, Grabah, Spodnjih Šalovcih in na Vodranskem vrhu. Znova

so prepovedali prehod meje ljudem iz sumljivih krajev, dovoljeno je bilo priti preko meje le s fedo. Imenovali so prejšnje kužne komisarje, postavili straže na mejo, prepovedali prevažati vino po Savi, obsavskim podložnikom prepeljavati ljudi iz Štajerske, pa čeprav so imeli fedo, pod kaznijo 1000 ducatov v zlatu. Ohranili so trgovanje s Celjani s fedami razen z volovskimi kožami, volno in predivom.⁴⁷ Celjani in okoliška deželska sodišča so zastražili svoje meje in prepovedali prehod iz okuženih predelov. Vendar tega niso preveč strogo izvajali. Tako je prišlo na dan sv. Ane na proščenje v Teharje mnogo kmetov z okuženega Ptujkega polja. Kranjski stanovi so zato prepovedali obisk proščenj in romanja na štajersko stran.⁴⁸ Julija so prepovedali goriški stanovi prehod ljudem iz Štajerske in vso trgovino s Štajersko tudi s fedo. Prepovedali so celo gonjenje apaltnih volov iz Štajerske.⁴⁹ Isto so zahtevali v sporazumu s Trstom in Reko, tudi od kranjskih deželnih stanov, sicer bodo zaprli mejo proti Kranjski. Notranjeavstrijska vlada je morala posredovati, da je obdržala Goriška odprte prehode v Kranjsko s fedami.⁵⁰

Julija 1681 se je kuga širila po Slovenskih goricah. Vendar ni bila težke oblike, ker je po kužnih poročilih ozdravelo mnogo bolnikov. Kuga je tu domovala do konca l. 1681. Okuženi so bili kraji: Gornja Radgona, Kog, Šalovci, Obrež, Pušenci, Libanja, Pavlovski vrh, Mihalovci, Ivanjковci, Spodnji in Zgornji Brebrovnik, Anašak, Jeruzalem, Križevci, Ključarovci, Bunčani, Stara Nova vas, Nova vas pri Križevcih, Bučkovci, Vučja vas, Šardinja, Bolenšak, Ljutomer, Travnik, Št. Peter pri Radgoni, Sv. Miklavž, Trnovci pri Ptuj, Ptuj, Negova, Runeč, Štrigova, Radoslavci, Št. Jurij ob Ščavnici, Kraljevci, Slaptinci, Biserjane, Bodkovci, Hvaletinci, Janževski vrh, Gomile, Zagaje, Grajena, Gornji in Dolnji Ločki vrh, Jastrebski vrh, Jastrebeci, Vodranci, Vodranski vrh, Središče, Stanovno, Lešnički vrh, Sejanci, Hum, Velika Nedelja, Iljaševci, Selišči, Vinski vrh, Svetinje, Vitan, Veličane, Kajžar, Sv. Duh pri Središču, Svetinci, Ločič, Janeževci, Gobošak, Drsteljski vrh, Grnci in Št. Ožbalt pri Ptuj. Najbolj je

Tovorniki s konji (po Valvasorju)

morila kuga v Trnovcih pri Ptuj, kjer je pobrala do 22. julija 162 ljudi, še avgusta 1681 je tu umiralo dnevno po 10–12 ljudi, tako da so ostala trupla nepokopana. Župnija Sv. Urbana pri Ptuj je bila popolnoma okužena in komaj ena tretjina prebivalcev je ostala pri življenju. Višek je dosegla kuga v avgustu, nato je začela pojemati, a trajala je do januarja 1682. Pregled kužne epidemije v Slovenskih goricah kaže naslednja tabela:⁵¹

Umrli	Ozdra- velj	Čas
Sambert . . . 5		september 1679
Stanov . . . 14		oktober 1679
Sladka gora . 8		november 1679
Sv. Jakob . . 14		november 1679
Velka . . . 13		oktober 1679
Kog Mali . . . 2	4	1.–12. VII., 4.–26. VIII., 8.–15. XII. 1681
Kog Veliki . 27	27	1.–12. VII., 4. VIII.–15. IX., 8.–15. XII. 1681
Šalovci		
Spodnji . . 40	35	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Obrež . . . 37	20	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Pušenci . . . 30	12	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Libanja . . . 36	24	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Pavlovski vrh . . 21	7	1.–12. VII., 26. VII.–1. IX., 8.–15. IX. 1681
Mihalovci . 4	5	1.–12. VII. 1681
Ivanjkovci . —	4	1.–12. VII., 26. VII.–4. VIII. 1681
Brebrovnik		
Spodnji . . . 1	3	1.–12. VII., 26. VII.–4. VIII. 1681
Brebrovnik		
Zgornji . . . 3	4	26. VII.–4. VIII., 11.–18. VIII., 26. VIII.–15. IX. 1681
Jeruzalem . . 1	1	1.–12. VII. 1681
Križevci . . . 5	4	1.–12. VII., 11.–18. VIII., 1.–15. IX. 1681
Ključarevci . 32	96	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Bunčani . . . 7	3	1.–12. VII., 26. VII.–4. VIII., 11.–18. VIII. 1681
Stara		
Nova vas . . 4	11	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Nova vas . . 25	10	1.–12. VII., 26. VII.–11. VIII., 19. VIII.–15. IX. 1681
Bučkovci . . . —	9	1.–12. VII. 1681
Vučja vas . . 6	—	1.–12. VII. 1681
Sardinja . . 56	11	1.–12. VII., 11. VIII.–15. IX., 8.–15. XII. 1681
Bolenšak . . 35	8	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Ljutomer . . 4	4	1.–12. VII., 1.–15. IX., 8.–15. XII. 1681
Travnik . . . —	—	1.–12. VII. 1681
Trnovci		
pri Ptuj . 120	5	4.–18. VIII., 1.–15. IX. 1681
Brebrovnik		
Srednji . . . 2	1	26. VII.–4. VIII., 8.–15. IX. 1681
Runeč . . . 19	17	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681
Štrigova . . . 3	2	11.–18. VIII. 1681
Radoslavci . 4	2	26. VII.–18. VIII. 1681
St. Jurij ob Ščavnici . 4	1	4. VIII.–18. VIII. 1681
Kraljevci . 47	—	4. VIII.–26. VIII. 1681
Slaptinci . . 6	—	4. VIII.–18. VIII. 1681
Biserjane . . 5	—	4. VIII.–18. VIII. 1681
Hvalatinci . 15	2	4. VIII.–18. VIII. 1681
Janeževski vrh . . . 9	—	11.–18. VIII. 1681
Gomile . . . 6	—	11.–18. VIII. 1681
Zagaji . . . 8	—	11.–18. VIII. 1681
Grajena . . . 7	—	11.–18. VIII., 8.–15. IX. 1681
Ločki vrh		
Zgornji in Spodnji . 15	—	11.–18. VIII. 1681
Jastrebski vrh . . . 1	12	4.–26. VIII. 1681
Jastrebc . . 22	10	1.–12. VII., 26. VII.–15. IX. 1681

Umrli	Ozdra- velj	Čas
Vodraci . . . 7	5	26. VII.–26. VIII. 1681
Vodranski vrh . . . 3	8	26. VII.–4. VIII., 11.–18. VIII., 26. VIII.–1. IX. 1681
Središče . . 68	16	26. VII.–15. IX., 8.–15. XII. 1681
Stanovno . . 1	—	4.–18. VIII. 1681
Lešnički vrh . . . 5	4	4.–18. VIII., 8.–15. IX. 1681
Sejanci . . . —	3	11.–18. VIII. 1681
Hum 7	—	26. VII.–18. VIII., 26. VIII.–15. IX. 1681
Iljaševci . . . —	3	26. VII.–11. VIII. 1681
Selišči . . . 5	—	4.–11. VIII. 1681
Vanski vrh . 2	—	8.–15. IX. 1681
Vitan 5	—	19. VIII.–1. IX. 1681
Veličane . . . —	1	26. VII.–4. VIII. 1681
Kajžar 6	—	8.–15. IX. 1681
Sv. Duh pri Središču . 6	1	8.–15. IX. 1681
Svetinci . . . 1	—	8.–15. IX. 1681
Ločič 1	—	8.–15. IX. 1681
Janeževci . . 1	—	8.–15. IX. 1681

Februarja 1682 so odprli kranjski stanovi deželno mejo, ko je prenehala kuga na Štajerskem.⁵² Toda v maju je izbruhnila z vso silovitostjo ponovno v Ptuj in okolici in morila tu vse leto. Ko je prenehala l. 1683 štiri leta trajajoča epidemija kuge na Štajerskem, so se oddahnile od strahu pred kugo vse sosednje dežele, posebno pa še Kranjska.

OPOMBE

Vse navedene arhivalije hrani Državni arhiv LRS v Ljubljani.

1. Peinlich R., Geschichte der Pest in Steiermark, I. (1877), str. 444 sl., II. (1878), str. 3 sl.; Travner V., Kuga na Slovenskem (1934), str. 100; Vrhovac J., Geschichte der Pest im Innerösterreich mit besonderer Berücksichtigung Laibachs am XVII. und XVIII. Jahrhundert, MMK XIII. (1900), str. 17–24; — 2. SA fasc. 308, str. 737–739, 749 (SA = stanovski arhiv); — 3. SA fasc. 308, str. 813–818; — 4. SA fasc. 308, str. 827–829, 859–862, 865–866; — 5. SA fasc. 308, str. 917–922; — 6. SA fasc. 308, str. 1140; — 7. SA fasc. 308, str. 1049–1051; — 8. SA fasc. 308, str. 989–991, 1325–1327; — 9. SA fasc. 308, str. 1239, 1319–1321; — 10. SA fasc. 308, str. 1315; — 11. SA fasc. 308 a, str. 89–91, 167–175; — 12. SA fasc. 308 a, str. 1214; — 13. SA fasc. 308 a, str. 239–240, 413–420; — 14. SA fasc. 308, str. 989–991; — 15. SA fasc. 308, str. 1049–1051, 1053, 1149–1156; — 16. SA fasc. 308, str. 1117–1121; — 17. SA fasc. 308 a, str. 89–91, 97–98; — 18. SA fasc. 308 a, str. 287–294; — 19. SA fasc. 308, str. 1055, 1322–1323, 1225–1228, 1149–1156, 1299–1301; — 20. SA fasc. 308 a, str. 97–98, 211–215; — 21. SA fasc. 308, str. 1235–1236, 1299, 1322–1323, 1329–1332, fasc. 308 a, str. 287–294; — 22. SA fasc. 308, str. 853–856; — 23. SA fasc. 308, str. 925–932; — 24. SA fasc. 308, str. 997–1002; — 25. SA fasc. 308, str. 1051–1054, 1089–1091; — 26. SA fasc. 308, str. 1135–1144, 1173–1176; — 27. SA fasc. 308, str. 1179–1183; — 28. SA fasc. 308, str. 1125–1128, 1239, 1247–1250; — 19. SA fasc. 308, str. 1285–1286; — 30. SA fasc. 308, str. 1309–1311; — 31. SA fasc. 308 a, str. 211–215, 231–236; — 32. SA fasc. 308 a, str. 303–306; — 33. SA fasc. 308 a, str. 499–501, 511–512; — 34. SA fasc. 308, str. 1305–1307; — 35. SA fasc. 308 a, str. 605–606, 617–621; — 36. SA fasc. 308 a, str. 589–590, 643–650, 687–690; — 37. SA fasc. 308 a, str. 757–763; — 38. SA fasc. 308 a, str. 785–786, 921–923, 1391–1398; — 39. SA fasc. 308 a, str. 789–794, 809–810, 813; — 40. SA fasc. 308 a, str. 819–820, 845–846, 939–951; — 41. SA fasc. 308 a, str. 999–1004, 1107–1108; — 42. SA fasc. 308 a, str. 1425–1426; — 43. SA fasc. 308 a, str. 1427–1429, 1435, 1517–1518; — 44. SA fasc. 308 b, str. 263–265; — 45. SA fasc. 308 b, str. 329, 417–441; — 46. SA fasc. 308 b, str. 429–430, 435–436, 469–470; — 47. SA fasc. 308 b, str. 659–661, 663–666, 687–688, 691–693, 711–713, 745–746, 751–753; — 48. SA fasc. 308 b, str. 743–744, 931–933, 1067–1069, 1075–1076; — 49. SA fasc. 308 b, str. 911–912, 979–981; — 50. SA fasc. 308 b, str. 921–924, 983–985; — 51. SA fasc. 380 b, str. 787–792, 1101–1107, 1111–1113, 1201–1203, 1231, 1233, 1247, 1249, 1251, 2527–2528, fasc. 308, str. 1305–1307; — 52. SA fasc. 308 b, str. 1573–1574.

STATISTIKA PREBIVALSTVA V PREKMURJU L. 1698

IVAN ZELKO

Najstarejše statistične podatke za ozemlje današnjega Prekmurja najdemo v cerkvenih virih XVII. stoletja. Po odgonu Turkov iz Prekmurja in prekmurske bližine (Velike Kaniže) sta se obe škofiji, katerima je bilo podrejeno prekmursko ozemlje, intenzivneje zanimali za versko stanje na sebi podrejenem področju.

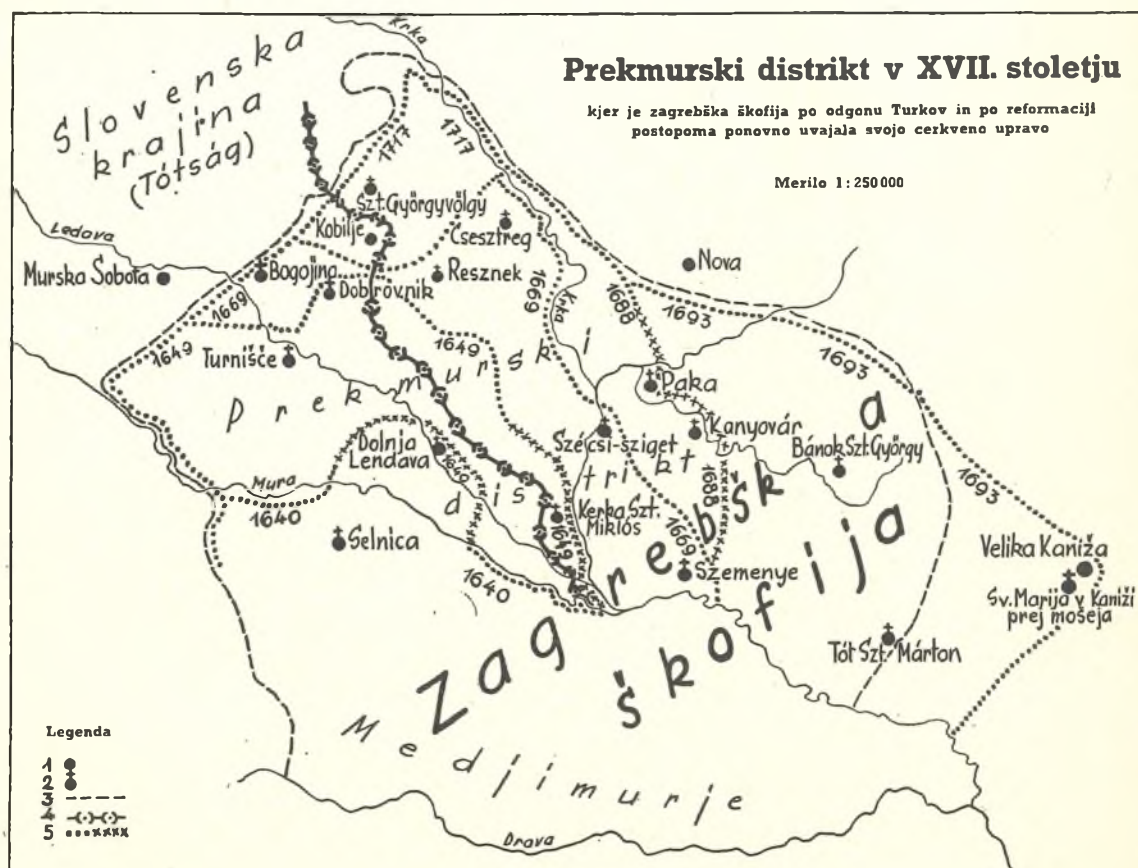
Dolnji del Prekmurja je spadal v cerkveno-upravnem oziru pod zagrebško škofijo. Bil je v sklopu *beksinskega arhidiakonata* (archidiaconatus Bexin) kot nižje cerkveno-upravne enote ter v »*prekmurskem distriktu*« (districtus Transmuranus).

Po turški zasedbi in pustošenju je bil najbolj prizadet *prekmurski distrikt*, ker se je njegovo ozemlje razprostiralo do neposredne bližine Velike Kaniže, sedeža turške oblasti.¹ V turškem zasedbenem področju zagrebška škofija ni mogla izvajati svoje

jurisdikcije. Vzporedno kakor je ponehaval turška napadalnost in se zaradi protivojaške sile odmikala turška zasedbena oblast iz »*prekmurskega distrikta*«, tako je zagrebška cerkvena oblast obnavljala ter ponovno uvajala svojo upravo. Nazorno sliko o umikanju Turkov dobimo iz zagrebških vizitacijskih zapisnikov XVII. stol. (prim. zemljevid št. 1).

L. 1640 je beksinski arhidiakon vizitiral cerkve v svojem arhidiakonatu. Zaradi turške nevarnosti ni šel čez Muro, da bi vizitiral *prekmurski distrikt*. Dolnjelendavski župnik Franc Kőrmendi je prišel v Selnico, v Medžimurje, in tam vizitatorju poročal o stanju svoje cerkve.² Izmed vseh župnij v *prekmurskem distriktu* je v tem razdobju le Dolnja Lendava v katoliški upravi.

Vizitacijski zapisnik za l. 1649 poroča že o štirih prekmurskih župnijah: Turnišču, Dobrovniku, Dolnji Lendavi in Kerka Szent-

Zemljevid št. 1. Legenda: 1 kraj, 2 sedež župnije, 3 škofijska meja, 4 sedanja jugoslovanska državna meja, 5 pikčasta črta z letnico označuje, kako daleč je zagrebška škofija v navedenem letu ponovno uvedla svojo cerkveno upravo. — Vmesna križčasta črta pomeni, da je področje zaradi turške bližine v nevarni coni, kamor vizitator osebno ni šel. Pač pa je zaradi vizitacije poklical tamošnjega župnika ali licenciata v sosednjo, bolj varno župnijo.

Miklósu.² Ostale župnije so še v turškem območju in v protestantski upravi. V naslednjih 20 letih se je turško območje krčilo ter se odmikalo v smeri Velike Kaniže. L. 1669 so bile v *prekmurskem distriktu* vizitirane cerkve: v *Dolnji Lendavi, Bogojini, Dobrovniku, Reszneku, Csesztregu, Szécsiszigetu, Kerka Szent-Miklósu, Szemenyu* in *Turnišču*. Ostalo ozemlje »*prekmurskega distrikta*« je še vedno turško področje. Ob koncu zapisnika vizitatorja pripominjata: »So še druge župnije v smeri Kaniže, ki jih upravljajo krivoverci in katere nam ni bilo dovoljeno vizitirati tako zaradi strahu pred krivoverci kot pred Turki« (Sunt etiam aliae parochiae versus Canisam et circa quas possident Haeretici, quas visitari nobis non licebat tam propter timorem Haeticorum, quam Turcarum).³ — Šele malo pred l. 1693 — po odgonu Turkov iz Velike Kaniže — je zagrebška škofija obnovila svojo upravo v *prekmurskem distriktu* vse do bližine Velike Kaniže, oziroma za nekaj časa celo v Kaniži sami in je s tem dejstvom posegla na področje veszprémske škofije.⁴ Veszprémska škofija namreč zaradi stoletne turške zasedbe ni bila zmožna takoj po odgonu Turkov organizirati svojo cerkveno upravo tudi po obronkih svoje škofije.⁵ Toda ta zasedba po zagrebški škofiji, čeprav manjšega ozemlja, je izzvala medškofijski mejni spor, ki se je začel l. 1740 in končal z delnim porazom Zagreba l. 1777, ko je bil celoten »*prekmurski distrikt*« priključen k novo ustanovljeni škofiji v Szombathelyu.⁶

Politični položaj v XVII. stoletju ni bil stabilen, marveč se je pogosto menjaval. Za Thökölyevega upora (1678–1683) se je turško zasedbeno področje spet razširilo na zahod, in sicer vse do Mure, torej dalje kot kdaj koli prej.⁷ — Prve sledove turške okupacije Prekmurja zasledimo že v l. 1627, ko je trg *Šalovci* v turškem zasedbenem področju (»... miulta hódultságra jutot a Varos az Török rablása miat ...«).⁸ *Turniški tržani* se pritožujejo l. 1650, češ da so zaradi turškega podložništva zelo obubožali.⁹ *Martjanski prebivalci* pa l. 1652 iščejo rzsodbo v svoji verski zadevi pri turškem glavnem agu v Veliki Kaniži.¹⁰ Tako osvetljitev vprašanja, kdaj in kateri del Prekmurja je bil podrejen turški oblasti in kakšen je bil značaj te zasedbe, zahteva posebno obravnavanje.

Izmed zagrebških vizitacijskih zapisnikov XVII. stol (iz let: 1640, 1649, 1668, 1669, 1687, 1688, 1690, 1691, 1692, 1693, 1698 in 1699)¹¹ vsebujeata statistične podatke zapisnika 1669 in 1698. Najpopolnejše statistične podatke najdemo v vizitacijskem zapisniku iz l. 1669,

toda le za turniško pražupnijo.¹² Za posamezne kraje manj pregledno število prebivalcev, vendar sumarično za vse župnije *prekmurskega distrikta* navaja zapisnik iz l. 1698. — Prav za isto leto 1698 najdemo tudi podatke za gornje Prekmurje v györskem vizitacijskem zapisniku. Ta okolnost torej omogoča sestaviti statistiko prebivalstva za celotno sedanje *prekmursko ozemlje* za leto 1698.

Gornje Prekmurje je pred nastankom somboteljske škofije (1777) cerkveno upravljajl Györ. Po györskih škofijskih zapisnikih iz XVII. in XVIII. stoletja je bilo gornje Prekmurje del *vašvarskega arhidiakonata*.¹³ Obseg vašvarskega arhidiakonata je istoveten z *Železno županijo*. Ozemlje vašvarskega arhidiakonata je bilo po reki Rabi deljeno v dve polovici. Južna polovica — za Györ preko Rabe (ultra Rabam) — se je sestajala iz štirih distriktov. Najjužnejši je bil distrikt *Tótság* (slov.: *Slovenska krajina*). Ime *Tótság* je staromadžarski izraz za slovansko pokrajino.¹⁴ Györski zapisnik tudi razloži, zakaj se tako imenuje. Domačini, ki govore slovenski jezik, distrikt tako imenujejo: *Quarta demum vocatur Tótság, sic dicta ab indigenis linguam sclavonico-croaticam terentibus*.¹⁵ Distrikt *Slovenska krajina* (*Tótság*) je na zahodu mejil na štajersko vojvodstvo in se na severu razprostiral do reke Rabe (... extensa ex parte occidentis usque ad ducatum Styriae; et ad septentrionem terminata per fluvium Rabam).¹⁵

Na vzhodu *Slovenske krajine* je bil sosednji distrikt *Örség* (slov.: *Stražna krajina*; l. 1208: terra speculatorum¹⁶). Kraji *Hodoš, Krplivnik, Domanjševci, Lončarovci* in *Središče* so bili že v distriktu *Örség* u.

Najstarejši ohranjeni györski zapisnik iz poreformacijske dobe za župnije gornjega Prekmurja je v primeri z zagrebškimi zapisniki pozen, saj je šele iz l. 1698. Po nalogu györskega škofa Avgusta Kristijana je vizitacijo izvedel vašvarski arhidiakon *Štefan Kazó*. V distriktu *Slovenska krajina* (*Tótság*) se je mudil od 12.—27. marca 1698. Sestavil je obširen, 70 strani dolg zapisnik, ki predstavlja za XVII. stoletje izredno bogat vir tako za cerkveno kot ostalo zgodovino gornjega Prekmurja.¹⁷ Iz navedenega zapisnika sem povzel statistične podatke za kraje gornjega Prekmurja in jih navajam v razporedu in obliki, kot so v zapisniku. Le v oklepaju so dodana današnja krajevna imena.

I. KRAJEVNA IMENA S STEVILOM PREBIVALSTVA
V DISTRIKTU

Slovenska krajina (Tótság) l. 1698

1. Župnija sv. Nikolaja v Selu:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
(običajni izrazi: sunt animae universim; sunt omnes acatholici praeter parvulos)			
Lak (Selo)	37	otroci	vsi ostali
Csekefa (Čikečka ves)	28	otroci	vsi ostali
Falcocz, Falkócz (Fokovci)	42	1 + otroci	vsi ostali
Prosznyákfa (Prosenjakovci)	25	otroci	vsi ostali
Sidahegy (Vuča gomila)	15	otroci	vsi ostali
Berkeháza (Berkovci)	9	otroci	vsi ostali
skupno	156 ¹⁸		

2. Župnija sv. Benedikta v Kančovcih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
Káncsocz (Kančovci)	15	otroci	vsi ostali
Ivánócz (Ivanovci)	40	1 + otroci	vsi ostali
Andrecz (Andrejci)	25	1 + otroci	vsi ostali
Pananocz, Pananócz (Pauovci)	16	otroci	vsi ostali
Kücssecs, Kucsecs (Kukeč)	20	1 + otroci	vsi ostali
Bokrács (Bokrači)	14	otroci	vsi ostali
Kosárháza (Košarovci)	19	otroci	vsi ostali
Dolinya, Dolina (Dolina)	23	otroci	vsi ostali
Kernecz (Krneci)	22	otroci	vsi ostali
filialis Tot keresztur, Totkeresztur (Križevci)			
100	6 + otroci	vsi ostali	
Kusztanocz, Kustanocz (Kušanovci)	40	otroci	vsi ostali
skupno	334		

3. Župnija sv. Martina v Martjancih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
In oppido Martiancz (Martjanci)	185	12 + otroci	vsi ostali
Marác (Moravci)	85	otroci	vsi ostali
Tesanocz (Tešanovci)	250	9 + otroci	vsi ostali
Markosocz, Márkosocz (Markušavci)	40	3 + otroci	vsi ostali
Mladetincz (Mlajtinci)	137	8 + otroci	vsi ostali
Norsincz (Noršinci)	87	6 + otroci	vsi ostali
Nemcsocz (Nemčavci)	15	2 + otroci	vsi ostali
Predanocz (Predanovci)	120	1 + otroci	vsi ostali
Goricza (Gorica)	70	1 + otroci	vsi ostali
Puczincz (Puconci)	150	2 + otroci	vsi ostali
Sembiborc (Sebeborci)	200	3 + otroci	vsi ostali
Csüber, Czuber (danes?)	17	otroci	vsi ostali
Vucsagomila seu Sidahegy, Vucsagomila (Vuča gomila)	60	5 + otroci	vsi ostali
skupno	1396		

4. Župnija sv. Fabijana in Sebastijana
v Pečarovcih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
Salamoncz (Salamenci)	77	otroci	vsi ostali
Picsarocz, Pecserocz (Pečarovci)	130	2 + otroci	vsi ostali
Maskocz, Macskócz (Mačkovci)	25	otroci	vsi ostali
Dankócz (Dankovci)	60	otroci	vsi ostali
Musna, Muszna (Moščanci)	40	otroci	vsi ostali
Vanecka (Vaneča)	70	otroci	vsi ostali
skupno	402		

Martjanska podružnica sv. Marjete
v Pužavcih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
Pusocz, Pusócz (Puževci)	30	otroci	vsi ostali
Lehomergy (Lemerje)	70	2 + otroci	vsi ostali
Bresocz, Brezocz (Brezovci)	80	1 + otroci	vsi ostali
Strukócz (Strukovci)	65	3 + otroci	vsi ostali
skupno	245		

5. Župnija sv. Nikolaja
v Murski Soboti:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
In oppido Muraiszombat cum suburbanis (Murska Sobota)	250	70 + otroci	vsi ostali
In oppido Rakicsan, Raki- csán (Rakičani)	229	79 + otroci	vsi ostali
Lukásocz (Lukačovci)	60	6 + otroci	vsi ostali
Nagy Bárkocz, Kis Bárkocz (Veliki Bakovci, Mali Bakovci)	131	99 + otroci	vsi ostali
Korong, Koronk (Krog)	273	48 + otroci	vsi ostali
Szetahocz, Szetahócz (Satahovci)	165	15 + otroci	vsi ostali
Csernecz (Murski Črneci)	116	36 + otroci	vsi ostali
Borhida (Borejci)	124	11 + otroci	vsi ostali
Polona (Polana)	70	2 + otroci	vsi ostali
Csernalocz (Černelavci)	67	7 + otroci	vsi ostali
filialis Vescicza (Veščica)	105	6 + otroci	vsi ostali
skupno	1590		

6. Župnija sv. Marije vnebovzete
na Tišini:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
Tisina (Tišina)	118	4 + otroci	vsi ostali
Fölső Petáncz (Gornji Petanjci)	92	76 + otroci	vsi ostali
Közép Petáncz (Srednji Petanjci)	100	30 + otroci	vsi ostali
Alsó Petáncz (Dolnji Petanjci)	119	30 + otroci	vsi ostali
Petrocz, Petrócz (Murski Petrovci)	66	12 + otroci	vsi ostali
Gederócz (Gederovci)	56	5 + otroci	vsi ostali
Poláncz (Polanci)	41	7 + otroci	vsi ostali
Szodisencz, Szodisincz (Sodišinci)	119	12 + otroci	vsi ostali
Skákocz, Szákócz (Skakovci)	115	15 + otroci	vsi ostali
Gradisca (Gradišče)	150	13 + otroci	vsi ostali
Tropocz, Tropócz (Tropovci)	100	7 + otroci	vsi ostali
Kupsinecz (Kupšinci)	166	17 + otroci	vsi ostali
Frankócz (Rankovci)	80	13 + otroci	vsi ostali
Vancsavez (Vanča ves)	51	4 + otroci	vsi ostali
Krajna, Kraina (Krajna)	159	10 + otroci	vsi ostali
skupno	1532		

7. Župnija sv. Helene v Pertoci:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
Fükszlincz, Fuxlincz (Fikšinci)	171	52 + otroci	vsi ostali
Sinnisdorf, Sinisdorff (Kramarovci)	56	14 + otroci	vsi ostali
Gaiczenhoff, Gaierzenhoff (Ocinje)	86	21 + otroci	vsi ostali
skupno	313		

8. Župnija sv. Jurija v Rogašovcih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Sancti Georgij sive Szent Geörgy</i> (Sv. Jurij)	120	1 + otroci	vsi ostali
<i>Rogásocsz, Rogásocz</i> (Rogašovci)	145	15 + otroci	vsi ostali
<i>Noszkova</i> (Nuskova)	64	4 + otroci	vsi ostali
<i>Szerdicza</i> (Serdica)	167	18 + otroci	vsi ostali
<i>Szotina</i> (Sotina)	135	1 + otroci	vsi ostali
<i>Vecsészalancz, Vecszelovecz</i> (Večeslavci)	189	8 + otroci	vsi ostali
<i>Pertocsa</i> (Pertoča)	128	8 + otroci	vsi ostali
<i>Krásics, Krásicz</i> (Krašči)	157	14 + otroci	vsi ostali
<i>Czernecz, Csernecz</i> (Gornji Črnoi)	46	5 + otroci	vsi ostali
<i>Jurlincz, Jurglincz</i> (Gerlinci)	250	44 + otroci	vsi ostali
<i>Korosecz</i> (Korovci)	81	28 + otroci	vsi ostali
<i>Hidegkut</i> (Cankova)	61	19 + otroci	vsi ostali
<i>Domaincz</i> (Domajinci)	87	8 + otroci	vsi ostali
<i>Topolovecz, Topolocz</i> (Topolovci)	40	3 + otroci	vsi ostali
<i>Ropocsa</i> (Ropoča)	86	4 + otroci	vsi ostali
skupno	1755		

9. Župnija sv. Marije vnebovzete
v Gornji Lendavi:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
In oppido <i>Fölső Lendönsi,</i> <i>Fölső Lendoa</i> (Gornja Len- dava); ostali kraji			
<i>Viduncz</i> (Vidonci)			
<i>Pecsnároc</i> (Pečnarovci, del Otovec)			
<i>Kovácsocz</i> (Kovačevci)			
<i>Proszeszdol, Proszesdol</i> (Prosečki dol)			
<i>Poznároc</i> (Poznanovci)			
<i>Rádóc</i> (Radovci),			
<i>Króplionick, Króplivnik</i> (Kruplivnik)			
<i>Motovilcs, Motovilcz</i> (Motovilci)			
<i>Fölső Szlavecsa</i> (Gornji Slaveči)			
<i>Alsó Szlavecsa</i> (Dolnji Slaveči)			
V vseh navedenih krajih je bilo:	982	79 + otroci	vsi ostali

O Gornji Lendavi pravi zapisnik: »In oppido Fölső Lendönsi sunt universim animae 280, ex his catholici praeter parvulos 46, parvuli et indifferentes 106.« — Vsi ti so všteti v številu 982.

Podružnica sv. Lenarta v Bodoncih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Tipadarcz</i> (Vadarci)	105	5 + otroci	vsi ostali
<i>Beznocz</i> (Beznovci)	42	2 + otroci	vsi ostali
<i>Bodoncz, Bodóncz</i> (Bodonci)	209	3 + otroci	vsi ostali
<i>Zankócz</i> (Zenkovci)	69	otroci	vsi ostali
skupno	425		

Podružnica sv. Kozme in Damijana
v Kuzmi:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Szent Kozma</i> (Kuzma)	79	1 + otroci	vsi ostali
<i>Mattyásocz, Mattyasovcz</i> (Matjašovci)	60	otroci	vsi ostali
<i>Fölső et alsó Dolics,</i> <i>Dolincz</i> (Gornji in Dolnji Dolič)	125	5 + otroci	vsi ostali
skupno	1671		

10. Župnija sv. Štefana kralja
v Dobri¹⁹:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
In oppido <i>Dobra</i> (Dobra, Neubaus)	346	28 + otroci	vsi ostali
<i>Milgrom</i> (Mühlgraben)	219	26 + otroci	vsi ostali
<i>Libaháza</i> (Liba)	59	4 + otroci	vsi ostali
<i>Tauca, Tauco</i> (Tauka)	124	1 + otroci	vsi ostali
<i>Bonisdorff, Banisdorff</i> (Bonisdorf)	66	6 + otroci	vsi ostali
<i>Békató seu Crottendorff</i> (Krottendorf)	66	6 + otroci	vsi ostali
<i>Kalch</i> (Kalh)	88	13 + otroci	vsi ostali
skupno	968		

11. Župnija sv. Martina ob Rabi:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Naimork, Sancti Martini,</i> <i>Szent Márton, Farkas falva</i> (Sv. Martin)	412	311 + otroci	vsi ostali
<i>Fölső Stráso sive ober Strau-</i> <i>sen, Oberstrosen</i> (Gornja Straža)	127	17 + otroci	vsi ostali
<i>also Stráso sive unter Strau-</i> <i>sen, Unterstrosen</i> (Dolnja Straža)	222	82 + otroci	vsi ostali
<i>Minichoff</i> (Windisch-Minichof)	109	otroci	vsi ostali
<i>Dobricza seu Dueber</i> (Doiber)	111	35 + otroci	vsi ostali
<i>Gricz, Grics</i> (Gritsch)	53	22 + otroci	vsi ostali
<i>Velike seu Belten</i> (Welten)	299	143 + otroci	vsi ostali
<i>alsó Szülnek seu Unter Cze-</i> <i>ming</i> (Dolnji Senik)	123	121 + otroci	vsi ostali
skupno	1456		

12. Župnija Marijinega obiskanja
v Čepincih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Csepincz, Csőpéncz</i> (Čepinci)	135	100 + otroci	vsi ostali
<i>Markócz, Márkócz</i> (Markovci)	130	80 + otroci	vsi ostali

Podružnica sv. Janeza Krstnika
na Gornjem Seniku:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Fölső Szölnek, Fölseő Szöl-</i> <i>nek, Ober Czeming</i> (Gornji Senik)	203	175	30
<i>Türke</i> (Trdkova)	53	1 + otroci	vsi ostali
<i>Martinya</i> (Martinje)	79	13 + otroci	vsi ostali
skupno	600		

13. Župnija sv. Trojice v Gornjih Petrovcih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Petrocz, Petrócz</i> (Gornji Petrovci)	40	otroci	vsi ostali
<i>Stannocz, Stanyocz</i> (Stanjevci)	58	otroci	vsi ostali
<i>Peszkocz</i> (Peskovci)	15	otroci	vsi ostali
<i>Fölső Sal seu Odriáncz</i> (Adrijanci)	28	otroci	vsi ostali
<i>Lucova, Luczova</i> (Lucova)	15	otroci	vsi ostali
<i>Neradnocz, Neradnócz</i> (Neradnovci)	32	9 + otroci	vsi ostali
<i>Sülincz</i> (Sulinci)	20	2 + otroci	vsi ostali
<i>Gyenaula</i> (Ženavlje)	50	otroci	vsi ostali
<i>Boracsa, Borácsa</i> (Boreča)	25	otroci	vsi ostali
<i>Ofoecz</i> (Otovcí)	15	otroci	vsi ostali
skupno	256		

14. Župnija sv. Nikolaja v Velikih Dolencih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Dolincz</i> (Dolenci)	100	10 + otroci	vsi ostali
<i>Büdinicz</i> (Budinci)	17	2 + otroci	vsi ostali
<i>Ritkalocz</i> (Ritkarovci)	36	13 + otroci	vsi ostali
<i>Sal, quae olim erat oppidum</i> <i>Sall</i> (Salovoi)	105	2 + otroci	vsi ostali
skupno	258		

Ko je opat Štefan Kazó obiskal in popisal cerkve in župnije: *Velemér* — *Selo* — *Kančovoce* — *Martjance* — *Pečarovce* — *Pužavce* — *Soboto* — *Tišino* — *Pertočo* — *Sv. Jurij* — *Gornjo Lendavo* — *Dobro* — *Sv. Martin ob Rabi* — *Markovce* (Čepince) — *Gornje Petrovce* in *Dolence*, je ob koncu dolenske župnije zapisal, da se tu neha in končava distrikt *Tótság* (Atque hic desinit et terminatur districtus *Tótság* appellatus).²⁰

V distriktu *Slovenska krajina* (*Tótság*) je bilo l. 1698 12.932 prebivalcev. — V župnijah in vaseh, ki so danes v Jugoslaviji — odpadejo župnije *Dobra, Sv. Martin ob Rabi, Gornji Senik* ter *Ritkarovci* — je opat Štefan Kazó naštel l. 1698 10.269 prebivalcev.

II. KRAJEVNA IMENA S ŠTEVILOM PREBIVALSTVA V DISTRIKTU

Stražna krajina, Madž. *Örség*, l. 1698
(jugoslovanski del)

V mejah Slovenije so tudi kraji *Hodoš, Krplivnik, Domanjševci, Lončarovci, Središče, Ivanjševci, Pordašinci* in *Motvarjevci*. Prvih pet se omenja l. 1698 v distriktu *Örség* u.²¹ — *Lončarovci, Središče* in *Ivanjševci* so l. 1366 spadali pod upravo gornjelendavskega dominija in k velemeški žup-

niji.²² Iz tega moremo sklepati, da je velemeška župnija z navedenimi kraji v XIV. stoletju pripadala k Slovenski krajini. Vizitacijski zapisnik iz l. 1698 župnije *Velemér* ne prišteva k distriktu *Örség* kot poznejši somboteljski šematizmi.²³ Vendar jo tudi v končnih pripombah o distriktu *Slovenska krajina* vizitator Kazó pušča ob strani.²⁰ Vzrok je verjetno v tem, ker je župnija v tem razdobju že pomadžarjena. — Za župnijo *Kerco* se konča vizitacija distrikta *Örség*, tako pripominja vizitator. Nato sledi opis župnije *Velemér*, kamor je spadal kraj *Motvarjevci* (*Szent László*) in o katerem pravi zapisnik, da leži večji del kraja v Zalski županiji (... quoad aliquam sui partem siquidem potiori ex parte continetur in Cottu Saladiensi...) —, in se opis nadaljuje z ostalim ozemljem Slovenske krajine v razporedu, ki je podan v poglavju I.

Statistični podatki za navedene kraje so naslednji:

Župnija sv. Andreja ap. na Hodošu: (jugoslovanski del župnije)

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Hodos</i> (Hodoš)	53	otroci	vsi ostali
<i>kis Capornak, kiskapornak</i> (Krplivnik)	14	otroci	vsi ostali

Podružnica Marijinega rojstva v Domanjševcih:

	Vseh prebivalcev	Katoličani	Nekatolič.
<i>Domonkosfa</i> (Domanjševci)	55	otroci	vsi ostali
<i>Gerenczöröcz, Gerencsöröcz</i> (Lončarovci)	25	otroci	vsi ostali

O *Motvarjevcih* (*Szent László*) je vizitator zapisal, da ima 20 prebivalcev, »hi sunt omnes acatholici praeter parvulos«.

Pordašinci (1455: *Perdasinch*,^{23a} 1793: *Pordasintz*²⁴) je bil in je še danes manjši kraj. L. 1793 je imel 37 prebivalcev²⁴ in l. 1831 51 prebivalcev.²⁵ Ker pravi vizitator l. 1698 o *Motvarjevcih*, da se kraj razprostira v Železni in Zalski županiji — dejansko je tako, da so bili *Pordašinci* na ozemlju nekdanje Železne županije, *Motvarjevci* pa v Zalski županiji, — so verjetno v številu 20 všteti prebivalci obeh krajev.

Manjkajo podatki za *Središče* (*Szerdahely*) ter *Ivanjševce* (*Jánosócz*) in nejasnost obstaja glede *Pordašincev*. Če zaradi pomanjkanja točnih podatkov vzamemo za zadnje tri kraje le približno število, in sicer 100, kot je bilo sorazmerno prebivalcev po sosednjih vaseh, potem dobimo za

leto 1698 statistiko za kraje, ki so bili v Stražni krajini (Örségu) in velemérski župniji, namreč: 267 prebivalcev.

III. KRAJEVNA IMENA S STEVILOM PREBIVALSTVA V PREKMURSKEM DISTRIKTU

(Districtus transmuranus:
Zagreško »Prekmurje«) l. 1698²⁶

1. Župnija Marije vnebovzete v Turnišču: 5675 prebivalcev

Kraji:

In oppido Turnischa seu Czernecz (1688: in oppido Turnischie aliter Csernicz (Turnišče),

Belatincz (Beltinci),
Lipa (Lipa),
Gomicza (Gomilica),
Chrenszlocz (1688: Chrenszouc) (Črensovci),

Bisztricza (Bistrica),
Palina (Polana),
Brezovicza (Brezovica),
Nedelicza (Nedelica),
Bratonc (Bratonci),
Isakocz (Ižakovci),
Deklesin (Dokležovje),
Odriancz (Odranci),
Melincz (Melinci),
Ganicha (Gančani),
Lipocz (Lipovci),
Renkocz (Renkovci).

Krajevnih imen Trnje in Žižki zapisnik ne navaja. Omenjeni krajevni imeni še ne nastopata samostojno. Njih prebivalci so upoštevani pri kraju Črensovci, kakor je razvidno iz viz. zapisnika 1669.³

Zagreški vizitacijski zapisniki navajajo le eno krajevno ime Bistrica, medtem ko madžarski viri že v XIV. stoletju ločijo dve Bistrici: Notranjo in Veliko Bistrico, — ali Notranjo in Zunanjo Bistrico (1381: Belseubezterche, Nogbezterche; 1389: Belseubestriche, Kyleubreztriche).^{26a}

2. Župnija sv. Trojice v Bogojini: 736 prebivalcev

Kraji:

Bagonya (Bogojina),
Filocz (Filovci),
Sztrelec (Strehovci),
Ivancz (Ivanci).

3. Župnija sv. Jakoba v Dobrovniku: 1701 preb.

Kraji:

Oppidum Dobronak (1690: in Dobrounik) (Dobrovnik),

Gönterháza (Genterovci),
Gaborháza (na Madžarskem),
Sziartoháza (na Madžarskem),
Szombatfa (na Madžarskem),
Bődeháza (na Madžarskem),
Josecz (Jošavci, na Madžarskem),
Radamos (Radmožanci),
Kamanháza (Kamovci),
Sikolcz (Žitkovci).

Pet vasi, ki so l. 1698 spadale k dobrovniški župniji, je sedaj na Madžarskem, ostalih pet pa v Jugoslaviji. Prav iz teh razlogov je mogoče ugotoviti le približno število prebivalcev. Za izhodišče korekture vzemimo podatke iz šematizma 1793.²⁷ L. 1793 je bilo v vaseh, ki so v Jugoslaviji, 1318 prebivalcev. V ostalih petih pa, ki so pod Madžarsko, — 698. Na madžarski del odpade dobra tretjina od celotnega števila. Isto razmerje vzemimo tudi za leto 1698 in prisodimo jugoslovanskemu delu dobrovniške župnije: 1100 prebivalcev (slabši dve tretjini!).

Kobilje. Zaradi popolnosti v celotni statistiki sedanjega Prekmurja ne smemo prezreti Kobilja. Kobilje je l. 1698 v cerkveno-upravnem oziru spadalo k župniji Sv. Jurija v Dolu (Szentgyörgyvölgy, Madžarska), kjer je dušno pastirstvo vodil kalvinski duhovnik in zato zagrebški vizitator tja ni imel dostopa. Na ta način so statistični podatki v zapisniku izostali.²⁸ Zadovoljiti se moramo le s približno številko. L. 1793 je bilo v Kobilju (Kebele) 347 prebivalcev²⁹ in po podatkih iz leta 1778 271 preb.³⁰ Upoštevajoč navedena podatka in ozirajoč se na turška pustošenja v XVII. stoletju, prisodimo Kobilju za leto 1698 250 prebivalcev. — Tako smemo skupno število prebivalcev župnije Dobrovnik s Kobiljem v l. 1698 ceniti na 1350.

4. Župnija sv. Katarine v Dolnji Lendavi: 3040 prebivalcev

Kraji:

Ecclesia parochialis S. Catharinae... in praesidio Also Lindva (Dolnja Lendava),

Saárd (zaselek na Madžarskem),
Banuta (Banuta),
Hidveg (Mostje),
Hoszufalu (Dolga vas),
Hotiza (Hotiza),
Kapcza (Kapca),
Gyertyanos (Gaberje),
Also Gyertyanos (Dolnje Gaberje; danes Kot?),

Also Lakos (Dolnji Lakoš),
Petesháza (Petišovci),
Harmasmalom (Trimlini),
Csente (Čentiba),

Feritfalu (marof Čentiba),
Völgyifalu (Dolina),
villa külső Varas (zaselek Zunanji trg),
villa fölső külső Varas (zaselek Gornji Zunanji trg);

montanistae: Szent Haromsag (Sv. Trojica),

In monte *Uj Thomas* (prevod: v hribu Novi Tomaž),

In monte *Mély Völgy* (Globoka dolina),

In monte *Supra Csenti* (Nad Čentibo),

In monte *Oknyak* (v hribu Oknjak),

In monte *Bako labja penes vineam Dominii* (v hribu Pod Rabljem poleg gospodskega vinograda).

Tudi pri župniji *Dolnja Lendava* ne moremo v celoti upoštevati števila 3040. Potrebna je manjša korektura. Zaselek *Saárd* odpade, ker ni v okviru jugoslovanskega Prekmurja. Zato odštejmo 10 prebivalcev.

Med kraji, ki so l. 1698 spadali v župnijo Dolnja Lendava, pa ni *Pinc*. Kraj *Pince* (Pince) je pri štetju bil upoštevan pri župniji *Kerka-Szent Miklós* (na Madžarskem), kjer vizitator našteje v sedmih vaseh 1412 prebivalcev. Spet težava. Koliko od teh smemo prisoditi kraju *Pince*? — L. 1831 je bilo v *Pincah* 235 prebivalcev,³¹ l. 1859 275³² in l. 1889 268³³. Na kraj *Pince* je v navedenih primerih odpadla 1/7 celotnega prebivalstva v župniji. Isto razmerje vzemimo tudi za

Zemljevid št. 2. Legenda: 1 kraj, 2 sedež župnije, 3 škofijska meja, 4 sedanja jugoslovanska državna meja, 5 bivša avstro-ogrška meja, 6 meja med župnijama Zeleno in Zala, 7 meja med distriktom Slovenska krajina (Tótságom) ter monaštersko opatijo in Stražno krajino (Őrség-om), 8 ozemlje zagrebske škofije, 9 ozemlje vespriške škofije, 10 ozemlje vespriške škofije, ki je med leti 1695–1777 bilo pod upravo zagrebske škofije.

l. 1698, in sicer 200 prebivalcev. Tako dobimo za področje dolnjelendavske župnije z vasjo Pince končno čeprav le približno število prebivalstva: 3230 *prebivalcev*.

Razen naštetih so bile l. 1698 v »prekmurskem distriktu« in v cerkveni upravi zagrebške škofije še naslednje župnije: *Chesztreg* (Csesztreg), *Szent Geörgy völgy seu vallis S. Georgij* (Sv. Jurij v Dolu, na Madžarskem), *Nemphly* (Lenti), *Eccl. S. Nicolai supra Kerkam* (Kerka-Szent Miklós) *Szeccsigez*, *Paka*, *Banok Szent György*, *Tout Szent Marton* (Tótszentmárton) in *Canisa* (Velika Kaniža). Njih statistični podatki pa nas v tej zvezi ne zanimajo.

Po ne povsem natančnih podatkih je bilo l. 1698 na ozemlju bivšega dolnjelendavskega okraja ali sedanje dolnjelendavske dekanije: 10.991 *prebivalcev*.

Statistika za sedanje prekmursko ozemlje v letu 1698 je torej naslednja:

a) v distriktu <i>Slovenska krajina</i> (Tótságu):	10.269 preb.	} bivši soboški okraj
b) v distriktu <i>Stražna krajina</i> (Órség)	267 preb.	
c) v »prekmurskem distriktu«:	10.991 preb.	} bivši lendavski okraj
skupno 21.527 prebivalcev		

Zanesljivost statistike

Ako primerjamo rezultat štetja v letu 1698 s statistiko iz l. 1931, spoznamo, da sorazmerje naseljenosti v l. 1698 preseneča. L. 1931 je bilo v bivšem murskosoboškem okraju, ki se v glavnem krije z ozemljem »*Slovenske krajine*«, 52.775 prebivalcev ali 58,56 % od celotnega prebivalstva Prekmurja.³⁴ Istočasno je bilo v bivšem dolnjelendavskem okraju, to je na jugoslovanskem področju zagrebškega »Prekmurja« 37.353 prebivalcev ali 41,44 %.³⁵

L. 1698 je sorazmerje drugačno. V bivšem murskosoboškem okraju je bilo l. 1698 naštetih 10.516 *prebivalcev* (odšteti Motvarjevci!) ali 48,85 % — in na ozemlju bivšega dolnjelendavskega okraja 11.011 *prebivalcev* (všteti Motvarjevci) ali 51,15 %. Nikakor ne smemo misliti, da je bilo ozemlje gornjega Prekmurja po Turkih bolj prizadeto in opustošeno kot dolnje Prekmurje. V vizitacijskih zapisnikih je obilo dokazov, da so turško pustošenje in neprestane vojne vihre XVII. stoletja v vsem Prekmurju, v posebni meri pa še v vzhodnem delu, uničevalno vplivale na razvoj in porast prebivalstva. Vzrok, zakaj so l. 1698 v gornjem Prekmurju našteali manj prebivalcev, iščimo drugod.

Opat Štefan Kažó je sestavljal statistiko tako, da je dal poklicati pred komisijo po nekaj ljudi iz vsake vasi. Kakor so mu ti

poročali, tako je zapisal. V Gornjih Petrovcih se je pritoževal nad neiskrenostjo zaslišancev. Pravi namreč: »Čeprav je bilo nad trideset ljudi, potem ko so jih zaprisegli, strogo izpraševanih, vendar število duš ni povsem resnično. Bilo jih je več« (Quamquam autem deposito corporali iuramento, ultra triginta hominum fuissent rigorose examinati, tamen circa numerum animarum non est vero-simile veritatem fuisse expressam. Siquidem numerosiores essent, quam sint numerati).³⁶ — Podobno izjavo daje tudi o župniji Sv. Benedikta v Kančovcih.³⁷ Tako je bilo l. 1698 v gornjem Prekmurju dejansko več prebivalcev, kot jih je zabeležil vizitator Kažó.

Nasprotno so v dolnjem Prekmurju številke deloma pretirane. Za preverbo vzemimo turniški primer. Vizitacijski zapisnik iz l. 1698 pravi, da je bilo na ozemlju turniške pražupnije 5675 *prebivalcev*. Natančnejšo statistiko za turniško pražupnijo je sestavil turniški župnik Vinko Juretič l. 1669. Popisal je vsako družino posebej z navedbo poglavarja in s številom družinskih članov po posameznih vaseh.³ Zato o točnosti njegovega štetja ne moremo dvomiti. Po njegovih ugotovitvah je imela l. 1669 turniška pražupnija 3405 *prebivalcev*. Prirastek 2270 v 29 letih ni stvaren. Tako je številka 5675 verjetno zaokrožena navzgor.

Ako upoštevamo navedene okoliščine, pri-
demo do zaključka, da je bilo v gornjem Prekmurju l. 1698 več prebivalcev, kot jih navaja vizitacijski zapisnik, v dolnjem Prekmurju pa nekoliko manj. Na ta način se približamo istemu sorazmerju v letu 1698, kot je danes, namreč: da je v bivšem murskosoboškem okraju, ki je po teritoriju večji, od celotnega prekmurskega prebivalstva večje odstotek kot v bivšem dolnjelendavskem okraju.

OPOMBE

1. Visitation canonica 1698. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Archidiaconatus Bexin Anno 1698; — prim. Fran Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor 1926, 19—20; Holub József, Zala megye története a középkorban. I. Pécs 1929, 404—415. — 2. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br 1/I — Kanonske vizitacije: Različne. — 3. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br 3/III — Kanonske vizitacije: Različne. — 4. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br 70/I — Archidiaconatus Bexin, Anno 1680—1693; — in Br 75/VI vis. can. 1747. — 5. Karácsony János, Magyarország egyháztörténete főbb vonásaihan 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929, 154—155. — 6. Fára József, Muraköz történetének rövid foglalata (Die kurzgefasste Geschichte der Muninsel). Szombathely, 1942, 19, 25; Géfin Gyula, A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely, 1929, 35, 411. — 7. Barthos Imrár — Kurucz György, Magyarország történelmi atlasza. Budapest, 1939, 11; Karácsony János, n. d., str. 150. — 8. Payr Sándor, Egyháztörténeti emlékek. I. Sopron 1910, 118. — 9. Klekl József ml., Törntéce. Kalendár Srca Jezušovoga 1910, 60. — 10. Ivanócy Franc, Vázlatok a régmúlt korból. Szombathelyi Ujság 1900, št. 15. — 11. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br. 1/I, Br. 3/III, Br. 70/I. — Kanonske vizitacije: Archidiaconatus Bexin; prim. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN 1926, 9. — 12. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br. 3/III. Kanonske vizi-

tacije: Različne; prim. Kovačič, n. d., ČZN, 1926, 13. — 13. Visitatio canonice 1698, 1714, 1756. Škofjski arhiv v Szombathelyu. — 14. Kniezsa István, A szlávok őstörténete. A magyarság és a szlávok. Budapest 1942, 19; Moór Elemér, Die slawischen Ortsnamen der Theiseebene. Zeitschrift für Ortsnamenforschung. München, VI, 132—134; Melich János, A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1926—1929, 417—418 (A magyar nyelvtudomány kézikönyve). — 15. Visitatio can. Kazóiána 1698, opomba v uvodu. Škofjski arhiv v Szombathelyu. — 16. Milko Kos, Gradivo za zgodovino Slovenecv. V. zv. V Ljubljani, 1928, št. 900. — 17. Zapisnik je ob ustanovitvi somboteljske škofije 1777 prešel iz győrskega arhiva v somboteljski škofjski arhiv in je tamkaj inventariziran z označbo: »Visitatio canonica Kazoiana. Bibliotheca Episcopalis Sabariensis B. Vc. 18. V izvirnem zapisniku posamezne številke niso sešteté. — 19. Po győrski cerkveno-upravni razdelitvi iz l. 1698 tudi pomembni župniji Dobra in Sp. Martin ob Rabi spadata v okvir »Slovenske krajine«. — 20. Visitatio can. Kazoiana 1698, 795. —

21. Vis. can. Kazoiana 1698, str. 716 dalje. — 22. Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II, Budapest 1894, 716. — 23. Prim. Schematismus venerabilis cleri diocesis Sabariensis pro anno MDCCCXXXI. Sabariae, 84; in Schem. 1859, 76 — ter Schem. 1914, 88. — 23. a Csánki D., n. d., II, 784. — 24. Catalogus cleri diocesis Sabariensis pro anno MDCCXCIII. Sabariae, 36. — 25. Schem. 1831, 94. — 26. Povzeto po zagrebškem vizitacijskem zapisniku 1698. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Archidiaconatus Bexin. — 26. a Csánki D., n. d., III, 37. — 27. Catalogus, 39. — 28. Vis. can. 1698. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Archidiaconatus Bexin. — 29. Catalogus, 38. — 30. Vis. can. Szilyiana 1778. Škofjski arhiv Szombathely. — 31. Schem. 1831, 114. — 32. Schem. 1859, 102. — 33. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára. Szombathely 1889, 118. — 34. Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, 453. — 35. Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, 300. — 36. Vis. can. Kazoiana 1698, str. 791. — 37. Vis. can. Kazoiana 1698, str. 795.

KONRAD STEFAN

KUSTOS LJUBLJANSKE LICEALNE KNJIŽNICE

1897—1909

Ko je Fran Levstik, od 1872 skriptor ljubljanske licealne knjižnice, 1887 umrl, je kranjska deželna vlada 14. decembra 1887 razpisala izpraznjeno skriptorsko mesto z letno plačo 800 goldinarjev, letno aktivitetno doklado 250 goldinarjev in zakonito pravico do petletnega napredovanja.¹ Prosilci so morali do 15. januarja 1888 predložiti prošnjo, opremljeno s prilogami, v kateri so morali navesti starost, študij, izpite, jezikovno in bibliografsko znanje, dosedanje delo oz. poklic, pravnostno zadržanje in morebitno sorodstvo ali svaštvo z osebami, že nastavljenimi v knjižnici.

Javilo se je 15 kandidatov: Janez Fon, suplent učiteljšča v Trstu, Konrad Stefan, suplent gimnazije v Trstu, Josef Fidler, profsorski kandidat v Znojmu, dr. Alfred Ritter von Urbanitzky na Dunaju, dr. Karel Štrekelj, privatni docent slavistike na dunajski univerzi, dr. Johann Millanz v Trstu, Roman Rhomberg, kaplan v Mittelbergu (Predarlško), Evgen Lah, tajnik Slovenske Matice, Franz Marič v Krakovem, Anton Mikuš, profsorski kandidat v Ljubljani, Anton Trstenjak, uradnik trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani, Friedrich Ahn, profsorski kandidat v Gradcu, Theodor von Grimberger, volonter študijske knjižnice v Salzburgu, Emil Guttman, adjunkt finančne prokurate v Ljubljani in (naknadno) Fridolin Kaučič, podporočnik pešpolka št. 78. Deželna vlada je poslala 24. januarja 1888 vse prošnje s prilogami predstojniku licealne knjižnice, Gottfriedu Muysu, s pozivom, naj čimprej pošlje predloge, primerne za razmere in potrebe študijske knjižnice.²

Muys je poslal svoj obširno utemeljeni terno-predlog že 15. februarja 1888.³ Izložil je najprej J. Millanza, R. Rhomberga in

F. Mariča, ker niso priložili dokazilnih dokumentov, F. Kaučiča, ker ni imel univerzitetnega študija, in A. Trstenjaka, ker ga ni dokazal. Ostalih 10 kandidatov je obravnaval z vidika splošnih zahtev za vstop v bibliotekarsko službo ter specialnih razmer in potreb ljubljanske licealne knjižnice.

Kot kvalifikacijo za bibliotekarsko službo je zahtevala ministrska naredba 23. novembra 1864 univerzitetni študij in znanje jezikov; poznejše določbe so oba pogoja še specificirale: glede študija doktorat ali profsorski izpit, glede jezikov znanje italijanščine, francoščine in angleščine, ali mesto angleščine kakšen slovanski jezik, v dvojezičnih deželah znanje obeh deželnih jezikov.

Kot potrebe licealne knjižnice pa označi Muys na prvem mestu znanje slovenščine — posebno ker sam tega nima — ali drugega slovanskega jezika, z obveznostjo, da si slovenščino v najkrajšem času prisvoji: na drugem mestu pa stabilnost novega skriptorja. Prejšnji skriptor je bil več let bolehen, zadnje mesece težko bolan, novi skriptor potrebuje tudi večmesečno vpeljevanje v delo, predstojnik — itak starejši — je bil že dalje časa preobremenjen, zato ne pridejo v poštev mladi suplenti.

Na podlagi prvega kriterija odpadejo J. Fidler, dr. A. v. Urbanitzky in Th. Grimberger, na podlagi drugega J. Fon, dr. K. Štrekelj in Fr. Ahn. Izjema je K. Stefan, ki želi skriptorsko mesto kot stalno, kakor kaže pripomba njegovega direktorja v Trstu, in isto velja za E. Laha, E. Guttmana in A. Mikuš, čigar spričevala pa ne vzbujajo zupanja.

Od tako preostalih 3 kandidatov predlaga Muys primo loco Emila Guttmana, ki ima

juridično fakulteto z vsemi izpiti, večletno odvetniško prakso in službo pri finančni prokuraturi. Obvladuje nemščino in slovenščino, uraduje v obeh jezikih, zna italijanščino in je poslušal tudi predavanja iz francoščine. Bibliografsko znanje bi si pridobil pod vodstvom predstojnika. Svojo sedanjo plačo bi v knjižnici dosegel šele po 10 letih, kar dokazuje njegovo ljubezen do bibliotekarske službe. Muys bi ga najraje predlagal unico loco.

Secundo loco predlaga Konrada Stefana, ki je rojen 1. februarja 1854 v Rožnovu na Moravskem, je absolviral gimnazijo v Opavi in univerzo na Dunaju, ima profesorski izpit iz matematike in fizike in je bil 1883 do 1886 suplent v Gradcu, zdaj pa je v Trstu. Njegovi predstojniki hvalijo njegovo vestnost in neoporečno zadržanje. Zna razen nemščine še francoščino, italijanščino in češčino, ki je njegova materinščina. Prof. Miklošič potrdi, da je dobro podkovan v češki slovnici in da je tudi na vprašanja iz slovestvene zgodovine zadostno odgovoril. Slovenščino bi si kot rojen Slovan gotovo hitro prisvojil, bibliografsko znanje pa pod vodstvom predstojnika. Edini pomislek je njegovo zdravje, ker ima dispozicijo za obolenje pljuč, zato je šel službovat v južne kraje. Do zdaj ni imel motenj v službi, vendar je vprašanje, ali bi mu bilo službo v knjižnici nasvetovati, čeprav meni direktor gimnazije v Trstu, da bi bila zanj bolj priporočljiva kot pouk v šoli.

Isti pomislek velja za kandidata, ki ga predlaga tertio loco, za Evgena Laha; ta je študiral univerzo na Dunaju, napravil domačo nalogo, ni pa mogel iz zdravstvenih razlogov opraviti ustni izpit. Kot tajnika Slovenske Matice hvali njen predstojnik njegovo marljivost in neoporečnost. Odlikuje ga posebno bibliografsko znanje iz slovenske književnosti, ni pa prinesel dokazil za znanje drugih jezikov. Velik del licealne knjižnice obstoji iz francoskih in italijanskih del; ta dva jezika bi si moral vsekakor prisvojiti.

Skriptor je postal 1. aprila 1888 Konrad Stefan. Kaj je bilo odločilno za njegovo imenovanje, se zdaj še ne more ugotoviti, ker so prezidialni akti deželne vlade zaradi pomanjkanja prostora v Državnem arhivu Slovenije še nedostopni, drugod v delno suhih kletih, pa tudi arhiv NUK o tem nič ne nudi. Ravno tako manjkajo podrobnosti o njegovem imenovanju za kustosa licealne knjižnice, 1. decembra 1897, po upokojitvi in smrti G. Muysa. Naslednik K. Stefana kot skriptor je postal 14. aprila 1898 Luka Pintar.

Ko je češki muzikolog in slikar Ludvík Kuba zbiral slovanske pesmi, je prišel 1890

v ljubljansko licealno knjižnico, kjer je črno-bradatemu, slokemu, nemško govorečemu bibliotekarju v slovenščini razložil, kaj hoče. Ta ga pa ni razumel, ker — kakor je priznal, — slovensko ni znal. Slučajno je prišel v knjižnico takrat tudi slavist Perwolf iz Varšave, razvil se je pogovor med njim in Kubo; bibliotekar je poslušal, se nazadnje vmešal v pogovor in rekel s smehom, tudi češko: Jaz sem pa Stefan, Moravan. In potem je seveda šlo vse laže. Ta drobni dogodek je značilen za Stefanovo narodnost.⁴

V dobi službovanja K. Stefana sta potresa 1895 in 1897, ki sta hudo poškodovala licejsko poslopje, povzročila postopne selitve licealne knjižnice, ki je bila v drugem nadstropju poslopja, v druge prostore: 1897 je bil del knjižnega fonda prepeljan v eno sobo deželnega muzeja, 1901 pa ostali fond še v drugo sobo deželnega muzeja in v 5 sob privatne (Waldherrove) hiše v Beethovnovi ulici. Ko je bila končana zgradba II. državne gimnazije na Poljanski cesti, kjer je bil cestni trakt določen za licealno knjižnico, je sledila dokončna selitev, ki je bila šele 1908 zaključena.

O selitvi 1901 je Stefan podrobno poročal v reviji »Mittheilungen des Oesterreichischen Vereins für Bibliothekswesen«.⁵ Delala sta oba uradnika, 2 služitelja, 2 mizarja in 8 nosačev z ročnim vozičkom. Imeli so 21 oštevilčenih zabojev, en zaboj za eno polico. Knjige so vložili v vrstnem redu v zaboj, uradnik je zapisal številko police, nato so 4 nosači nesli zaboj na dvorišče in na voz. Police so mizarji razdrli, prepeljali v nove prostore, postavili in napolnili s knjigami. Selitev je trajala 17 dni. Omenili smo te podrobnosti, ker je ironija usode hotela, da se je prav na isti način selila Univerzitetna biblioteka, naslednica licealne knjižnice, poleti 1941, samo s to razliko, da je voz oz. kamion zamenjal ročni voziček.

Omenjeno glasilo društva avstrijskih bibliotekarjev, ustanovljenega 1895, je začelo izhajati 1897 in prenehalo 1914. K. Stefan je bil od začetka član društva in je pazljivo študiral vsebino revije. V seznamih članov — bilo jih je vedno nekaj nad 150 — je podčrtal imena slovenskih bibliotekarjev dr. J. Zmavca v Pragi, dr. A. Žiberta na Dunaju, L. Pintarja v Ljubljani, pa tudi sosedov v Gradcu in Celovcu ter pristavil s svojo malo pa dobro čitljivo pisavo, deloma tudi v (nemški) stenografiji, dodatke in pripombe. Razen pri tem strokovnem društvu je bil tudi član Muzejskega društva za Kranjsko.

Vzorno je uredil arhiv licealne knjižnice. Tak je ostal arhiv do druge svetovne vojne, ko je bil prenesen v zaklonišče, po končani

vojni pa zopet v skladišče NUK. Fascikli so ostali urejeni, njihov vrstni red pa še ni na novo upostavljen.

Njegovo glavno delo je zgodovina licealne knjižnice, ki je pod naslovom: *Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach* izšla v 20. letniku (1907) revije *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* (str. 1—116).

Dr. G. A. Crüwell, takratni urednik, je v *Mitteilungen des österreichischen Vereins für Bibliothekswesen* napisal obširno oceno⁶, kjer podčrta, kako maloštevilna so zgodovinska dela o avstrijskih knjižnicah, in hvali vestno in solidno delo K. Stefana, ki je dobro uporabil bogato arhivalno gradivo. Osporava samo metodo dela, ki ga je pisal preveč predstojnik urada, pa premalo zgodovinar, in da so v tekstu stvari, ki bi spadale v pripombe. Tak vtis ima res vsakdo, ki delo študira. Moramo pa ugotoviti, da je to prva obširna zgodovina neke knjižnice v Sloveniji in je tudi ostala edina, o drugih naših knjižnicah imamo le krajše sestavke in drobiž.

Stefan pa je v rokopisu sestavil tudi stvarni katalog za večino starejšega fonda licealne knjižnice, ki je bil zelo praktičen in uporaben, pa je postal žrtev požara v čitalnici Univerzitetne biblioteke 29. januarja 1944, kar je treba tem bolj obžalovati, ker starejši fond NUK do zdaj še ni zajet v stvarnem in decimalnem katalogu.

K. Stefan je umrl sredi dela za kapjo 11. maja 1909, njegov pogreb pa je bil 13. maja popoldne.⁷ Ker je stanoval na Prešernovi (Bleiweisovi) cesti 22 v frančiškanski župniji, je vodil pogreb p. Hugolin Sattner. Udeležba je bila elitna: deželni predsednik baron Schwarz, dvorni svetnik grof Chorinsky, Marquis Gozani, deželni vladni svetnik vitez Kaltenegger, deželna šolska nadzornika Hubad in Levec, okrajni glavar dr. Praxmayer, višji stavbni svetnik Bölz, višji deželni sodni svetnik Schneditz, major Breindl, policijski svetnik Lauter, direktorji in profesorji državnih učnih ustanov, osebje licealne knjižnice s skriptorjem L. Pintarjem na čelu, in mnogo drugih. *Laibacher Zeitung* je prinesla osmrtnico, nekrolog in poročilo o pogrebu.⁸ Nekrolog, ki hvali Stefanovo delovanje — zanimivo je, da omenja njegovo zgo-

dovino šele v dodatku —, pravi, da je živel le za svoj poklic in za svojo družino. Zapuстил je vdovo, tri hčere, sina in snaho. Njegova družina se je 1942 izselila v Celovec⁹, njegov grob je ostal na starem delu pokopališča na Žalah¹⁰, dobro ohranjen in čisto obraščan z bršljanom.

Konrad Stefan je zadnji v vrsti predstojnikov ljubljanske licealne knjižnice, ki niso bili domačini. Čeprav pravi Muys, da je po rojstvu Slovan in da je češčina njegova materinščina, je bil vendarle sudetski Nemec, verjetno pa je bila njegova mati Čehinja. Tako je prišel v Ljubljano iz popolnoma drugega miljeja, iz druge stroke, ker je bil prva leta v službi na srednji šoli, in tudi njegova študijska predmeta, matematika in fizika, ga nista posebno predestinirala za bibliotekarsko službo, za katero so se navadno jemali filologi in zgodovinarji. Če vse to upoštevamo, moramo priznati, da se je dobro vživel v svoje področje dela. Morda je vestnost njegova najbolj značilna poteza. Skrbno je vodil selitve knjižnice, uredil je njen arhiv, sestavil njeno zgodovino, zasledoval težnje bibliotekarstva v strokovnem glasilu, in njegova sestava stvarnega kataloga je bila za to dobo prav napredno delo. Bil je res *vesten uradnik*. Brez ozira na njegovo osebo, čisto splošno vzeto, pa vzbujajo dejstva, kakor n. pr.: visoka kvalifikacija in obširno znanje posebno jezikov, kar se je zahtevalo za bibliotekarsko službo — prese- neča samo raba izraza »bibliografsko znanje« —; množica kandidatov, ki se je pote- govala za bibliotekarsko mesto — ker so bila taka mesta razmeroma redka —, in udeležba najvišjih oblasti dežele pri pogrebu biblio- tekarja, misel, da se je takrat funkcija bi- bliotekarja in pomembnost njegovega dela v družbi precej visoko cenila.

Melita Pivec-Stelè

OPOMBE

1. Arhiv NUK, akt 14 XII. 1887; — 2. Arhiv NUK, akt 24. I. 1888; — 3. Arhiv NUK, akt 15. II. 1888; — 4. L. Kuba, *Cesty za slovanskou básně 1885—1929*, 2. zv., 7; — 5. *MOV* 5 (1901), 224—226: Von der k. k. Studien-Bibliothek Laibach; — 6. *MOV* 11 (1907), 171—172; — 7. Mrliška knjiga frančiškanske župnije; — 8. *LZG* 1909, 107 (12. V.), 109 (14. V.). — *MOV* 13 (1910) 50 ima kratko notico z napačnim datumom 19. IV.; — 9. Sporočilo ge. M. Obersnel; — 10. Kartoteka pokopališčne uprave

VPRAŠANJE AMFITEATRA V EMONI

Tu obračam pozornost na tri poročila, ki bi verjetno pripomogla k razjasnitvi vprašanja, ali je bil v nekdanji Emoni rimski amfiteater ali ne. Kakor se da videti iz objavljenih dokumentov, nas je prvi obvestil o najdbi amfiteatra leta 1714 nekje na Mirju Josip Nollji v svoji knjigi »Priročnik za gledališke diletante«, kjer je obdelal tudi kratek oris gledališkega dogajanja na Slovenskem. Po njem je povzel Anton Trstenjak, da je amfiteater stal na istem bregu Ljubljane, kjer je stalo staro deželno gledališče, to se pravi tam nekje, kjer je sedaj

Mi Slovenci žalibog do zdaj še nimamo stalnega narodnega gledališča in goji se dramatična umetnost le po diletantih. Uže stara rimska Emona, ki je stala tam, kjer se razprostira zdaj Ljubljana, je imela svoj amfiteater, kakor so kazale l. 1714 izkopane razvaline na Mirji. Od stare dobe naprej pa ni sporočil do 16. stoletja, v katerem so se pojavile tudi pri nas duhovne igre, latinske in

Stran 44 iz Nolljeve knjige s podatkom o emonskem amfi-

Kje je stal v Ljubljani prvi gledališki oder, o tem nimamo poročila, in kdaj se je prvič igralo, o tem tudi ni nič zapisanega. Izkopane razvaline na Mirju l. 1714 pokazale so, da je že stara Emona imela amfiteater, in sicer na istem bregu Ljubljane, na katerem je stalo staro deželno gledališče. To je vse, kar vemo o rimskem gledališču v naši deželi. Ko so prišli Rimljani v naše kraje, prinesli so nam svojo kulturo. V Pulju postavili so si amfiteater, katerega sledovi so se ohranili do naših dni.

Po takem sinemo trliti, da je naprava amfiteatra bila znana v naših krajih, in je tudi verjetno, da so se pri nas prirejale

Podatek o amfiteatru v Trstenjakovi knjigi »Slovensko gledališče«, str. 7

Handwritten text in cursive script, likely a transcription of the original manuscript.

Posnetek Dolničarjevega rokopisa tel. 83, kjer govori o izkopu ostankov amfiteatra 15. novembra 1714

poslopje Filharmonije. Po Trstenjaku in po Nolliju so vsi drugi gledališki zgodovinarji in kronisti navajali ta podatek, ne da bi ga preverili.

Odgovor na vprašanje, ali je bil dejansko v stari Emoni amfiteater ali ne in ali so dejansko leta 1714 našli izkopanine amfiteatra, nam pomaga razsvetliti Dolničar (Thalnitscher), ki v svoji kroniki »Anales urbis Labacensis« za november leta 1714 poroča dobesedno tole:

»Den 15. sind in dem grossen Comendischen garten vor dem Teutschen thor, als man ein paumgarten angelegt in aus graben grosse rudera eines amphitheatri endtdeckt worden« (podčrt. avtor).

Ta zapis sodobnika teh odkritij bi dal sklepati, da so se v tem letu res odkrili sledovi amfiteatra. Poleg tega pa se bi iz tega zapisa dalo dobiti vsaj nekaj namigov, kje naj bi iskali sledove rimskega amfiteatra iz stare Emone. Po tekstu zapisa, ki omenja komendski vrt, moramo iskati sledove starega amfiteatra v neposredni bližini sedanjega letnega gledališča v Križankah in sicer v kompleksu med Križankami in Srednjo tehnično šolo.

Sicer pa imajo tu besedo arheologi, ki naj bi ob vsem tem tudi spregovorili svojo besedo. Namen tega prispevka je bil le objava vseh treh omenjenih dokumentov in kratka vzpodbuda za iskanje tudi v tej smeri, za postopno razčiščevanje posameznih še nerešenih problemov iz domače gledališke zgodovine.

Dragotin Arko

MUZEJSKE NOVICE

MESTNI MUZEJ V CELJU

Zanimanje za zbiranje muzejskih predmetov se je v Celju pojavilo že zelo zgodaj, ker so pri gradnji različnih novih poslopij na vsakem koraku naleteli na ostanke rimskih stavb in spomenikov, ki ležijo pod današnjim Celjem. Imena Zupančič, Seidl, Knabl, Kenner, Arneth in še nekatera so več ali manj povezana s prvimi celjskimi najdbami. V Seidlovem času, t. j. konec XVIII. stol., so bili odkriti prvi sledovi rimske kanalizacije. M. Vodusek, ki je bil sredi XIX. stol. opat v Celju, je dal prve rimske kamne vzdati v zunanjo steno farne cerkve, podobno kot S. Povoden v Ptuj.

Leta 1881 se je ustanovilo v Celju Muzejsko društvo, katerega prvi in najprizadenejši član je bil E. Riedl. Že naslednje leto, 1882, so našli za razstavo muzejskih predmetov eno sobo v poslopju nekdanje normalke in učiteljskega. V drugi svetovni vojni je bila ta stavba zbombardirana. Na šolskem dvorišču je bil urejen majhen lapidarij.

Za Riedlom so se muzejskemu delu posvečali v glavnem celjski gimnazijski profesorji: Eichler, Novotny, Schön in Potočnik. Tik pred prvo svetovno vojno je prof. Lörger pričel že tudi z zelo uspešnimi izkopavanji v Ločici, Šmarju pri Jelšah in še na posameznih mestih v Celju (na Sevcih).

Po prvi svetovni vojni je bil nekaj časa predsednik Muzejskega društva prof. Mravljak, od leta 1925 do nemške okupacije pa prof. J. Orožen. Novi lapidarij je dobil streho na dvorišču sedanje Glasbene šole, kjer vedri še danes. Najbogatejše pridobitve so v tem obdobju prinesla Mestnemu muzeju izkopavanja univ. prof. dr. Srečka Brodarja, tedanjega profesorja celjske gimnazije. Odkril je prvo paleolitsko postajo na Slovenskem: Potočko zijalko. Tej so kmalu sledile še Mornova zijalka pri Šoštanju in Špehovka pri Velenju ter Njivice pri Radečah.

Nove prostore je Mestni muzej dobil šele leta 1945 v poslopju Stare grofije ob Savinji. Stavba je bila takrat še skrajno zanemarjena in povrh še poškodovana od bombnih napadov. Preden je bila možna preselitev muzejskih zbirk, so bile potrebne vsaj najnujnejše adaptacije. Te so se izvršile v pritličju že leta 1946. V istem letu se je uredilo tudi prvo nadstropje vzhodno od glavne dvorane. Zahodna stena Stare grofije je bila popravljena v letih 1949—1951.

Leta 1946 je prevzel mesto upravnika Mestnega muzeja sedanji ravnatelj A. Stu-

pica. Dal je bodoče razstavne prostore v prvem nadstropju najprej očistiti, pri čemer so se v večini dvoran odkrile izredno pomembne baročne in rokokojske freske. Prva razstava v novih prostorih je bila za javnost odprta na Prešernov teden leta 1947. Za muzej je bilo takrat usposobljenih 5 razstavnih prostorov.

Dne 27. aprila 1951, za deseto obletnico ustanovitve OF, je bil odprt za javnost NOB oddelek v novi, preurejeni dvorani kot prvi tovrstni oddelek v slovenskih muzejih.

Za Muzejski teden leta 1956 je muzej odprl še tri nove razstavne prostore, ki služijo sedaj za arheološko zbirko. V dvorani, ki je bila do takrat namenjena arheologiji, so bili prvič razstavljeni etnografski predmeti s celjskega področja.

Celjski muzej skuša danes v svojih enajstih razstavnih prostorih pokazati rezultate svojega dela na vseh področjih.¹ Največjo tradicijo ima arheološki oddelek. Prve arheološke spomenike omenja že Santonino v svojih »Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487.« O prizadevanju, da se arheološki predmeti ohranijo bodočim rodovom, sem omenil že zgoraj. Tudi danes se posveča arheološkim najdbam vsa potrebna pozornost. Ljudska oblast nudi v ta namen vso moralno in materialno pomoč.

Po osvoboditvi je bilo opravljenih že več zaščitnih in sistematičnih raziskav. Pri tem so, razumljivo, zopet najštevilnejše rimske najdbe. Omenil bi samo izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju, kjer je bil odkrit rimski tempelj, in zaščitno izkopavanje v Prešernovi ulici. Našli so se stavbni objekti iz različnih gradbenih period rimske dobe in srednjega veka. Na Bregu v Celju je bilo o priliki regulacije Savinje odkrito rimsko grobišče in naselbinski objekti. Odkritih je bilo tudi več posameznih rimskih kamnov z napisi in reliefi. V okolici Celja so bili odkriti rimski miljniki. Eno najbogatejših in najpomembnejših rimskih najdišč pa je vsekakor

Stara grofija pred 2. svetovno vojno, zdaj celjski muzej

grobišče v Šempetru v Savinjski dolini, ki po številu najdenih blokov, marmornih napisov in reliefov, kakor tudi po kvaliteti reliefov daleč presega vse tovrstne najdbe v Sloveniji in še daleč preko meja naše domovine. Pri vsem tem pa celotno gradivo zaradi razumljivih vzrokov niti še ni odkopano. Že dosedanja izkopavanja pa nam nudijo možnost za rekonstrukcijo štirih od petih grobnih aedicul. Izkopavanja v Šempetru opravlja SAZU v Ljubljani pod vodstvom univ. prof. dr. J. Klemenca. Mestni muzej že od vsega začetka sodeluje pri izkopavanjih.

Nove rimske najdbe so pa tako rekoč na dnevnem redu. V letošnjem oktobru so o priložnosti neke novogradnje v bližini gledališča odkrili večje ploskve mozaika, ki ga sedaj odkriva kustos za rimsko arheologijo V. Kolšek. Celjski muzej vodi tudi že tretje leto sistematična izkopavanja ilirske naselbine na Rifniku pri Šentjuriju. Izkopavanja potekajo pod vodstvom kustosa za prazgodovino L. Bolte. Grobišče omenjene naselbine je bilo znano že konec prejšnjega stoletja. Med nemoško okupacijo je z raziskovanjem naselbine pričel pokojni dr. W. Šmid. Nedocončano delo je celjske arheologe podžgalo tudi zato, ker je Šmid trdil, da je poleg ilirske našel tudi vzhodnogotsko naselbino. Vse pa kaže na to, da ta njegova hipoteza ne drži. Izkopavanja rifniške naselbine so še v teku.

Slovanski najdbi v Laški vasi pri Štorah sta se po osvoboditvi pridružili še dve novi. Leta 1951 je bilo odkrito staroslovansko grobišče v Gotovljah pri Žalcu, kmalu zatem pa še slovansko gradišče pri Mozirju, imenovano Štruclejevo gradišče. Obe te najdbi sta pa nekoliko mlajšega datuma in ju lahko stavimo že v XII. stol. n. e.

Mestni muzej izdeluje razen tega arheološko topografijo na pobudo Arheološkega društva Slovenije, ki namerava v doglednem času izdati celotno arheološko topografijo Slovenije. Topografsko je sedaj obdelana skoraj celotna spodnja Savinjska dolina. V okviru topografije smo dobili tudi vrsto zelo dragocenih podatkov v zvezi s trasami rimskih cest.

Etnografska ekipa, ki je bila osnovana pri Mestnem muzeju na pobudo znanega slovenskega etnografa pokojnega dr. Kotnika, je še pod njegovim vodstvom raziskala Gornjegrajsko in del Kozjanskega. Plod tega dela je »Kotnikov zbornik«, ki izšel že po njegovi smrti. To delo sedaj nadaljuje ekipa pod vodstvom kustosa M. Moškonove. Obdelan je bil še predel okrog Šmihela nad Mozirjem in Gornjesavinjska dolina. V letoš-

njem letu so bile zajete najvišje kmetije v Sloveniji. Pri etnografskih raziskovanjih je sodeloval tudi Glasbeno-folklorni inštitut iz Ljubljane, ki je posnel na magnetofonski trak vso duhovno kulturo.

Etnografska zbirka se je v preteklem letu obogatila z izvenevropsko zbirko, ki jo je zapustila muzeju Alma Karlin. V zbirki, ki šteje okrog 350 predmetov, so najlepši izdelki primitivnih ljudstev.

Na umetnostno-zgodovinskem področju je muzej poleg ureditve majhne razstave slik in plastike, ki obiskovalcu nekoliko približa umetniška hotenja od gotike do srede XIX. stol., opravil hvaležno in koristno delo s tem, da je objavil zbirko grafike, ki je v muzeju. V zbirki so izvirna dela Dürerja, Rembrandta, Cranacha in drugih mojstrov grafike od konca XV. do XIX. stol. Zbirka grafike, ki jo je spremljal bogato ilustriran katalog, je bila razstavljena v Celju, Mariboru, Ljubljani in Beogradu. Za zadnjo razstavo je kustos M. Moškonova pripravila poseben katalog v srbohrvaščini.

NOB oddelek se od otvoritve leta 1951 zaradi pomanjkanja prostorov ni bistveno spremenil. Zato pa hrani ogromno muzejskih predmetov, maket in listin v depoju. V bližnji prihodnosti bo morda uspelo vodji muzejskega oddelka NOB S. Terčaku dobiti 8 novih prostorov v neki drugi zgradbi. Le na ta način bo mogoče pomen narodnoosvobodilnega gibanja v celjski kotlini pravilno prikazati.

Tudi NOB oddelek celjskega muzeja opravlja poleg vsakodnevnega muzejskega internega dela (inventarizacija, kartoteka, fototeka), že drugo leto topografijo vseh za narodnoosvobodilno borbo pomembnih krajev. Lansko leto je bila končana topografija Šaleške doline, letos pa topografija Dobrovelj in Mozirskih planin.

Delo NOB oddelka kakor tudi ostalih oddelkov v muzeju se skuša javnosti približati z raznimi priložnostnimi razstavami v mestu. Ob odkritju spomenika NOB 27. aprila t. l. je bila spominska razstava o partijskem gibanju in ilegalnem delu do leta 1941 in razstava NOB do leta 1945.

Znanstveno in publicistično delo kustosov se objavlja v strokovnem časopisju, raznih zbornikih, kakor tudi v dnevnem časopisju in radiu.

Kustosa za arheologijo objavljata svoje razprave in poročila v Arheološkem vestniku, Celjskem zborniku, Savinjskem zborniku in Velenjskem zborniku. Etnografi objavljajo svoje v Planinskem vestniku, razen tega pa so izdali, kot sem že omenil, tudi

samostojen zbornik. Umetnostnozgodovinske študije so izšle v Celjskem in Ptujskem zborniku. Izsledki iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe so zajeti v treh samostojnih knjigah, manjših brošurah in strokovnem časopisu (Borec, Letopis muzeja NOB) kakor tudi v raznih zbornikih (Celjski, Savinjski in Velenjski zbornik). Tudi v Planinskem vestniku je NOB tematika dostojno zastopana.

Boleča točka v celjskem mestnem muzeju je pomanjkanje prostora. Premajhni so razstavni prostori, da ne govorimo o depojih, ki jih trenutno sploh nimamo. Posebno poglavje je pa celjski lapidarij, ki je kljub temu, da je jedro celjskega muzeja, še vedno na dvorišču Glasbene šole, kamor je prišel že leta 1925. Tam izredno bogato lapidarijsko gradivo trpi zaradi pomanjkanja prostora in je izpostavljeno vplivom vremenskih sprememb.

Upamo pa, da bo tudi to vprašanje v najkrajšem času rešeno. Dela na adaptiranju celotne stavbe so v teku. Po predvidenem načrtu bodo muzeju dane že v nekaj letih objektivne možnosti za nadaljnji razvoj.

Lapidarij, ki je temelj celjskega muzeja, bo po novem načrtu našel prostor v pritličju Stari grofiji prizidane stavbe. V tej 37 m dolgi in 7 m široki dvorani bo možno razstaviti najvažnejše rimske napise in reliefe iz Celja in najbližje okolice res dostojno.

Arheološki kameniti spomeniki, ki bodo služili samo za študijske namene, bodo hranjeni v kletnih prostorih Stare grofije. Ra-

zen tega bodo tu večji etnografski predmeti. Ostale arheološke zbirke kakor tudi etnografski predmeti bodo razstavljeni v pritličju v prostorih, kjer je sedaj Študijska knjižnica (Študijska knjižnica se po obstoječem načrtu preseli v novi del stavbe nad lapidarij). V prvem nadstropju bo nameščena kulturnozgodovinska zbirka in galerija slik in kipov. Posebna pozornost bo posvečena glavni dvorani z znamenitim celjskim zgodnjebaročnim slikanim stropom. V podstrešni etaži je hodnik nad arkadami namenjen za grafični kabinet, ostali prostori pa za muzejske depoje.

Načrte za ureditev celotne zgradbe in najbližje okolice je napravil univ. prof. M. Mušič. V skladu s spomeniškovarstvenimi predpisi bo stavba — vzpostavljena bo v prvotno stanje — zableščala v vsej lepoti poznorenesančne in zgodnjebaročne arhitekture. Notranjost je pa po arhitektovem načrtu prirejena tako, da bosta dve kulturni ustanovi, ki sta tu dobili svojo streho, mogli svoje delo primerno razvijati. Razen tega so pri izdelavi načrta mislili tudi na to, da bodo lahko prostori Študijske knjižnice, kadar bo ta dobila popolnoma novo stavbo, z malenkostnimi adaptacijami preurejeni v galerijo.

Lojze Bolta

Opomba: Celjski muzej ima uradni naziv Mestni muzej, kar pa njegovi vlogi dejansko ne ustreza več. Po svojem področju dela se uvršča med pokrajinske muzeje. Po svojih zbirkah pa predstavlja kompleksni muzej.

ZGODOVINSKO BRANJE

IV. Kamniški zbornik 1958. Izdal in uredil uredniški odbor. Oprema in vinjete Karel Zenko. Ljubljana 1958. 291 str.

Nekateri od priložnostnih krajevnih zbornikov, ki so izšli pred leti, so se v teku časa razvili v periodične letne zbornike, od katerih sta brez dvoma najvažnejša »Loški razgledi« (izšel že IV. zvezek za 1957) in Kamniški zbornik, katerega IV. letnik za 1958 je pred nami. Po tehtnosti svojih prispevkov je Kamniški zbornik na precejšnji višini, zlasti pa je to opaziti pri zadnjem zvezku. Žal, da v letošnjem zvezku manjkajo prispevki in gradivo za zgodovino NOB na kamniškem področju, ki so bili sicer delno že zbrani, a se je objava zaradi nepredvidenih del zakasnila. Nedvomno je eden od najboljših prispevkov dr. I. Rakovca o geološkem razvoju kamniške pokrajine, ki sega od srednjekarbonske dobe dalje, obravnava najstarejšo favno in razvoj rečnega omrežja ter podaja tudi detaljno bibliografijo. K. Puppis je prispeval sestavek o vodnem gospodarstvu Kamniške Bistrice z obravnavo pritokov, hudournikov, melioracij, vodne oskrbe in kanalizacije. Najobsebnější je letos prispevek dr. V. Valenčiča o prebivalstvu kamniškega področja skozi tri stoletja, zelo temeljito dokumentirana študija, ki obravnava obseg kamniškega okraja v preteklosti, cennite prebivalstva na podlagi natalitete, prva štetja in vojaške konskripcije, rezultate štetij med 1857 in 1918, demografski razvoj v novi jugoslovanski državi ter spreminjanje poklicne in socialne strukture od 18. stol. do danes. B. Otorepec je objavil važen vir za zgodovino srednjeveškega Kamnika, mestno privilegijsko knjigo iz l. 1528 z njenim opisom ter celotnim tekstom. Umetnostni zgodovinar E. Cevc je tokrat temeljito obdelal znano kamniško povest o Veroniki z Malega gradu v vseh njenih znanih verzijah in pokazal na podobne teme pri drugih narodih. E. Cesar je v sestavku Kamnik in okolica v slovenski književnosti zajel vidnejše pisatelje, ki so pisali o Kamniku in njegovi okolici od srede 19. stol. dalje. Iz literarne tematike zajemata tudi A. Peterlin, ki opisuje F. Detelo in pokrajino njegovih junakov, ter Z. Verstovšek, ki obravnava F. Albrehta in njegovo sodelovanje pri Ljubljanskem Zvonu. Iz aktualne problematike so prispevki V. Plešnarja o kamniškem industrijskem okolišu glede na lastno proizvodnjo vrtnin in A. Pavlina prikaz gospodarstva v občini Domžale v letih 1953—1958. C. Jeglič opisuje arboretum Volčji potok in njegov kulturnoprosvetni pomen, V. Rebolj pa plavljenje lesa po hudourniku Kamniški Bistrici. Zvezek zaključuje kratka informacija o delu na spomeniškem varstvu v Kamniku in prizadevanju, da dobi Kamnik kmalu svoj muzej na gradu Zaprice.

B. O.

Josip Wester, *Novomeški spomini*. Založilo Dolenjsko muzejsko društvo v Novem mestu. Ponatis iz Kronike 1956 in 1957. Novo mesto 1958. 106 str.

V Dolenjski muzejski knjižnici so kot drugi zvezek izšli Westrovi »Novomeški spomini«, ponatis iz Kronike 1956 in 1957. Prikupna knjižica vsebuje poleg Jakčeve risbe v uvodni besedi obširnejši življenjepis avtorja izpod peresa J. Jarca. Tej slede Spomini na Westrove tri dobe v Novem mestu: iz 1882—1885 kot učenca na ljudski šoli, iz 1900—1902 kot profesorja in iz 1918—1921 kot

ravnatelja tamkajšnje gimnazije. — Pisani s topim spominom na takratno okolico in ljudi nudijo zanimiv pogled v vsakdanje življenje starega Novega mesta. Dalje je v knjižici objavljena tudi bibliografija J. Westra in sicer najprej knjig in brošur iz let 1910—1958, nato pa še številnih razprav in člankov po časopisju in revijah, ki živo kažejo, kako mnogostransko je bilo avtorjevo zanimanje, saj segajo na področje šolstva, planinstva in potopisov, literarne kritike, literarne zgodovine, biografije, gledališke kritike, zgodovine in čebelarstva. Dodan je tudi seznam zapisov o Josipu Westru ter imenik oseb, omenjenih v Spominih. Njihovo vrednost še močno povečajo obširne pripombe J. Jarca, ki še detajlneje osvetlijo nekatere osebe in dogodke. Vsekakor bo moral to knjižico vzeti v roke vsakdo, kogar zanima življenje in delo Josipa Westra.

B. O.

90-letnica grafične organizacije na Slovenskem 1868—1958. Zbornik sindikata grafičarjev Slovenije. Uredil uredniški odbor. Ljubljana 1958. 71 str.

Okusno opremljeni zbornik v revialni obliki, posvečen 90. obletnici slovenske grafične organizacije, vsebuje nekaj zelo dobrih zgodovinskih prispevkov. Tu je treba omeniti prispevek dr. R. Kyovskega »Iz obdobja nastanka grafične organizacije«, ki obravnava splošne ekonomske, družbene in politične ter socialne razmere, ki so privedle l. 1868 do ustanovitve »Izobraževalnega društva za tiskarje« v Ljubljani; to je delovalo razen na prosvetnem, tudi na političnem področju s sodelovanjem in podpiranjem stavkovnih gibanj za zboljšanje življenjskega položaja grafičarjev v stari Avstriji ter tako odigralo pomembno vlogo pri stanovski aktivizaciji in naprednejši usmerjenosti slovenskih grafičarjev. Nekako nadaljevanje je izčrpen in dobro dokumentiran sestavek V. Kralja o gibanju grafičarjev med obema vojnama; lepo prikazuje uspehe, ki so jih grafičarji dosegli s svojo organizacijo v tem obdobju. T. Strekelj je prispeval življenjepis narodnega heroja Jožeta Moškriča, organizatorja osvobodilne borbe med ljubljanskimi grafičarji, v posebnem sestavku pa opisal delo grafičarjev v okupirani Ljubljani, kjer je v tej dobi delovalo kar 6 ilegalnih tiskarn. J. Jurač je podal pregled dela grafične organizacije po osvoboditvi, B. Gerlanc pa pregled uspehov slovenskih grafičarjev pri tisku in opremljenosti slovenskih knjige od 16. stol. dalje s številnimi faksimili. — Zbornik je vsekakor lep spomin na častno obletnico naših grafičarjev.

B. O.

Nace Šumi, Gregor Maček, *ljubljski baročni arhitekt*. Izdal in založil Mestni muzej v Ljubljani, Ljubljana 1958, 48 strani besedila, 22 fotografij in 16 načrtov-tlorisov. Oprema: Alenka Lenarčič.

Namen Šumijeve razprave je, da nam s pojasnitvijo Mačkovega dela pokaže domači delež v razvoju naše baročne arhitekture, kjer se je preveč poudarjala vloga tujcev (Pozzo, Domenico Rossi, Michelozzo in drugih), ki so prišli k nam po posredovanju Akademije operozov.

Razprava je razdeljena na tri dele: uvod, pregled in ocena Mačkovega dela. V uvodu avtor podaja kratek pregled baročne arhitekture na

Primorskem, Notranjskem, Dolenjskem in Gorenjskem, to je v pokrajinah, ki so v drugi polovici 17. stol. že zarodile vrsto domačih stavbnih šol »in katerih osnovni« in najbolj značilni elementi so združeni v Mačkovi arhitekturi. Pokaže nam arhitekturno dejavnost v Ljubljani, kjer sledi veliki gradbeni aktivnosti v cerkveni gradnji (protireformacija), konec 17. stol. in v prvi polovici 18. stol. tudi meščanstvo, ki pa ima vzore še vedno v Italiji.

Pri pregledu Mačkovega dela nas avtor najprej seznani z mojstrovno biografijo, ki je sicer skopa, saj razen nekaj arhivalnih podatkov o krstu, poroki in smrti o njegovem življenju ne vemo dosti. Na novo je ugotovljen mojstrov rojstni kraj, to je Studenec pri Ljubljani. Škoda, da ni nič znanega o mojstrovem šolanju. Nato daje avtor v kronološkem redu pregled Mačkovih del. Kot prvence postavlja cerkvi na Šmarni gori (1711) in Dobrovi pri Ljubljani (1713), kjer je mojstru vzor — podobno kot številnim cerkvam v tem času — romarska cerkev v Novi Štifti pri Ribnici. Naslonitev na vzor se kaže predvsem v konceptu, to je v pogledu tlorisa, v oblikovanju pa ima že izdelano predstavo, ki temelji na domačih arhitekturnih primerih. Za cerkev v Cerknem je dobil idejo v ljubljanski stolnici, le predelal in poenostavil jo je. Še pred zaključkom gradnje cerkenske cerkve naj bi prevzel vodstvo gradnje na ljubljanskem rotovžu. Ob dejstvu, da svojega jezika form pri nadaljnjih delih ni dosti spreminjal, je važen pomislek, če je Maček kot kreator sploh udeležen pri teh delih. Vsekakor nam to zelo zmanjšuje možnost, saj vemo, da more željam in zahtevam naročnika ustreči samo človek s pomembnim razvojem ali vsaj z obsežnim registrom posameznih elementov, ki jih uporablja. Gotovo je dejstvo, da je Mačkov delež težko ugotovljiv.

V 20 letih 18. stol. je nastala poljanska cerkev. Tloris ima izhodišče v gorenjskih cerkvah z zapotegnjenim osmerokotnikom v osnovi. Pri portalu mu je bila posredni vzor — preko cerkenske cerkve — uršulinska fasada. Tlorisa ne moremo ocenjevati kot primitivni konstruktivizem, saj se zdi, da je konstrukcija tisto Mačkovo področje, ki ga temeljito obvlada in iz katerega v svojih zasnovah prvenstveno izhaja. Razlika forme v obodu zunanjsčine od tiste v notranjosti pač ne more biti posledica zaostale in za Mačka nujne rešitve. Maček je v tem primeru naredil v likovni obdelavi tlorisa precejšen korak. To delo mu daje tudi kvaliteto, saj je čutili, da poleg mekega funkcionalnega konstruktivizma nastopa tudi ideja, misel, in to je tisto, kar tudi v modernem arhitekturnem obdelovanju cenimo. Mislim, da ni pretirano rečeno, da je prav ta razvoj tlorisa poleg originalnih zasnov konstrukcije in obvladovanja dovolj razsežnih razpetin glavna Mačkova kvaliteta.

V letih 1722—1728 sta nastali cerkvi v Tomišlju pri Igu in na Homcu pri Domžalah, 1726—1729 cerkev v Komendi in 1732—1734 cerkev v Kamniku.

Interesantna in v prijemu podobna primeru poljanske cerkve je cerkev v Šmartnem pri Kranju.

L. 1732 začno graditi velesovski samostan, eno največjih baročnih gradenj pri nas, ki pa je zaradi jožefinskih reform izgubil svoj prvotni obseg. Pri gradnji cerkvene stavbe se je Maček naslonil na Križanke in uršulinsko cerkev.

Cerkvi na Limbarski gori pripisuje avtor največji dosežek in sintezo Mačkovih prizadevanj.

Tu so v veliki meri združena načela in idejnost, ki jih je mojster pokazal v dveh starejših delih: v cerkvah v Poljanah in Šmartnem pri Kranju. Kakor v vseh značilnih Mačkovih delih so tudi tu pomembne empore, ki jih spretno oblikuje v prehodu osmerokotnega tlorisa v pravokotnega. Izredno vrednost Mačkovemu delu daje pretehtana oprema, osvetljava in vizualni efekti, ki nas spremljajo pri ogledu.

V tretjem delu avtor povzema glavne misli ter ocenjuje na zelo temeljit in jasen način njegovo vlogo kot graditelja-konstruktorja oziroma njegov formalni svet poleg vseh tistih značilnosti, ki mu dajejo kongenialno mesto z vsemi tistimi primeri, ki jih je posredno posnemal.

Razen redkih primerov in domnev, ki so bile znane, je avtor pri raziskavanju Mačkovega dela oral ledino. Škoda, da ni mogoče ugotoviti, kakšen delež je prispeval Maček v stanovanjski arhitekturi. Potem ko se je ta uveljavila, je težko misliti, da bi tu mojster stal popolnoma ob strani. Obžalovati moramo tudi to, da avtorju ni bilo mogoče bolj neposredno nakazati posnemovalce Mačkovih del, vsaj na področju, kjer so njegove gradnje nastajale. V tehničnem pogledu bi bilo morda na mestu, da bi razprava imela pregled krajev ali vsaj kazalo.

V pomanjkanju razprav s področja slovenske arhitekture in njenih tvorcev predstavlja delo razveseljav prispevek in branje za vsakega kulturnega človeka, posebej seveda še za ljubitelja naše umetnostne zgodovine.

Knjigi je dodan résumé v nemškem prevodu, kar ji daje vrednost tudi izven naših meja.

J. S.

Loški razgledi V — 1958. Izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki decembra 1958. Uredil Branko Berčič, tisk Triglavske tiskarne v Ljubljani. 245 + 14 str.

Peti letnik tega našega najbolj znanega krajevnega zbornika, ki leto za letom prinaša zanimive prispevke k zgodovini loškega ozemlja, je v veliki meri posvečen 15. obletnici Prešernove brigade, ki je bila ustanovljena na Zbonti 13. julija 1943. Ob tej priložnosti je podal Miha Klinar kroniko te brigade od ustanovitve preko bojev na Žirovskem vrhu, zmage pri Dolenji vasi, zavzetja Turjaka, številnih bojev na Gorenjskem, Primorskem in Notranjskem, pa vse do osvoboditve Gorice 1. maja 1945, kar vse dokazuje, kako častno so Prešernovci izpolnili svojo nalogo v narodnoosvobodilni borbi. — V rubriki Razgledi je tokrat objavljena poleg prispevka dr. A. Ramovža o okamenem življenju v loških hribih tudi razprava dr. P. Blažnika, ki na podlagi popisa kmetij, izdelanega od posebne komisije leta 1510, analizira gospodarsko stanje loškega gospostva v tej dobi. Komisija je imela nalogo odpraviti številne puste kmetije in jih znova naseliti, kar ji je, sodeč po kasnejših urbarjih, uspelo do dve tretjini. J. Zontar je v razpravi o novem škofjeloškem mestnem redu iz l. 1747 pokazal vzroke, ki so privedli do njega. Na eni strani je bila to socialna diferenciacija med notranjim svetom in občino meščanov, ki se je kazala v sporih ob volitvah sodnikov, na drugi strani pa razne pomanjkljivosti v mestni upravi. Iz etnografskega področja zajema članek A. Novakove o posebnostih v kmetovanju Poljancev. Dr. E. Cevc razpravlja o motivu pletilje na znani crngrobski freski sv. Nedelje iz l. 1460—1470 z ugotovitvijo, da so se podobni »ločni« za pletenje ohranili še do danes v hrvaški sosesčini. Za-

nimiv je tudi prispevek A. Pavlovca o ljudskem umetniku Tonetu Klemenčiču-Plnadarju, avtorju številnih rezbarskih del, razširjenih po loškem ozemlju, J. Kreka o življenju in delu Cvetka Golarja do l. 1924 in D. Goriškove o loških klobučarjih in njihovih delavnicah. V novejši čase sega F. Braniselj z opisom razvoja Gorenjske predilnice v Skofji Loki v dobi 1928 do 1958, inž. P. Olip s pregledom škofjeloške lesne industrije in inž. M. Kus z obravnavo pridelovanja krompirja v Poljanski dolini. — Rubrika Leposlovje z objavo šopka loških pripovedk po zapisu L. Zupanca, poročila in problematika zaključujeta dokaj bogato vsebino tega zvezka Loških razgledov.

B. O.

Celjski zbornik 1958. Celje 1958. Izdal Svet za prosveto in kulturo okraja Celje. Tiskala Celjska tiskarna, Celje.

Preko 320 strani obsegajoči zbornik ima pisano in zanimivo vsebino. Najprej opiše Ivan Mlinar razvoj celjske gimnazije skozi 150 let njene zgodovine, za njim obdela prvo leto celjske čitalnice Bruno Hartman. Neumorni Janko Orožen je prispeval dva članka: Dva Kidriča v Rogaški Slatini in Zgodovinski pregled gospodarjenja celj-

ske občine do leta 1941. Tudi umetnostni zgodovinar Jože Curk je zastopan z dvema prispevkoma; prvi obdeluje staro celjsko grofijo, drugi je poročilo o delovanju referata za spomeniško varstvo OLO Celje. Arheologi opišejo rimsko grobišče v Šempetru (univ. prof. J. Klemenc) in Ločico. Močno so zastopani literarni zgodovinarji, njim sledijo geologi, medicinci in gospodarstveniki.

Dobrim posnetkom na navadnem papirju prednjačijo priloge na umetniškem papirju (arheološki spomeniki iz Šempetra), na stran 141 je objavljena celo barvna reprodukcija lastnega portreta z masko celjske profesorice risanja Darinke Pavletič-Lorenčakove, na strani 205 pa enako barvna reprodukcija stenske slikarije iz XVIII. stoletja v celjski grofiji.

J. S.

Gotische Fresken aus Slowenien (Kopien) aus der Nationalgalerie in Laibach. Klagenfurt, Künstlerhaus 12. Juli bis 3. August 1958.

Ob priložnosti razstave naših srednjeveških fresk v Celovcu je izšla brošura, ki ji je napisal dr. France Stele uvod z naslovom *Spätgotische Wandmalerei in Slowenien*. Clanku sledi strokovni katalog, temu pa izbor reprodukcij naših najpomembnejših fresk.

J. S.

TOVARNA NOGAVIC

T O N O S A

Ljubljana - Savlje

Tonosa

priporoča
svojo bogato izbiro
nogavic in opozarja
na svoj
najnovejši izdelek
HOLA-HOP, to so nogavice,
podaljšane v hlačke,
pletene iz raztegljive
Nylon preje.

O kakovosti
se prepričajte
z nakupom!

Trgovsko podjetje
»USNJE«

LJUBLJANA, GRADIŠČE 10

Telefon 20-517, 20-570

vam v svojih poslovalnicah v Ljubljani:

ZARJA	LUXOR	ČEVLJI
ELITA	ATLAS	ZMAJ

v Celju poslovalnica JADRAN in na Reki poslovalnica BLEĐ

nudi vsakovrstno obutev ročne izdelave v najnovejših vzorcih
in za vsako priložnost

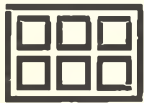
Ljubljanske opekarne

L J U B L J A N A

Emonska cesta 4/1

proizvajajo na svojih obratih
VIČ, BRDO, OPEKA, DRAGA
vse vrste zidne, stenske,
stropne in strešne, opeke

»AVTOPROMET«, Ljubljana, Savska c.

Vrši avtotransporte z novimi in sodobnimi vozili - V delavnicah vrši popravila vseh vrst avtomobilov, karoserij in vulkaniziranje avtoplaščev - Izdeluje tudi nove karoserije za osebna in tovorna vozila - Podjetje vrši tudi servisna popravila za motorna kolesa »Panonia«
V pričakovanju Vaših cenjenih naročil se priporoča uprava

Telefoni: prometna pisarna 30-823
uprava 31-392
tehnična služba 31-398

Naročite se na

»KNJIŽNICO KRONIKE«

Do sedaj so izšle tri knjige:

1. Dr. M. Kos
Srednjeveška Ljubljana
2. I. Vrišer
Razvoj prebivalstva
na območju Ljubljane
3. Dr. VI. Valenčič
Sladkorna industrija v Ljubljani

V tisku je

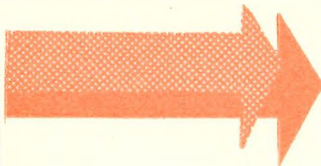
4. Dr. S. Vilfan
Ljubljanska mestna hiša

Naročajte pri

UPRAVI KRONIKE
časopisa za slovensko krajevno zgodovino
Ljubljana, Mestni trg 27/III

SLOVENIJALES izvaža: mehek rezan les vseh vrst in dimenzij, bukov in hrastov rezan les kakor tudi rezan les drugih listovcev, doge in sode, celulozni les, železniške prage, drva za kurjavo, lesno oglje, zaboje vseh vrst, parkete, furnirje, rezane in panel plošče, lesovinske plošče, obešalnike in drugo galanterijsko blago, kopita, igračke, taninske ekstrakte, moderno in stilsko pohištvo (v garniturah ali posameznih kosih), stole razne konstrukcije in izdelave, drobno in otroško pohištvo, montažne hiše in barake.

Poslovalnice:

LJUBLJANA, Kidričeva 1

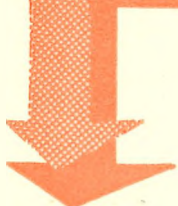
CELJE, Zidanškova 15

BEOGRAD, Vuka Karadžića 8

ZAGREB, Šubićeva 24

SLOVENIJALES

SLOVENIJALES opremlja: hotele, restavracije, kavarne, gledališča, kinodvorane, laboratorije, klinike, ladje, poslovne in reprezentančne prostore, trgovske hiše itd.

SLOVENIJALES razpolaga s centralnim skladiščem za dotok blaga slovenske pohištvene in predelovalne industrije ter vrši odpremo po Jugoslaviji in Evropi.

SLOVENIJALES ima pristaniško lesno skladišče na Rijeki, ki je med največjimi v državi. Vršni vsakovrstne manipulacije, kakor sortiranje, čeljenje lesa itd. Lastna špedicija odpremlja blago v vse kontinente sveta.

SLOVENIJALES ima specializiran projektivni biro, izdeluje načrte za najsodobnejše opreme.

SLOVENIJALES ima v notranjosti države svoje poslovalnice v Ljubljani, Celju, Beogradu, Zagrebu.

SLOVENIJALES prodaja svoje izdelke vsej trgovski mreži širom Jugoslavije.

